

Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Afdeling Geschiedenis
Academiejaar 2008-2009

Verhandeling voorgelegd tot het behalen van de graad van master in de geschiedenis door
DE BOECK GIJS

19de-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

Het carnet de ménage (1878-1885) van de familie Ryckman de Betz

Promotors: Prof. Dr. Jan Art

Dr. Stijn Van De Perre

Inhoudsopgave

<u>1. Inleiding en woord van dank</u>	3
<u>2. Gezinsinkomen en uitgaven in de 19de eeuw</u>	5
2.1. Uitgaven aan voedsel	5
2.2. Income Pooling & kinderarbeid	12
<u>3. Armenzorg</u>	15
3.1. Intellectueel kader	15
3.2. De praktijk	17
3.2.1. Liefdadigheid en filantropie tot de Franse Revolutie	21
3.2.2. De grote hervorming	22
3.2.3. Armenzorg in het Nederlands en Belgisch kader	24
3.2.3.1. Actoren en initiatieven	29
3.2.3.2. Kritiek	33
3.2.3.3. Belang, noodzaak of sociale druk voor de elite?	35
3.2.3.4. Vrouwenzaken	39
3.2.3.5. Belang voor de armen? Morals fluctuate with trade	42
3.2.3.6. Bijstand gericht op kinderen	44
3.2.3.6.1. Hulp op het vlak van onderwijs	44
<u>4. Geetbets</u>	46
<u>5. Armenzorg te Geetbets</u>	47
5.1. Armenzorg vanuit parochiale en gemeentelijke hoek te Geetbets	47
5.2. Hulp van de familie Ryckman de Betz	49
5.2.1. Situering van de bron	50
5.2.2. Liefdadigheid	54
5.2.2.1. De liefdadigheidsuitgaven onder de loep	56
5.3 De begrafenis van 1882	70
<u>6. Schoolstrijd en de gevolgen ervan voor Geetbets</u>	73
<u>7. Conclusie</u>	78
<u>8. Bijlagen</u>	80
<u>9. Bibliografie</u>	84

1. Inleiding en woord van dank

De plaats van liefdadigheid in de historiografie is pas recent onder de aandacht gekomen van de historici. Zelfs in de mentaliteitsstudies van de adel in de 19de eeuw wordt nauwelijks aandacht besteed aan het engagement dat zij vertoonde.¹ Er is in de laatste jaren in de academische wereld een sterke stijging waar te nemen in de interesse voor sociale vraagstukken. Het is duidelijk geworden dat een staat gesitueerd kan worden naargelang wie ze helpt en wie ze net buitensluit. De resultaten houden het echter nagenoeg steeds bij algemene processen vanuit de verschillende overheden (staat, provincie, stad) wanneer we over de openbare onderstand spreken en over de verschillende verenigingen en hun organisatievormen bij de private tegenhanger. Wanneer de private liefdadigheid al aandachtiger bekeken wordt, raakt de literatuur vaak niet verder dan het verhaal van bijna iconische figuren, zoals een Arthur Verhaegen, die via de Vincentianen een duidelijk ultramontaans doel nastreefde en bereid was hiervoor een aanzienlijk deel van zijn persoonlijk bezit op te offeren. Deze scriptie wil zich niet op een dergelijk persoon richten, maar op een familie die in de straat de bedelaar langs de weg iets gaf, erelid was van een aantal verenigingen of bijsprong wanneer de plaatselijke kerk in nood kwam te zitten. Kleinschalig, niet patserig maar niet minder belangrijk.

Vanaf de Franse Revolutie en de annexatie van België bij Frankrijk zijn er behoorlijk wat bronnen overgebleven die onze aandacht kunnen trekken. De archieven van het Bureel van Weldadigheid hebben vaak de tand des tijd overleefd en zijn terug te vinden in het plaatselijke OCMW-archief. Wanneer we echter op zoek gingen naar concrete bestedingspatronen van een familie, botsten we enkel op een klein excerpt uit het leven van de familie Warocqué. Ook het werk van Jan De Maeyer over Arthur Verhaegen neemt akte van zijn liefdadige activiteiten maar nergens wordt concreet uitgebreid cijfermateriaal gegeven over de hoeveelheid en de uiteindelijke bestemming van het geld.

We gingen in het rijksarchief te Brussel bij verschillende families op zoek naar huishoudboekjes, ofwel *carnet de dépenses de ménage*, en botsten hierbij op een exemplaar in de inventaris van de familie Ryckman de Betz (*inventaire des archives de la famille Ryckman de Betz, 1996*). Een afzonderlijk boekje gaf ons een inblik in de boekhouding van 1878-1879, een tweede voor de periode 1880-1885. Bovendien namen we alle overgebleven rekeningen door die overgebleven waren, jammer genoeg met als resultaat slechts enkele kleine rekeningen.

¹ Deze conclusie is gebaseerd op het doornemen van verschillende mentaliteitsstudies in scripties, zoals Depoorter, K. (1977), Clemminck, J., (2002) en Janssen, R. (1973).

Een probleem stelde zich bij het toetsen van de gegevens, wegens een gebrek aan overgebleven archiefmateriaal in het plaatselijke archief (OCMW-archief, waar het archief van het Bureel van Weldadigheid werd ondergebracht) te Geetbets zelf, waardoor we dienden terug te vallen op literatuur, zowel algemene als eigentijdse, zowel literatuur over de verschillende instellingen als algemene plaatselijke. Het boek van Frans Borgers bleek in deze laatste categorie het meest nuttige bleek. Het boek van Baron Fernand de Ryckman de Betz *Généalogie de la famille de Ryckman* leek veelbelovend maar bleek de verwachtingen niet in te lossen.

We kunnen de familie typeren als een weliswaar adellijke familie maar haar impact is behoorlijk bescheiden. Dit is dan ook de reden waarom het budget zo nauwgezet werd bijgehouden: ze beschikten dan wel over voldoende middelen voor een riante levensstijl, ze kon zich toch niet meten met de grote geslachten uit de Belgische geschiedenis. Het bijhouden van een nauwgezette boekhouding moest de familie helpen om haar kapitaal te vergroten. Over het gebruik van de boekhouding zal ik het dan ook later in deze scriptie uitgebreider hebben.

In dit werk proberen we bestedingen van de familie te kaderen in algemene processen die zich in de 19de eeuw voordeden.

Graag richt ik een woord van dank aan mijn promotors, namelijk professor dr. Jan Art, die mij hielp het gekozen pad te bewandelen en mij bijstond in de opvolging, en dr. Stijn Van De Perre die een beter zicht heeft op de problematiek omtrent liefdadigheid en filantropie en bereid was zijn expertise met mij te delen. Ook Christophe Verbruggen verdient een vermelding omwille van de informatie over familiegeschiedenissen en het professorenkorps van de Universiteit Gent. Graag zou ik ook het voltallige personeel van de faculteit Geschiedenis aan de K.U.Brussel willen bedanken, die ons op een praktische manier aanleerden om te gaan met informatie. Ten slotte zou ik graag ook mijn ouders en familie willen bedanken die het mij gedurende de afgelopen jaren mogelijk gemaakt hebben op een zelfstandige manier te verdiepen in mijn eigen interesseveld.

In het cijfermateriaal komen we steeds terug op de twee carnets de ménages. Hier werd een vereenvoudigde digitale versie van gemaakt dat u achteraan in deze verhandeling kan terugvinden.

2. Gezinsinkomen en uitgaven in de 19de eeuw

Vooraleer we kunnen toekomen aan de bijstand die zich doorheen de eeuwen had ontwikkeld, is het noodzakelijk om eerst de toestand te bekijken van de Belgische bevolking in de 19de eeuw en na te gaan in welke mate de bijstand noodzakelijk was en voor welke groepen van de bevolking. De arbeidersklasse bleek vaak steeds op de rand van de armoede te balanceren en de fabrieksuitbaters waren zich bewust van de bijstand die werd verleend, waardoor ze in de bijstand een excuus vonden om de lonen te drukken. Om toch aan voldoende budget te komen zochten de arbeiders verschillende oplossingen, zoals ondermeer door middel van kinderarbeid, in de hoop zich zelfstandig te kunnen redden. Hierdoor is het belangrijk om eerst te kijken naar het budget van diegene die op de rand van armoede balanceerden. De grootste kost was de uitgave aan voedsel, waardoor die een indicator kan vormen dat het totale budget weerspiegelt.

2.1. Uitgaven aan voedsel

Het is door het bronnenprobleem niet eenvoudig te weten te komen wat een gemiddeld gezin op dagelijkse basis daadwerkelijk uitgaf aan voedsel. We kunnen wel het loon en de broodprijs te weten komen, maar de echte consumptie ligt in de plooien van de geschiedenis. Er zijn wel getuigenverlagen van stedelijke arbeiders (na de rellen van 1886) maar over de geconsumeerde hoeveelheden brood en vlees van arbeiders bestaan weinig cijfers. We kunnen enkel terugvallen op vage gemiddelden, waardoor uit een huidig perspectief de uitgaven van een gezin aan het einde van de 19de eeuw armtierig en nauwelijks toereikend lijken om een evenwichtig voedselpatroon te kunnen handhaven. Zo maakte Benjamin Seebohm Rowntree een uitgavenpatroon op voor het jaar 1900. Een arbeidersgezin van twee volwassenen met drie kinderen gaf in 1900 in totaal op wekelijkse basis gemiddeld 20,25 Belgische frank uit. Hiervan ging 11,10 frank naar voeding (54%), 2,80 frank aan kleding (14%), 3,10 frank aan huur (15%), 2,25 frank aan verwarming (11%) en tenslotte 1 frank aan diverse uitgaven (4%).² De datum van publicatie zorgt ervoor dat de schommelende lonen en voedselprijzen vrij spel kregen, maar ook de aard van de studie en de toegankelijkheid van het bronnenmateriaal zorgen ervoor dat er steeds fluctuaties te zien zijn in het bestedingsbudget. In de *Culturele geschiedenis van Vlaanderen* berekenden Boone, Gaus, Scholliers en Vandenbroeke dat negen jaar eerder 61,5% van het budget aan voeding werd besteed, 9,3%

² Rowntree, B.S., 1910. p.414.

aan woning en comfort, 14,3% aan kleding, 5,2% aan verlichting en verwarming, 1,2% aan hygiëne en persoonlijke verzorging en nog eens 7,9% ging naar niet-fysieke behoeften.³

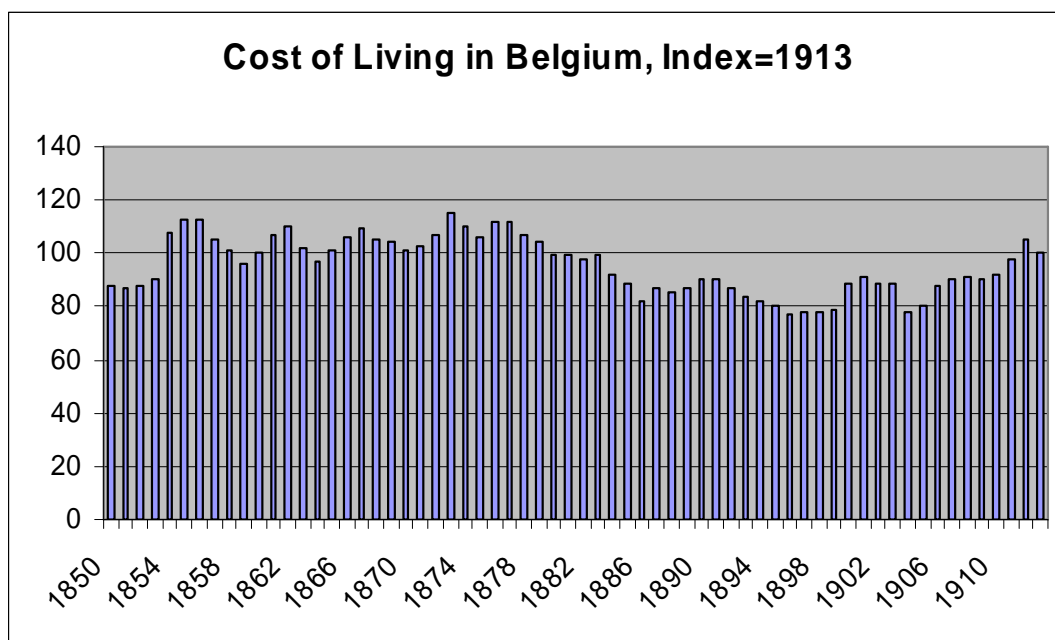

Fig: “cost of living in Belgium” op basis van Mitchell, B.R., *International historical statistics 1750-2005. Africa, Asia & Oceania, The Americas, Europe*. New York.p.863

Had dit gemiddeld gezin het nu in economische termen beter of slechter dan aan het begin van de 19de eeuw? Waren ze beter gevoed en was er ruimte voor kosten die niet tot het strik noodzakelijke hoorden? De grootste uitgavenpost in de voeding was nog steeds de besteding aan het dagelijkse brood. Op lange termijn gezien was het niet eenvoudig om in de jaren 1870 ruimte te maken voor grote andere kosten dan eten. Het was een relatief duur decennium, maar vanaf 1880 is er een keerpunt te merken in de prijzen die van dan af aan nagenoeg continu zullen dalen. Vanaf 1880 zien we bijvoorbeeld een prijsdaling van het brood die overal in België erg gevoeld kon worden.⁴ Vanaf het begin van 1870 werd goedkoop buitenlands graan geïmporteerd waardoor de broodprijs stilaan zou gaan dalen. In 1871 zou de import van tarwe zelfs voor het eerst groter worden dan de eigen nationale productie. Een kilo huishoudbrood van tarwe kostte in 1881 0,35 frank, in 1895 zou de prijs gedaald zijn tot 0,18 frank (de laagste prijs van de eeuw), waar nog eens bijkwam dat het

³ Boone, M., Gaus, H., Scholliers, P., Vandenbroeke, C., “Dagelijks leven : sociaal-culturele omstandigheden vroeger en nu” [in] *Culturele geschiedenis van Vlaanderen*. p.79

⁴ Mitchell, B.R., 2007. p.864.

gewicht werd gecontroleerd, betere kwaliteit werd geleverd en het brood aan huis werd gebracht.⁵ Corporaties, die her en der in het land verspreid, zorgden door middel van hun specifieke distributie en productiewijze dat de prijsdaling nog meer in de hand gewerkt werd. De industrialisatie vond zijn weg in de voedingssector met scherpe prijsdalingen tot gevolg. In de 19de eeuw koste bijvoorbeeld een kilogram chocolade in de groothandel ongeveer 3 frank. De chocolade werd op geheel ambachtelijke wijze vervaardigd, waardoor het product ver boven de financiële limieten van de gewone bevolking lag. In 1890 zouden delen van het productieproces aan machines toevertrouwd worden, waardoor tegen 1914 we een prijsdaling zien van zo'n 30%. In 1880 ging de Samenwerkende Maatschappij Vooruit in Gent definitief van start. In 1881 werden er 4.000 broden geproduceerd, negentien jaar later zou dat aantal oplopen tot 100.000. De productiekosten waren in vele delen van de voedingsindustrie gedaald, waardoor de bevolking koopkrachtiger werd. Ook technische innovaties speelden een belangrijke rol. Het bewaren van voedsel heeft gedurende de hele geschiedenis voor problemen gezorgd. Aan het begin van de 19de eeuw werd er geëxperimenteerd met het bewaren van voedsel in luchtleidige glazen potten. Zo konden, zoals Peter Scholliers het verwoort, snobs er genoeg in scheppen om buiten het seizoen asperges te eten, een overwinning van 'la culture sur la nature'. In de 19de eeuw werd deze techniek verbeterd, en in 1880 werd uiteindelijk het conservenblik gefabriceerd. Kruidenierswinkels werden niet meer volgestouwd met enkel kratten, zakken of dozen maar stilaan kwamen er ook blikken, pakjes en flessen in de rekken te staan. Op deze manier konden arbeiders zich zo'n tachtig jaar na de industriële revolutie zich uiteindelijk niet-fysieke behoeften veroorloven, waardoor hun levensstandaard stilaan kon groeien. We moeten hierbij wel opmerken dat arbeiders soms om zich 'luke-goederen' te kunnen permitteren, bezuinigden op het meest noodzakelijke, namelijk voeding. Met luke-goederen wordt bedoeld op een zakje tabak of een extra pot bier.

⁵ Scholliers, P., 1993. p.79.

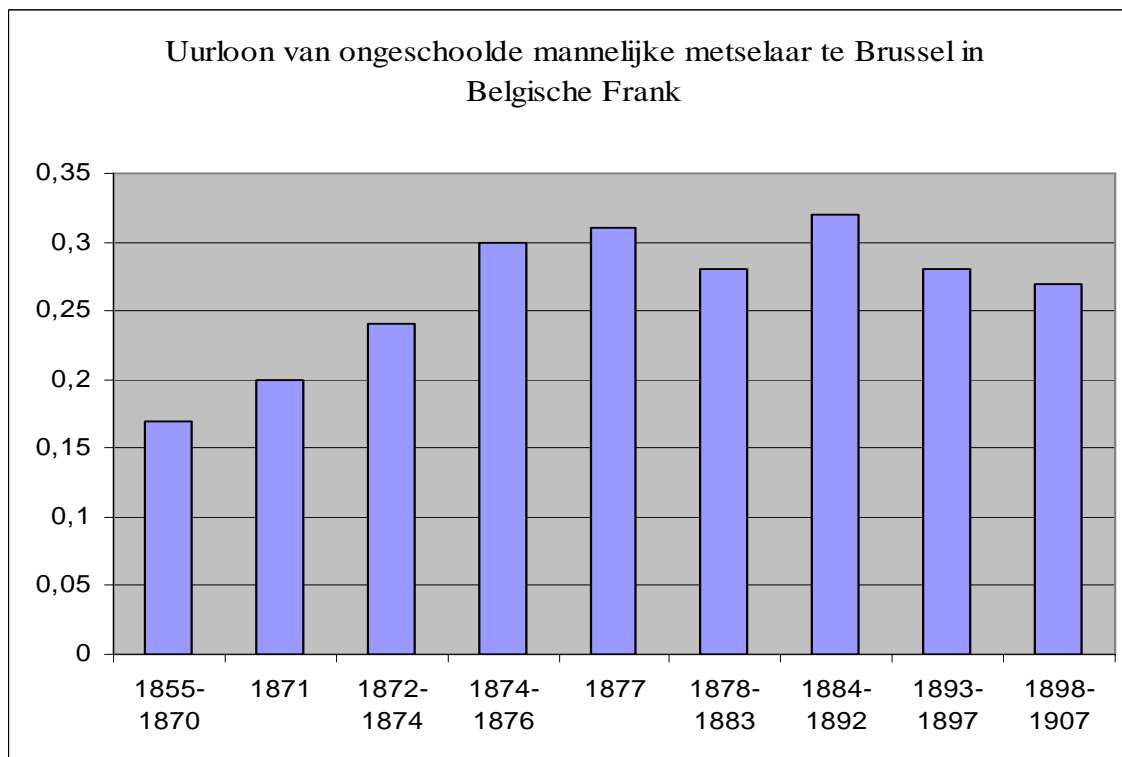

Fig: Op basis van Scholliers, P., *Sociaal-economische problemen van de Hedendaagse Periode. Grafieken, kaarten, bibliografie en URL's* [op]

<http://www.vub.ac.be/SGES/scholliers1.html> [geconsulteerd op 11 mei 2009].

De prijsdaling van het brood zorgde bovendien voor een kentering in het soort voedsel dat werd geconsumeerd: gemiddeld genomen verorberde een gezinslid uit een arbeidersfamilie in 1843 per dag 880 gram aardappelen, 340 gram brood, 18 gram boter, 6,5 centiliter melk en wat dunne koffie. Het gemiddelde zegt opnieuw weinig over de daadwerkelijke consumptie: de gezinsvader kon makkelijk instaan voor anderhalve kilo aardappelen per dag en ook de overige zaken stegen navenant. De crisis van 1870-1880 zorgde opnieuw voor een moeilijke periode voor de arbeiders. Er was nauwelijks sprake van een uitgewerkte syndicale beweging die voor de arbeiders in de bres sprong. In 1891 zijn slechts 65.000 arbeiders in heel België lid van een syndicale beweging, tegen 1901 stijgt dit tot 132.000 en een jaar later zelfs 200.000.⁶ We zouden uit deze cijfers kunnen afleiden dat tegen het einde van onze periode de syndicale beweging zich volop had ontplooid, maar niets is minder waar. Op dat moment bestaat er nog geen robuust organisatorisch verband in België, als er al organisatie was, was die van een lokale aard, waarbij enkel gekeken werd

⁶ Rowntree, B.S., 1910. p.102.

naar de plaatselijke noden. Op de koop toe speelt de politieke strijd weer een rol, omdat áls er al een syndicale beweging was, die dan nog is verdeeld lag onder de drie politieke machtsblokken; socialisten, liberalen en katholieken. De tewerkstelling verminderde en ook de lonen kregen het hard te verduren maar het komt pas in 1886 tot stakingen met betogingen en oproer waarbij het Belgisch leger ingreep en doden vielen. De regering stelde een *Commission du Travail* aan om een beter zicht te krijgen op de toestand van de arbeiders. Er werden eerdere getuigenissen opgezocht om voeling te krijgen met de toestand, en zo vond men een getuigenis uit 1880 van een Aalsters arbeider over zijn voeding: “’s Morgens wat cichorei, een boterham met wat vet of boter, ’s middags een kommetje aardappelen, wat groente en ajuinsaus, om 4u brood en cichorei en ’s avonds om 8u karnemelk, brood, aardappelen en roeten. Geen vlees, geen eieren, geen bier. ’s Zondags, als de prijs redelijk is, misschien een beetje Amerikaans spek.”⁷ In Gent en Verviers werden gelijkaardige verhalen opgeschreven.

Ouders konden zelfs vaak nauwelijks hun kinderen voorzien van een fatsoenlijk middagmaal. In 1882 werd een enquête gehouden over de verdeling van het voedsel tussen de gezinsleden, waarbij aan schoolkinderen gevraagd werd wat zij die middag hadden gegeten. “’niets’, antwoordden er een paar; anderen zegden dat zij de rest van de vorige dag kregen. ‘*de la soupe et une tartine*’, ‘*des pommes de terre et du lard d’Amerique*’, en ‘*une tartine avec du fromage de Bruxelles*’ was het antwoord van de gelukkigsten. In 1894 werd een uitgebreider onderzoek gedaan onder 11.000 Brusselse schoolkinderen. 14% van de kleintjes waren zichtbaar ondervoed (vel-over-been, bleek, zwak), tegen 18% van de oudere kinderen. Velen werden zonder eten naar school gestuurd. Zij zouden wel érgens een korst brood weten te vinden”⁸ Als de voeding van de Brusselse arbeider uit 1880 slecht was, was die van zijn kroost nog problematischer. Er moet wel opgemerkt worden dat de toestand niet overal zo schrijnend was als we terugvinden in Brussel. Getuigen uit Seraing, Boom, Dendermonde, Bergen of Luik vertelden dat ze geregeld vlees, boter en kaas op de tafel kregen.

In 1891 daalde het aandeel van aardappelen tot de helft, maar dat van het brood ging er met 40% op vooruit.⁹ Bovendien zouden er van dan af aan ook stukken vlees, spek, vet, zeer weinig kaas, een beetje eieren, suiker en bier bij regelmaat hun weg naar de tafel vinden. Er kwam niet enkel een grotere hoeveelheid op tafel, ook de kwaliteit van het voedsel was opmerkelijk verbeterd. Peter Scholliers berekende voor een arbeider het aantal kilocalorieën

⁷ Scholliers, P., 1993. p.98.

⁸ Ibid., p.99.

⁹ Boone, M., Gaus, H., Scholliers P., Vandenbroeke, C., p.83-84.

per dag per hoofd voor het jaar 1891: rundvlees 64 kcal, varkensvlees 13 kcal, spek 64 kcal, vet 68 kcal, eieren 13 kcal, melk 61 kcal, boter 223 kcal (subtotaal 506 kcal of 23%), brood 1296 kcal, aardappelen 384 kcal, suiker 18 kcal (subtotaal 1698 kcal of 77%). Hij kwam op een algemeen totaal van 2204 kcal, waarvan 23% bestond uit dierlijke calorieën. Zo'n 40 jaar eerder was dat gemiddeld nog geen 5%.¹⁰ Dokters en wetenschappers waren toen al overtuigd dat vlees een grotere dosis energie bood dan andere voedingsmiddelen, hoewel op te merken valt dat de eerste overtuigde vegetariërs uit de 19de eeuw stamden. Omstreeks 1860 waren dokters al overtuigd dat het eenzijdige karakter van het menu van de Belgische arbeider voor problemen zorgde. Van aardappelen kreeg je een dikke buik maar je kweekte er geen spieren mee. Het geloof in de levenskrachtige werking van vlees ging soms zelfs tot in het absurde: de Britse economist Brassey schreef in zijn comparatieve studie over de Britse economie dat Groot-Brittannië op economisch vlak niets te vrezen had van België omdat de Belgische arbeiders de helft minder vlees aten en dus de productie ook duidelijk lager zou liggen. 19de Eeuwse dames uit de burgerij geloofden zodanig in de helende en magische werking van vlees dat ze soms naar het dichtstbijzijnde slachthuis trokken om er aan de poorten een verse pint bloed te kopen. De wetenschap ontwikkelde zich verder over de relatie tussen voeding en gestel en zag in dat ook de concentratie baat had een gezonde voeding. Zo schreef in 1899 L. Dechesne het boek "*la productivité du travail et les salaires*". Er werd niet enkel meer een link gelegd tussen voeding en energie van de spieren, maar ook tussen voeding en concentratie, nauwgezetheid, intellectuele arbeid en snelheid van reactie, de zogenaamde '*efforts nerveux*'.

De grote aandacht voor het voedingspatroon lijkt ons verder af te brengen van ons oorspronkelijke onderwerp, namelijk liefdadigheid en filantropie. Toch kunnen we het onderwerp niet zomaar van de baan schuiven. De voedingsgewoonten liggen nog steeds aan de basis van de natuurlijke weerstand van het menselijk lichaam en zijn een belangrijke indicator voor de levensstandaard. Dit uit zich niet enkel in een tegenstelling tussen arm en rijk, maar ook tussen stad en platteland. De zuigelingensterfte kan vaak dienen als indicator gezondheid van het hele gezin. In 1870 lag de zuigelingensterfte bij ongeschoolde stedelijke arbeiders 13% hoger dan bij zelfstandigen, en 17% hoger dan bij overheidsambtenaren.¹¹ Tot 1880 is er weinig verandering te merken.

¹⁰ Scholliers P., 1993. p.101.

¹¹ Ibid., p.115.

Fig: Emile Claus – De Picknick (1887)

Het schilderij van Emile Claus toont ons het verschil in leefwereld tussen arme plattelandsbevolking en rijke stadsbewoners. Op een haast fotografische manier zien we op de voorgrond een groep boeren die op zondag in het hoge gras aan het water ongebreideld liggen te genieten van de zon, terwijl het er op de achtergrond heel anders aan toe gaat. Op de achtergrond zien we een burgerlijke familie die in het gemaaid gras in de schaduw van enkele bomen in hun mooiste kleren hun zondag doorbrengen. De rivier vormt als het ware een barrière tussen de twee werelden en Emile Claus kiest hier als schilder duidelijk partij. Wat significant is, is dat voor de stadsmensen in het water een kookboot ligt, waarin de maaltijd werd voorbereid, iets waar de personen uit de voorgrond waarschijnlijk met grote afgunst op toe keken. Het portret neigt naar het sociaal realisme, maar het decor zorgt voor een behoorlijk optimistische en ongedwongen sfeer.

2.2. Income Pooling & kinderarbeid

Om het bovenstaande budget bijeen te krijgen en ervoor te zorgen dat een gezin niet onder de wat Rowntree ‘the poverty line’ noemt, of het minimum aan noodzakelijke uitgaven dat nodig is om fysieke activiteit mogelijk te maken, was bij de arbeiders het loon van het gezinshoofd en de samenstelling van het gezin van cruciaal belang. Het inkomen is van cruciaal belang om de situatie van het gezin op zowel sociaal, economisch, zelfs cultureel en medisch vlak te kunnen kaderen. We schetsen hieronder hoe een gezin dat inkomen bijeen te garen opdat ze niet te beurt zouden vallen aan de welwillendheid van anderen.

Wanneer we kijken naar het inkomen zien we op Europees vlak fluctuaties. Zo lag het totale inkomen in Engeland relatief hoog, maar hadden gezinnen ook meer kinderen ten opzichte van Duitsland en zeker Frankrijk, dat in het comparatief onderzoek van Daunton het laagste scoorde op het vlak van inkomen. Wanneer het inkomen van een Engels gezin uit de 19de eeuw door middel van een index op 100 wordt gelegd ten opzichte van 5,2 kinderen per huishouden, scoorde Duitsland 85 ten opzichte van 4,5 kinderen, en Frankrijk 76 ten opzichte van 3,9 kinderen.¹² Kinderen betekenden in de eerste fases van hun leven in economisch opzicht enkel uitgaven. Ze zorgden ervoor dat er een flinke hap uit het budget werd genomen, zonder dat ze inkomsten konden genereren. Afhankelijk van de wetgeving op het vlak van kinderarbeid, konden ze pas na jaren ingezet worden om bij te dragen tot het totale gezinsbudget. In Engeland werden reeds in 1802 beperkingen opgelegd en later in 1833 uitgebreid, Frankrijk vaardigde in 1841 wettelijke maatregelen uit maar in België werden kinderen officieel pas, na een enquête uit 1886, vanaf 13 december 1889 enige bescherming geboden.¹³ Nochtans waren in België al eerder stemmen opgegaan om de kinderarbeid te beperken. In 1846 en 1848 diende een commissie met onder meer Edouard Ducpétiaux, August Vissers en vijftal andere hoge ambtenaren haar eindverslag in om een voorontwerp te vervaardigen. Kinderen jonger dan tien jaar mochten niet in fabrieken of industriële instellingen tewerkgesteld worden; van tien tot veertien jaar zou hun dagelijkse arbeid beperkt worden tot 6.30u, van veertien tot achttien jaar tot 10.30u en voor alle arbeiders ouder dan achttien tot 12u. Voor arbeiders onder achttien jaar werd zondagswerk en nachtarbeid verboden. Charles Rogier maakte op 19 mei 1849 het rapport over aan de Kamer, maar zou het later opnieuw intrekken. In 1859 zag een nieuw voorontwerp het daglicht: kinderarbeid

¹² Daunton, M.J., “income flows, the family economy and survival strategies” [in] Scholliers, P., 1989. p.147.

¹³ Vandaele, A., *Kinderarbeid in het Internationale Recht Vroeger en NU* [op] <http://law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/wp/WP08n.pdf> [geconsulteerd op 9 mei 2009].p.6.

onder de twaalf jaar werd verboden, maar kinderen van twaalf tot achttien en alle vrouwen mochten nu 12 uur per dag werken, maar opnieuw zou Rogier zijn ontwerp intrekken.

Het hoeft niet te verbazen dat de tegenstand vooral uit de hoek van de industriëlen kwam, maar in hun argumentering probeerden ze aan te tonen dat het niet enkel in hun eigen voordeel was, maar vooral in dat van de kinderen. Beperkingen van de kinderarbeid waren volgens hen vooral nefast voor de kinderen zelf, maar ook voor de gezinnen waaruit zij kwamen. Het werk in de fabrieken zou hun orde en discipline meegeven, terwijl een verbod op kinderarbeid zou leiden tot massale vagabondage. Net zoals bij de liefdadigheid zien we dat er een gedragscode wordt opgelegd. Vaak was hun loon ook van groot belang om het budget van het gezin in evenwicht te houden. Bovendien zou het de Belgische producten duurder maken, waardoor de concurrentie met het buitenland zou bemoeilijkt worden. Kinderarbeid werd goedgepraat met de mededeling dat kinderen nooit gevaarlijk werk zouden moeten verrichten en dat de industrie niet aan de basis lag van ziektes. Integendeel, er werd geopperd dat de fabrieken vaak ten opzichte van de huisvesting van de arbeiders een veilige en hygiënische plek boden en dat het net de onhygiënische huisvesting, ontoereikende kleding en schoeisel aan de basis lagen van de ziektes waardoor kinderen en arbeiders werden getroffen.

‘De wil van vader is wet’ loopt als een rode draad doorheen de negentiende eeuw. Het lijkt vandaag de dag onvoorstelbaar dat het hoofd van het gezin kan beslissen of zijn kroost al dan niet naar school gaat, maar in de 19de eeuw was die beslissende rol weggelegd voor de vader. De Code Civil van 1804 herbevestigde die positie van de vader als pater familias, als onnipotens. De vader kreeg een rechtspersoonlijkheid, terwijl vrouwen juridisch gezien handelingsonbekwaam waren. Tot 1872 is in het Wetboek van Koophandel terug te vinden dat indien een vrouw in het professionele leven handelaar wou zijn, ze hiervoor door middel van een notariële akte de toestemming nodig had van haar echtgenoot. In de praktijk bleek een mondelinge of stilzwijgende toestemming toereikend. Die sterke positie van de huisvader verklaart dan ook waarom de overheid niet eenvoudig kinderarbeid kon afschaffen en leerplicht opleggen. En de industriëlen waren hier niet rouwig om, want de ouders waren om financiële redenen wel erg geneigd hun kinderen te laten werken. De staat kon bijvoorbeeld de ouders niet verplichten om de kinderen naar school te sturen: *“la liberté du père de famille est totale pour décider de ce qui convient à ses enfants.”*¹⁴

¹⁴ Masu-Stroobant, G., en Humblet, P.C., 2004. p.14.

Het luttele bedrag dat ze binnenbrachten kon voor het gezin een wereld van verschil betekenen; ellendige armoede of relatief draaglijke armoede. Het extreem lage loon zorgde ervoor dat het vooropgestelde ideaal van de vader als enige kostwinner en de moeder als zorgende engel enkel in de hogere regionen van de maatschappij is terug te vinden. “*Yet, as she (Zamagni nvdr.) notes of Italian studies, one male wage was not enough to support a wife and two children on a basic dietary intake: two or more wages or no children were needed in order ‘to cross the threshold of dire misery’*”.¹⁵ Dit wordt ook wel ‘income pooling’ genoemd, ofwel het participeren van meerdere leden uit eenzelfde familie aan meerdere economische activiteiten. Waar de industriëlen dan weer geen genoeg mee namen, was de losbandigheid van de arbeiders. Op dat vlak konden ze de overheid wel gebruiken. Zo was de ‘Blauwe Maandag’ in ons land wijdverspreid. Door de gevolgen van hun overmatig drankverbruik in het weekend, kwamen arbeiders vaak op maandag niet werken. Fabrieksdirecteurs probeerden dit tafereel tegen te gaan door voortaan lonen niet meer op zaterdag maar op maandag of dinsdag uit te betalen. Bovendien werd aan de overheid gevraagd om herbergen te sluiten, kermissen af schaffen en zelfs dronken arbeiders te beboeten. De Blauwe Maandag was trouwens iets specifiek voor België; in andere landen werd erg smalend gekeken naar de zogenaamd losbandige Belgische werkmansbevolking.

Alle beetjes waren goed om het totale budget te vergroten, van huisnijverheid tot klusjes opknappen en kinderarbeid. Centraal stond de vlucht uit de armoede, die constant op de loer lag en de wens om het lot van de familie te verbeteren.

¹⁵ Scholliers, P., 1980. p.147.

3. Armenzorg

3.1. Intellectueel kader

Dirk van Damme haalt in zijn “Armenzorg en de Staat” enkele theorieën aan om de armenzorg op een theoretisch niveau te kaderen.¹⁶ Hij opent met Marshall en de burgerschapsthese die de auteur had gebaseerd op de ideeën van Durkheim. Volgens Marshall kunnen we de evolutie van de rechten van de burgers in drie periodes onderverdelen, namelijk een eerste strijd in de 18de eeuw die ging over de realisatie van de burgerlijke rechten, een tweede in de 19de eeuw omwille van de democratisering van de politieke rechten, en ten slotte de 19de eeuw over de sociale rechten. We mogen echter niet concluderen dat de onderstand te categoriseren valt onder sociale rechten. Marshall zag de sociale staatsvoorzieningen als een functionalistisch antwoord van de staat en als verlengstuk van de politieke rechten.

Peter Flora, die als tweede wordt aangehaald, richtte zijn blik op modernisering en staatsvorming en meende dat de verzorgingsstaat een exponent is van de modernisering. De onderstand diende als oplossing voor problemen die veroorzaakt werden door sociale, economische en politieke situaties. De verzorgingsstaat bood formele garanties en rechten op zekerheid en gelijkheid.

Stein Rokkan zag op zijn beurt 4 achtereenvolgende processen in de geschiedenis, namelijk als eerste staatsvorming, gevolgd door natievorming. Erna plaatste hij het proces dat hij “participatie” noemt, of de democratisering van het bestuur, en tenslotte de redistributie van de middelen. De Marxisten kunnen op hun beurt niet als homogene groep beschouwd worden, maar zagen de statelijke sociale politiek samenvattend als functionalistisch antwoord op de problemen en productievoorzieningen van het kapitalisme. Claus Offe zag op zijn beurt de statelijke sociale politiek als een soort van crisismanagement.

De kritiek die op voorgaande theorieën kan geformuleerd worden is dat ze allen in het verleden graven maar een gebrek aan historiciteit tonen omdat ze allen naar het punt van de realisatie van de onderstand toewerken, en geen rekening houden met processen die die evolutie hebben tegengewerkt. De huidige voorzieningen en rechten worden als uitgangspunt genomen. *“Een dergelijke benadering stelt de geschiedenis voor als een gesmeerd lopend proces, waarin de belangen van de elites zich moeiteloos doorzetten, waarin de interventies functioneel zijn omdat ze er zijn, waarin er geen plaats is voor verzet en strijd. Men wekt dan de schijn dat een beschrijving van de intenties van de interveniërende groepen volstaat om de*

¹⁶ Een bespreking van elke auteur en zijn werk afzonderlijk zou ons te ver leiden, waardoor beroep wordt gedaan op het overzicht dat Dirk van Damme, die we toch als betrouwbaar kunnen beschouwen, ons geeft in: Van Damme, D., 1990. *Armenzorg en de Staat*.

.
functies van de interventies te verklaren.”¹⁷ Dirk van Damme beschouwt dan ook het jaar 1880 als de geboorte van de moderne sociale staat. In dat jaar voerde immers in Duitsland Bismarck de eerste sociale verzekeringswetten in. De voorgaande periode beschouwt hij als “Poor Law Period”.

¹⁷ Lis, C., Soly, H., Van Damme, D., 1985. p.30.

3.2. De praktijk

Emancipatie, gelijkheid en mondigheid, maar ook het sterke (veleer optimistische) geloof in het menselijk vermogen dat aan het einde van de 18de en gedurende de 19de eeuw opgang maakte, creëerde een basis voor naastenliefde. Filantropie is als het ware de kristallisatie van de Verlichting en het onderwijs moest armen uit hun situatie losweken, zoals geïllustreerd wordt met het gezegde *geef hen een vis en ze hebben eten voor één dag. Leer hen vissen en ze zullen nooit meer honger hebben*. Wanneer we de Verlichte ideeën aan de realiteit van de negentiende eeuw toetsen, krijgen we echter zicht op een heel andere invulling dan wat het eigenlijke doel was. Alle godsdiensten hechten belang aan liefdadigheid, denk bijvoorbeeld maar liefdadigheid als derde zuil bij de Islam, die elke islamiet de plicht geeft om zijn rijkdom met anderen, weliswaar geloofsgenoten, te delen. De armenzorg had niet de bedoeling om op een constructieve manier de toekomst van een individu te verbeteren, hoewel het dat wel als propaganda gebruikte, en de hulp – uit welke hoek die ook kwam – werd steeds gekoppeld aan een vorm van indoctrinatie. Zo leerden de leerlingen van armenscholen niet hoe ze konden opklimmen op de sociale ladder, maar wel dat ze vroom, ordelijk, spaarzaam en vlijtig moesten zijn, net als gehoorzaam, beleefd en dankbaar ten opzichte van hogere standen. Het verschil tussen arm en rijk was door God gecreëerd en er mocht niet aan geraakt worden, of zoals Dirk van Damme het stelt: *“Armoede vormde een door God gewilde en onvermijdelijke toestand, liefdadigheid geen poging om daarin verandering te brengen.”*¹⁸ De individuele ontplooiing stond allerm minst gelijk aan totale vrijheid: er werd hooguit ruimte gegeven om binnen het sociale kader enige bewegingsvrijheid te hebben. Het ongebreidelde geloof in de kennis impliceerde bovendien niet dat er geen rekening gehouden werd met de gevoelswereld: de voornaamste deugd was immers zelfbeheersing en emoties dienden veeleer door het verstand gekanaliseerd worden. Er werd een onderscheid gemaakt tussen goede en slechte emoties, waarbij de goede zoals medelijden, gecultiveerd dienden te worden.

Vooraleer we dieper in gaan op de verschillende processen en initiatieven van de sociale bijstand, moeten twee zaken uitgeklaard worden: vooraleerst het verschil in betekenis tussen filantropie, liefdadigheid en openbare onderstand. Hoewel de eerste twee begrippen erg dicht tegen elkaar liggen, is er toch sprake van een duidelijk nuanceverschil. Filantropie kwam veeleer uit de gelaïciseerde hoeken van de samenleving terwijl liefdadigheid altijd een

¹⁸ Van Damme, D., “het revolutionaire ideaal van de “bienfaisance”. Oorsprong, ideeën, wetgeving en teloorgang van de revolutionaire armenpolitiek” [in] Raes, K., 1989. *Denkers van het licht. Opstellen over de Verlichting, Revolutie en moderniteit*. Gent. p.120.

religieuze ondertoon had. Wanneer we spreken over filantropie, hebben we het over vooral liberale verenigingen die zich op het sociale vraagstuk wierpen met als doel het dagdagelijkse leven van de armste bevolking draaglijker te maken. Liefdadigheid kwam op haar beurt uit religieuze kant al hoefde de Kerk er niet per definitie bij betrokken te worden. De meeste auteurs zijn het over het bovenstaande onderscheid eens, al ziet Ostrower filantropie eerder als overkoepelend begrip. *“Philanthropy is often used interchangeably with charity, but the two differ in important ways. Charity is specifically directed to the poor, and often focuses on the relief of severe and immediate needs. Philanthropy is a broader concept, which includes charity but also encompasses the wider range of private giving for public purposes.”*¹⁹ Bij de materiële hulp die vanuit religieuze hoek werd aangeboden werd steeds een morele boodschap toegevoegd waarvan de resultaten bovendien ook gecontroleerd werden! Zo brachten de actieve leden van de Dames de la Miséricorde herhaaldelijk (maar niet met regelmaat om fraude tegen te gaan) bezoeken aan de armen om de reële noden te zien opdat de hulp wel goed gebruikt werd en, wat ons aanbelangt, ze keken naar de morele toestand, orde en netheid. Na het bezoek brachten ze verslag uit aan de conferentie. Omdat dergelijke verenigingen werkten met een lijst van steuntrekkers, was het voor de armen van belang dat ze niet werden geschraapt. Leden van de Dames de la Miséricorde konden ook zelf personen aanbrengen van wie zij meenden dat ze recht hadden op steun. Zo zegt artikel XIV van hun reglement het volgende: *“Toute Associée peut présenter à l’Oeuvre les pauvres qui l’intéressent; le bureau décide de leur acceptation. Mais aucun secours ne peut être accordé, avant que l’adoption ait été prononcée. Les pauvres adoptés peuvent donc seuls participer aux bienfaits de l’Association.”*²⁰

De katholieke oeuvres waren dan wel in de meerderheid, er waren ook filantropische tegenhangers, zoals onder meer “De Zonder Naam niet Zonder Hart” in Gent. Ook deze vereniging stond klaar wanneer haar beschermelingen om hulp vroegen. Ze had een lijst opgesteld in welke volgorde hulp verstrekt diende te worden: 1. *Eerste onderstand* (dit was een bedrag ter waarde van 2 frank dat diende om in uiterste noodzaak meteen hulp te kunnen verlenen); 2. *Brood*; 3. *Rijst*; 4. *Aardappels*; 5. *Soep*; 6. *Kolen*; 7. *Bedstoelen*; 8. *Matrassen en hoofdpeuluwen*; 9. *Sargien*; 10. *Stoven*; 11. *Voedsel*; 12. *panden uit de Berg van Bermhertigheid*; 13. *Allerlei onderstand*.²¹ Door middel van bonnen die werden uitgedeeld

¹⁹ Ostrower, F., 1993. p.4.

²⁰ Vloeberghs, Mme Ch., 1893.p.36.

²¹ Hens, K., 2002. p.38.

konden de mensen hun hulp komen ophalen in op de afgesproken plaats. De prijs van het lidgeld van deze vereniging was 2 frank per jaar, na een instapvergoeding van 3 frank.²²

Openbare onderstand is op haar beurt de geïnstitutioneerde versie van filantropie. De openbare onderstand werd georganiseerd vanuit de overheid en waarvoor criteria bestonden voor wie al dan niet toegang had tot bijstand. Waar katholieke verenigingen vaak met een lijst werkten waarin stond wie toegang had tot de hulp die ze aanbieden en het hoofd van de vereniging de macht had om personen te schrappen, werkte de overheid met objectieve criteria die uiteraard vaak ter contestatie stonden door voor-en tegenstanders.

Een tweede verduidelijking hoort te liggen in het onderscheid tussen armen, armoede en miserie, waarbij we moeten opletten dat we vanuit ons huidig standpunt niet te snel zaken uit de 19de eeuw als “miserie” gaan beschouwen. Armen werden beschouwd als noodzakelijk voor de gemeenschap en zag men dan ook aan als een normaal iets. Armen waren bereid voor lage lonen te werken wat de competitiviteit van de bedrijven in de hand werkte en de werklozen fungeerden als back-up van arbeidskrachten voor wanneer de productie steeg en nieuwe werknemers werden gezocht. Miserie daarentegen was de toestand waarbij de fysieke conditie er steeds op achteruit bleef gaan en werd algemeen beschouwd als schandelijk en vooral een potentieel gevaar voor de staat. *“La pauvreté est l'état de ceux qui manquent de ce qui est nécessaire à l'existence, dans la condition à laquelle ils appartiennent. La misère est le manqué de l'indispensable pour vivre. Le paupérisme est l'état d'un certain nombre d'individus manquant d'une manière permanente de ce qui est absolument nécessaire à la vie.”*²³ Het gros van de organisaties richtte dan ook haar peilen op het verhelpen van de miserie, eerder dan de armoede: *“La Société de Saint-Vincent de Paul a pour object le soulagement des misères du pauvres. Ces misères sont de nature diverses. La vie est rude pour l'indigent; elle n'est souvent qu'une succession non interrompue de privations et de souffrances physiques. La faim, le froid, la maladie, sont les hôtes habituels de bien des mansardes. Les Conférences s'afforcent de remédier à ces maux, en procurant à leurs protégés du pain, des vêtements, des poëles, des bouillons, de la viande. Très souvent aussi, ce n'est pas le corps seul qui souffre; les âmes des pauvres et leur salut éternel réclament par dessus tout notre chrétienne sollicitude.”*²⁴

Andere organisaties concentreerden zich dan weer meer op het nemen van preventieve maatregelen door ervoor te zorgen dat mensen niet in de miserie belandden, door middel van

²² Ibid., p.123.

²³ Savoy, E., 1922. p.28.

²⁴ Manuel à l'usage des membres visiteurs des conférences de Louvain. 1900.p.3.

te voorzien in bijvoorbeeld goedkope huisvesting. We moeten hierbij wel opmerken dat de motieven hiervoor niet altijd even nobel waren: huizen die door fabrieksdirecteurs in de onmiddellijke omgeving van de werkplek werden gebouwd, waren veeleer een uiting van de wens op een grotere productiviteit, dan wel uit filantropische of liefdadige overwegingen.

*“Convenablement logé, l’ouvrier se plait dans son intérieur, et s’y attache; il acquiert des habitudes de propreté et d’économie; sa santé, et ce qui est inséparable, le bien-être de la famille, s’en ressentent. L’amélioration des habitations ouvrières est donc tout à la fois une question d’hygiène, de moralité et d’intérêt public.”*²⁵ Ook de staat ging over tot de bouw van werkmanswoningen in de grote steden zoals Verviers, Luik, Micheroux, Antwerpen en Brussel. Op die manier werden in 1867 920 initiatieven genomen voor een totaal van 460.000 frank, waaraan 5 jaar later een nieuwe injectie gegeven werd van 681.500 frank voor nog eens 1363 initiatieven.²⁶ De huurders van die arbeiderswoningen, waarvan de afmetingen bij het ene model 5 bij 7,40 meter waren en de kostprijs 3.341 frank bedroeg en het tweede model 4,90 bij 5,20 meter was voor een prijs van 2.753,08 frank, konden die huizen afbetalen door 20 tot 25 frank per maand te betalen, naargelang de tijd in de welke ze het bedrag konden aflossen. Op het kleinste huis maakte de overheid nauwelijks winst (46,92 frank), op het grotere model zelfs verlies ter waarde van 3.341 frank.²⁷ De kostprijs van de grond werd in dit bedrag niet eens ingecalculleerd.

²⁵ Van der Linden, E., 1875.p.5.

²⁶ Ibid., p.21.

²⁷ Ibid., p.24.

3.2.1. Liefdadigheid en filantropie tot de Franse Revolutie

Liefdadigheid bestaat in de essentie van het woord al zolang als de mensheid, maar werd echter tevoren nooit op een structurele manier georganiseerd. Het feodale systeem van de middeleeuwen regelde afspraken tussen de plaatselijke heer en zijn beschermelingen, waarbij ze onder voorwaarden op zijn steun konden rekenen. Vanaf de 13de eeuw ontstonden er in onze streek godshuizen voor bejaarden, aanvankelijk opgetrokken door de ambachten om hun oude en invalide leden van weleer op te vangen. In de godshuizen kregen ze permanent onderdak, zakgeld en maaltijden tegen betaling van sleutelgeld. De verdeling van de bijstand werd in de handen van de gemeente gegeven en die was van oudsher geneigd om de inhoud van haar armenkassen onder haar eigen burgers te distribueren. Volgens Dirk Van Damme had dit verschillende functies: de plicht tot liefdadigheid en als repressief instrument ten aanzien van rondzwerfende bedelaars en landlopers. *“Door de armenzorg aan de lokale gemeenschap toe te vertrouwen, kon de behoeftige binnen de vertrouwde grenzen en controle-netwerken van de dorpsgemeenschap worden gehouden. Tegelijk kon bij de welgestelde leden van de gemeenschap voor autochtone behoeftigen voldoende medevoelen en eigenbelang opgewekt worden om de lokale armenzorg financieel mogelijk te maken.”*²⁸ De plaats van geboorte werd het excuus bij uitstek om vreemde armen de hulp te weigeren. Ook in de 15de en 16de eeuw werden steeds meer repressieve maatregelen genomen jegens streekvreemde armen, zoals met verbod op landloperij en bedelarij en het weigeren van hulp te bieden aan validen. We kunnen echter niet spreken van een armenpolitiek omdat het ontbrak aan structuur en veeleer was gebaseerd op sporadische hulpverlening.

Het doel was de stromen van armen en bedelaars een halt toe te roepen, waardoor het principe van de onderstandswoonst zijn ingang kent. Achter dit concept zat een duidelijke visie: personen die emigreerden met als duidelijk doel elders te werken voor hun geld konden elders een onderstandswoonst verkrijgen, wiens motieven niet zo nobel waren kon men weigeren en zelfs terugsturen naar de gemeente van herkomst. Dit is een evolutie die niet enkel in België is terug te vinden: Engeland kende de *Act of Settlement and Removal* (1662), Frankrijk had de ordonnantie van Moulins (1566) en Duitsland het *Heimatprinzip*. Ook in dit laatste werden bedelaars door de steden naar elkaar toegeschoven.

In België werden aan inwijkelingen garantiebrieven of –sommen gevraagd, waarbij de gemeente van herkomst verklaarde de persoon ten laste te nemen wanneer dat noodzakelijk zou blijken. Later werden andere criteria gehanteerd zoals een periode van verblijf en het

²⁸ Van Damme, D., “onderstandswoonst, sedentarisering en stad-platteland-tegenstellingen” [in] *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. XXI (1990), 3-4, p.485.

voldoen aan lokale lasten. De opvallendste verwezenlijkingen van de 17de en 18de eeuw waren ongetwijfeld de werk- en tuchthuizen, waar de mensen gedisciplineerd en aan het werk gehouden werden. Aan het einde van het Ancien Régime is de armenzorg in handen van een groot aantal organisaties die qua beheer allemaal volledig zelfstandig zijn en eigen doelstellingen hebben, waardoor ineffectiviteit en willekeurigheid als kenmerken kunnen gebruikt worden voor de pre-revolutionaire periode. Het Franse bewind heeft als verdienste dat het alle liefdadige instellingen heeft geuniformiceerd en gecentraliseerd.

3.2.2. De grote hervorming

De hervorming van de sociale bijstand door het Franse bewind had grote plannen voor de problemen die zich stelden maar ging enigszins voorbij aan de realiteit die buiten de Franse grenzen leefde. De bedoelingen waren duidelijk: de liefdadigheid, zoals dat onze streken van oudsher werd toegepast, was particulier, willekeurig, ongewis, discontinu en gedeeltelijk. Weldadigheid zou in de lijn van de idealen van de Franse Revolutie *liberté – égalité – fraternité*, publiek, doordacht, methodisch en solidair zijn en bovendien gespijsd door de inkomsten uit de belastingen. In de grondwet van 24 juni 1793 bevestigde artikel 23 dat de armenzorg een heilige schuld was. *“De maatschappij moet de ongelukkige burgers onderhouden door ze werk te verschaffen, of middelen van bestaan als ze niet in staat zijn te werken.”*²⁹ Bij de officiële aanhechting bij Frankrijk op 1 oktober 1795 werden de kerken gesloten, priesters moesten de eed afleggen aan de Franse republiek of doken onder, en er werden manschappen door middel van loting opgeëist. Aanvankelijk werden alle goederen van hospitalen en liefdadigheidsinstellingen aangeslagen, maar de nieuwe machthebbers hadden al snel door dat dit niet meteen de meest strategische zet was.

De onderstand werd overgedragen op de gemeentebesturen, maar de hospitalen konden door de verwoestingen van de oorlog op het vlak van inkomsten en organisatorische structuren, zelfs de meest elementaire verplichtingen niet meer nakomen. In een nieuwe wetgeving werd de zorg voor de behoeftigen voortaan toevertrouwd aan speciaal daartoe opgerichte instellingen die over eigen inkomsten beschikten en naast autonomie, werkelijk initiatiefrecht en beslissingsbevoegdheden hadden. Voor valide armen moest werk voorzien worden en bedelaars zouden uit het straatbeeld moeten verdwijnen. Op 28 juni 1793 werd verordend dat bepaalde bevolkingscategorieën voortaan zouden kunnen rekenen op een staatspensioen en werd een gedetailleerde opsomming gegeven van de personen die aanspraak

²⁹ Van den Eeckhout, P., “de Openbare Onderstand” [in] *De Erfenis van de Franse Revolutie 1794-1814*. 1989. p.141.

konden maken op bijstand (kroostrijke gezinnen, weduwen, bejaarden en zieken). Het plan bleek meteen nauwelijks uitvoerbaar: het gebrek aan middelen en de traditie in onze streek zorgde ervoor dat de nieuwe structuur onwerkbaar was. Er werd op een deel van de beslissingen teruggekomen en de zorg werd opnieuw op lokaal vlak georganiseerd. Op 7 oktober 1796 wordt bij wet in elke gemeente een administratieve commissie der burgerlijke gestichten, of *hospices civils* opgericht. Die commissie bestond uit vrijwilligers en 5 vaste leden, plus een ontvanger die instond voor de financiën. De belangrijkste ontwikkeling was echter dat ze rechtspersoonlijkheid kreeg, waardoor ze eigenaar konden worden van patrimonium en goederen die hen onvreemd waren, konden terugvorderen en bovendien wettelijk giften konden ontvangen. Hiernaast stond het Bureau de Bienfaisance in ter coördinatie van de hulp die verleend zou worden. De openbare onderstand was geboren.

3.2.3. Armenzorg in het Nederlands en Belgisch kader

Op 21 juni 1814 werd op de Conventie van Londen beslist om België opnieuw met het Koninkrijk der Nederlanden samen te voegen onder heerschappij van Willem van Oranje. Nadat op 18 juni 1815 Napoleon verslagen werd konden de plannen daadwerkelijk vorm krijgen. Toen onze streek onder Nederlands bewind kwam, werden de Franse structuren grotendeels overgenomen, zij het in Nederlandse termen: *Commission d'hospices civiles* werd Commissie der Burgerlijke Godshuizen en *Bureau de bienfaisance* veranderde in Bureel van Weldadigheid. Op enkele uitzonderingen na had elke gemeente een Bureel van Weldadigheid en was er een Commissie der Burgerlijke Godshuizen te vinden in 334 gemeenten (waar er geen was, nam het Bureel haar taken over). De gemeente bleef de spilfiguur en had te beslissen over de inrichtingen die ten gunste van de inwoners werden opgericht. Er moest enkel jaarlijks op de staten-generaal door de regering rekenschap afgelegd worden over de administratie van de weldadigheidsinstellingen. Ook na de onafhankelijkheid van België bleven deze instellingen in werking. De principes van het Franse regime leefden door in het beleid dat voortaan werd gevoerd: de staat was verantwoordelijk voor de hulpverlening, maar kon nu wel aangevuld worden door private initiatieven. Het was de taak van de gemeente om te zorgen voor opvang van bejaarden, ziekenzorg, begeleiding van ex-gedetineerden, gratis onderwijs bezorgen, opvang voor wezen, daklozen, bedelaars en krankzinnigen, etc. Dit enorm breed scala van activiteiten zorgde ervoor dat enkel grootsteden zoals Antwerpen, Gent of Brussel konden instaan voor nagenoeg alle vormen van opvang. Onder de behoeftigen werden gerekend: dagloners, werklieden, handlangers en allen die niet ingeschreven waren op de rollen van de grondbelasting en de patenten. Ook zij die slechts loon en inkomsten trokken door handarbeid of op de lijst stonden van de parochie.

Op het vlak van onderwijs bezat de stad een erg sterke positie: “*Ainsi, bien que la loi oblige chacune des 2627 communes du pays à avoir au moins une école communale (I), le nombre des écoles à créer en plus de ce minimum est fixé uniquement par les autorités locales. Les communes ont également le pouvoir de fixer le nombre d’instituteurs, les méthodes d’enseignement à employer par eux, le nombre des heures de classe par jour et la longueur des vacances.*”³⁰ Bijgevolg kon de verkiezingsuitslag een kleine schokgolf betekenen op het beleid van de scholen en konden er tussen verschillende gemeenten erg verschillende niveaus van onderwijs te onderscheiden zijn. Gemeenten die meerdere scholen bestuurden, of verschillende discours wouden aanbieden, konden gebruik maken van een zogenaamde

³⁰ Rowntree, B.S., 1910. p.277.

adoptiepolitiek. Op deze manier werd een vrije school geadopteerd en kon het programma vervolledigd worden of een alternatief aangeboden worden. Deze gaf dan gratis onderwijs voor de armen waarbij de gemeente instond voor het loon van het personeel. Afgezien van het feit dat ze inspecteurs moesten toelaten en moesten voldoen aan een minimumprogramma, bleven ook deze instellingen autonoom. Naast deze *écoles adoptées*, bestonden ook de zogenaamde *écoles adoptables*. Rowntree stelde vast dat in 1900 nog zo'n 60,5% van het totale aantal leerlingen in de gemeenschapsscholen les volgde, maar dat aantal daalde tot 57% in 1907, 24 in *écoles adoptées* en 19% in *écoles adoptables*.³¹

De structuur die opgelegd was door de Franse overheersing zou de hele 19de eeuw blijven doorleven in de bovenstaande instellingen. Hier kwam pas verandering in door de wet van 10 maart 1925. De nadruk werd voortaan gelegd op het voorkomen van armtierige taferelen, het onderscheid tussen Godshuizen en Burelen van Weldadigheid werd afgeschaft ten voordele van de Commissie der Openbare Onderstand (C.O.O.). De gemeente bleef wel de spilfiguur.

De armenzorg in de 19de eeuw kan men allerminst als democratisch beschouwen, zowel wanneer die aangeboden werd door de overheid, als door de filantropische en charitatieve verenigingen. We kunnen dan ook huidige visies niet zonder meer projecteren op het verleden. Volgens Putnam is de activiteit in het regionale verenigingsleven evenredig met de functionaliteit van de regionale overheid en horizontale netwerken zouden vertrouwen en reciprociteit bevorderen. Marc Jacobs brengt in *Mores* die analyse van Putnam (en Marc Hooghe) naar voor, maar de realiteit is voor de 19de eeuw toch ietwat genuanceerder.³² Het lag overigens niet in de bedoeling van het artikel om een ruim en genuanceerd beeld te tonen van het verenigingsleven in Vlaanderen gedurende de eeuwen heen. Het geeft een zwart-wit beeld, een soort van voor en na, terwijl iedereen wel weet dat op specifieke domeinen er enkel sprake kan zijn van democratisering ofwel het zoeken naar een grotere participatie van alle bevolkingslagen. De armenzorg in de 19de eeuw stond nog veraf van deze doelstelling.

De motieven om over te gaan tot liefdadigheid of filantropie waren volgens Stijn Van De Perre divers.³³

1. hulpverlening kon het gevolg zijn van een altruïstisch denkpatroon;

³¹ Rowntree, B.S., 1910. p.279.

³² Jacobs, M., "Sociaal kapitaal, verenigingsleven en regionale geschiedenis" [in] *Mores, tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*. Nr.3, jg.1, juli-september 2000. Brussel.

³³ Van de Perre, S., "Public Charity and Private Assistance in Nineteenth-Century Belgium" [in] Brandes, I, en Marx-Jaskulski, K. (eds). *Armenfürsorge und Wohltätigkeit. Ländliche gesellschaften in Europa, 1850-1930*.

2. de armenzorg kon voor religieuzen als middel dienen om van hun zonden verlost te worden;
3. het deel uitmaken van een liefdadige of filantropische vereniging kon deel uitmaken van een strategie om aan networking te doen, en dus om een carrière te vergemakkelijken;
4. armenzorg, zowel uit religieuze als vrijzinnige hoek, was ook een manier om zichzelf te onderscheiden in de maatschappij en aanzien te verwerven;
5. armenzorg kon dienen als een training in sociale en morele vaardigheden.

Hulp bieden aan diegene die er het slechtst aan toe waren in de maatschappij sprak zelfs de meest conservatieve krachten aan. Te grootschalige ellende betekende immers een te grote bedreiging voor de machtsstructuren waardoor enerzijds conservatieven er alle belang bij hadden dat het sociale immobilisme in stand gehouden werd, anderzijds koesterden progressieven het geloof dat ze een betere wereld konden scheppen. *“Elites investeerden in armenzorg omdat ze daar belang bij hadden. Het was voor hen een overlevingsstrategie: een middel om hun overlevingskansen te verhogen.”*³⁴ Deze boodschap werd verkocht door te verkondigen dat het belangrijk was om de veiligheid van de bezittende klasse te vrijwaren opdat zij garanties zou kunnen bieden voor de welvaart van de ondernemingen en dus de tewerkstelling. Conservatieve katholieken beschouwden het als hun plicht om het lot van de laagste klassen te verbeteren, daar ze volgens hen bevoorrecht waren. *“De elites zorgden voor geld, goederen en diensten die tegen bepaalde voorwaarden als ‘pakketje’ aan armen werden verstrekt. Deze voorwaarden moesten uiteraard in het belang van de elites zijn maar even vanzelfsprekend niet onaantrekkelijk voor de armen. De ruil tussen elites en armen impliceerde geen gelijke macht of gelijke mate van profijt, maar wel een wederzijdse afhankelijkheid.”*³⁵ Armen moesten tevreden zijn, want zij zouden hun beloning rechtstreeks uit goddelijke hand in de hemel krijgen. Van Leeuwen onderscheidt in Nederland 5 mogelijke soorten collectieve belangen bij de armenzorg en deze worden ook als toepasbaar beschouwd door Stijn Van De Perre voor België³⁶:

- op economisch vlak ziet hij een regulatie van de arbeidsmarkt. Seizoens- en conjunctuurfluctuaties zorgden ervoor dat niet op elke moment een even groot aantal

³⁴ Van Leeuwen, M.H.D., 1992. p.14.

³⁵ Ibid, p.14.

³⁶ Van de Perre, S., “Public Charity and Private Assistance in Nineteenth-Century Belgium” [in] Brandes, I, en Marx-Jaskulski, K. (eds). *Armenfürsorge und Wohltätigkeit. Ländliche gesellschaften in Europa, 1850-1930.* p.93-124.

- arbeidskrachten nodig waren, zowel op het platteland als in de steden. De bijstand in magere tijden kan dus worden gezien als een soort van loontoeslag en diende om te verhinderen dat de armen zouden verhuizen.³⁷
- Op sociaal vlak stond de armenzorg in het teken van de bestaande orde. De liefdadigheid of filantropie had een onderliggende morele boodschap, namelijk een boodschap van respect voor de bestaande maatschappelijke orde. Die orde ontfermde zich dan wel over de minder fortuinlijke leden maar stelde zichzelf nooit fundamenteel in vraag, waarmee de auteur Gutton volgt: *”les écoles de pauvres sont nécessaires pour assurer l’ordre public, car elles enseignent à remplir ses devoirs envers Dieu, la famille et le pays. De plus les écoles gratuites habituent les pauvres à l’obéissance et à la soumission.”*³⁸ Het immobilisme uitte zich dan ook in de specifieke inhoud van hulpverlening die geboden werd. Van Leeuwen onderscheidt naast de “gewone” armen ook de *schaamsarmen* (*shame-faced poor, pauvres honteux, verschämte Armen*). Armen van gegoede afkomst kregen speciale hulp tegen betere voorwaarden en voor een hoger bedrag dan armen met minder fortuinlijke komaf. In onze streek komt enkel de term *pauvres honteux* voor. Die omschrijving werd gebruikt om 'waardige armen' aan te duiden, dit wil zeggen armen die om redenen van overmacht, door pech of tegenslag in die situatie verzeild waren geraakt, in tegenstelling tot de anderen die 'schuld' hadden aan hun armoede, door 'onverantwoord' gedrag, zoals luiheid, spil-, drankzucht, of gebrek aan vooruitziendheid. Hierdoor werd dus niet enkel de opwaartse mobiliteit tegengegaan, maar ook de neerwaartse.
 - Het politieke aspect hing nauw samen met het sociale. Het allerhoogste doel was het handhaven van orde en voorkomen van onrust. Beleidsmakers hadden intussen ingezien dat repressie vaak had geleid tot grootschalige confrontaties. Via de armenzorg werd die aanleiding grotendeels weggenomen.
 - Ook op medisch vlak had de maatschappij baat bij de armenzorg. Ziekten en epidemieën troffen, zoals we in deze scriptie later nog zullen uitwerken, de allerarmsten. Onder hen waren telkens de meeste slachtoffers te tellen, maar de ziekten drongen ook steeds door tot een segment van de rijken. Zij hadden door een betere voeding een grotere weerstand opgebouwd waardoor ze minder ontvankelijk waren voor epidemieën, maar de natuurlijke weerstand was niet altijd opgewassen tegen de werking van de bacteriën.

³⁷ Zie hierover ook Dirk Van Damme in Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis.

³⁸ Van Leeuwen, M.H.D., 1992. p.156.

- Als laatste belang wijst de auteur op het zedelijke aspect dat liefdadigheid of filantropie inhield. Het geschonken stuk brood kreeg een morele indoctrinatie mee, bijvoorbeeld door middel van bijbelse leuzen die op broodbonnen werden gedrukt en uitgereikt. Het geloof in de maakbaarheid van de beschaving uitte zich in de wil om de armen te beschaven of te disciplineren en waarden en normen op te leggen. In eenvoudige termen werd uitgelegd dat zichzelf prostitueren zou leiden tot de reproductie van de armoede. Een uitgebalanceerd gezinsleven was de enige uitweg om de armoede te kunnen verlaten.

3.2.3.1. Actoren en initiatieven

Het gros van de initiatieven in België ging niet van de staat uit. We kunnen de positie van de regering van het jonge België typeren als een nachtwakersstaat: ze sprong bij waar er noodzaak was aan haar hulp. “*Services, which in most other countries were undertaken by the state, were carried out by private organizations with community funds.*”³⁹ De politieke families waren op het regionaal vlak de échte machthebbers die de touwtjes in handen hielden en konden beslissen over het al dan niet privé houden van beleidsdomeinen. “*This implied that in everyday life the population had to rely on the collaboration between the religious authorities and the local dignitaries for a number of basic services: education, social welfare, care of the sick and the orphans, to name only three. In rural regions, particularly, the clergy was the expressive leader of the local communities.*”⁴⁰ Wanneer we het voorgaande koppelen aan de positie van de vader, is het niet moeilijk om te begrijpen dat de staat zich niet zomaar kon mengen in het reilen en zeilen van families. Enkel wanneer het misliep zou ze ingrijpen om orde op zaken te stellen. Het was pas vanaf het moment dat de staat inzag welke problemen de industrialisatie, urbanisatie en herstructurering van de traditionele familiebanden met zich meebrachten, namelijk landloperij, bedelarij en werkloosheid, dat ze in actie trad om te verhinderen dat mensen in dergelijke situaties terechtkwamen. “*C’est véritablement lors de la prise de conscience de ce que l’on a appelé la question sociale tard dans le XVI siècle, que l’état, sous la pression des sociétés privées de bienfaisance, va être obligé de se pencher sur la famille et sur l’enfant.*”⁴¹

De politieke families waren de motor achter liefdadigheid, uiteraard niet zonder eigenbelang. Door de verzuiling in België werd door elke politieke familie getracht om een burger van wieg tot graf in de eigen invloedssfeer te houden. Getuigen hiervan zijn de vele instructieboekjes voor leden van charitatieve verenigingen, waarin een lijst gegeven werd met de verschillende lokale, en goedgekeurde, verenigingen die ze konden aanraden aan de personen aan wie ze hulp verschaften, gerangschikt per categorie. Twee voorbeelden hiervan zijn *Petit guide de la charité Catholique à Bruges* uit 1897 van Beyaert en *Manuel à l’usage des membres visiteurs des conférences de Louvain* uit 1900. Het gros van de boekjes werden gevuld met een lijst van verschillende (goedgekeurde) charitatieve organisaties, verdeeld in verschillende categorieën, zoals het voorbeeld van Beyaert uit 1897 illustreert⁴²:

³⁹ Art, J., “Social Control in Belgium: The Catholic factor” [in] *Social Control in Europe 1800-2000*, Vol.2, 2004. p.10.

⁴⁰ Ibid., p.2.

⁴¹ Masu-Stroobant, G., en Humblet, P.C., 2004. p.14.

⁴² Beyaert, Ch., 1897.

- I. Naissance
- II. Enfance, adolescence et jeunesse
- III. Mariage
- IV. Vieillesse
- V. Secours aux indigents
- VI. Oeuvres Sociales
- VII. Epargne – prévoyance
- VIII. Paroisses et associations religieuses
- IX. Renseignements sur la milice

Het tweede boekje houdt het bij de volgende categorieën: *écoles catholiques*, *patronages*, *bibliothèques* en *associations pieuses*. Een meer gekend en gelijkaardig werk in deze categorie, is *Belgique Charitable* (1893, 1904), maar waarin getracht werd een meer globaal en gestructureerd overzicht te bieden van zowel liefdadige als filantropische verenigingen en dit niet enkel op lokaal vlak.

In zijn inleiding looft Beyaert het reeds bestaande netwerk van liefdadige organisaties en meent hij het boekje te beschouwen als een handleiding die slechts voor diegene is voor die echt nog meer de handen uit de mouwen wilden steken. Wel waarschuwde hij voor zogenaamde oplichters, bijvoorbeeld onder bedelaars (“mendiant volontaire et professionnel”) en voor organisaties die volgens hem niet goed omsprongen met de inkomsten, waarbij hij als voorbeeld de concerten die ten voordele van de liefdadigheid werden gehouden, gaf. “1. Elles font la concurrence aux oeuvres dont la charité est plus efficace; elles drainent une partie des ressources dont ces oeuvres ont besoin; elle sont cause parfois que la multiplicité excessive des cartes offertes en même temps, font moins biens accueillir celles qui doivent assurer l’action d’oeuvres quasi indispensables. 2. Une grande partie des ressources provenant de ces fêtes dramatiques et musicales, à cartes ornées de bons pain, sont moins biens employee que si elles étaient remises aux oeuvres.”⁴³ Hij ijverde ervoor om de lezers te laten vertrouwen op de katholieke oeuvres en bijgevolg hun bijdragen langs hen te laten vloeien. “Les oeuvres charitables, grâce à leur organisation et à leur expérience, connaissant mieux la misère.”⁴⁴ Er werden zelfs kortverhaaltjes gepubliceerd waarin de ondertoon duidelijk katholiek was en de boodschap onmiskenbaar is. Een voorbeeld hiervan is het boekje van Reginal, *Les Merveilles de la Charité*, dat 5 verhalen bevatte namelijk *Confiance et charité*, *Conté de Noël*

⁴³ Beyaert, Ch., 1897. p.11

⁴⁴ Ibid., p.11.

– *La nuit du docteur, La nuit de Noël du Curé des Ormières, Charité en l’aveugle du pont*. De katholieke zuil geeft dan wel het duidelijkste beeld, maar was niet de enige die zich op deze manier organiseerde.

In 1847 wonnen de liberalen de verkiezingen, waarop ze twee decennia van beleid invulden op volksontwikkeling, vooral gericht op de stedelijke burgerij, en de ontwikkeling van privé-initiatieven waardoor de volksmassa zich van de kerk zou kunnen ontvoogden. De liberale regering van Rogier (1847-1852) ontwikkelde een economische politiek ten gunste van de stedelijke belangen door extra aandacht te besteden aan de verkeersinfrastructuur. De sociale wantoestanden werden toegeschreven aan het morele verval van de arbeiders en spoorden aan tot werkijsver, spaarzaamheid en voorzorg, in essentie niet anders dan wat de katholieken verkondigden, ware het niet dat de boodschap uit een liberale mond kwam. Het veroorzaakte een antiliberale reflex, waardoor de sociaalcaritatieve netwerken van de katholieken zich gingen bezighouden met wat men nu networking noemt. “*Ce catholicisme social trouve son origine dans l’option stratégique de l’église qui, des 1848, s’est vu confrontée à la perte irréversible des états pontificaux et qui, en outre, ne pouvait plus compter sur la notion dépassée des nations chrétiennes. Pour sa défense, elle a fait appel à l’opinion catholique, représentée par l’élite catholique de la noblesse et des citoyens.*”⁴⁵ Via de katholieke pers, moreel-educatieve organisaties en pedagogische en sociale instellingen trachtte de kerk haar maatschappelijke invloed opnieuw te vergroten.

Naast katholieken, hadden ook liberalen begrepen wat de maatschappelijke impact was van hulpverlening, al was er binnen de beweging een verschil in aanpak. Doctrinair bezochten via vrijmetselaarsloges de armen, een teken van paternalisme, terwijl progressieven meer geneigd waren om maatregelen te treffen opdat corporatisme tot stand zou kunnen komen. Liberale werkmanskringen (in Gent ook wel de Laurentkringen genoemd) ijverden voor schoolplicht en schoolsparen. De school kon ook geplaatst worden in het kader van de Vlaamse ontvoogding. Progressieve liberalen zochten vanaf 1860 toenadering tot de Vlaamse beweging. De gedachte hierachter was dat democratie en liberale ideeën enkel via de Vlaamse taal konden verspreid worden. In Gent waren Paul Frédéricq, Julius Vuylsteke en Emiel Moyson hiervan de hoofdfiguren. In werkelijkheid bleven de ideeën opnieuw in een sfeer van paternalisme hangen. Schenkingen aan het Bureel van Weldadigheid werden gekoppeld aan een pakket voorwaarden. Zo stierf Belgisch ambassadeur Emile De Meesters de Ravenstein

⁴⁵ De Maeyer, J., "Les hommes d'oeuvres en Belgique (1875-1919/1921): utopistes néomédiévaux ou hommes politiques" [in] Van Ypersele, Laurence en Marcelis, Anne-Dolorès, eds. *Rêves de Chrétienté-Réalités du monde. Imaginaires Catholiques. Actes du colloque, Louvain-la-Neuve 4-6 novembre 1999*. Louvain-la-Neuve, 2001, p. 185.

ongehuwd op 20 april 1889. Hij schonk zijn kasteel en onroerende goederen aan het Bureel van Weldadigheid van Hever maar koppelde er de voorwaarde aan dat het zou dienen als bejaardentehuis voor de inwoners van Hever en dat het beheer niet in handen mocht vallen van kloosterzusters.

Een voorbeeld van het paternalisme vinden we terug bij Victor Beauduin, directeur van de suikerfabriek in Tienen, waar Arthur Noël dokter en tevens liberaal schepen was. Zijn fabriek ontplooidde op het einde van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw een uitgebreid pakket van sociale maatregelen. Zijn werknemers konden rekenen op gratis medisch onderzoek, een vervangingsinkomen bij ziekte, een vergoeding voor de apothekerskosten, waterbedeling en huisvesting. Bovendien had de fabriek een eigen verzekeringskas, zorgde ze voor gratis grond om op te bouwen, deelde ze eenmaal per jaar kleding voor de kinderen uit, was er een kinderoppas, kregen hun ouders premies bij het huwelijk en de eerste communie en gaf ze hen studietoelagen als ze kozen om hun kinderen naar het atheneum of hogeschool te sturen. Zelfs de muziekschool werd betaald, de fabriek deelde gratis steenkool uit en bezat een coöperatieve winkel voor huisbenodigdheden. Dit was uiteraard niet geheel belangeloos; de arbeiders gaven op hun beurt de garantie op een degelijke productie.

Een ander voorbeeld van burgers die zelf hun steentje trachtten bij te dragen tot de verbetering van het plaatselijke algemeen welzijn, was de stichting van het rusthuis Releghem in Zemst door graaf Edmond de Baillet in 1893. Het deed dienst als rustplaats voor bejaarden, maar er waren een aantal voorwaarden en voorrangsregels aan het verblijf gekoppeld. De kandidaten moesten minstens 3 jaar in Zemst gewoond hebben of tot de categorie behoren waar de gemeente hulp aan moest geven. Personen die in vaste dienst bij de graaf of gravin waren kregen voorrang, erna volgden respectievelijk de pachters van de graaf, de bejaarden uit de omgeving van het kasteel en het dorp Zemst en tenslotte de andere inwoners. Ze kregen er pruimtabak en zakgeld ter waarde van 25 centiemen per week per bejaarde. De begrafeniskosten werden doorgegeven aan de gemeente. Het dagdagelijkse beheer, los van de eis dat het tehuis geen ziekenhuis mocht worden, lag in handen van het plaatselijke Bureel van Weldadigheid en de opvang werd verzorgd door de Liefdezusters van de Verrezen Zaligmaker, gesticht in 1810 te Sint-Niklaas. Ook Léon Warocqué richtte in tehuis voor ouderlingen op, het hospice Louise en betaalde de werkingskosten tot 1894.

3.2.3.2. Kritiek

De armenzorg kon dan wel rekenen op een breed draagvlak, toch was niet iedereen opgezet met de manier waarop deze geuit werd. Volgens sommigen zette het aan tot luiheid, om te profiteren van wat aangeboden werd. Bovendien vielen velen uit de boot, een probleem dat ook door Rowntree werd aangeklaagd. In het midden van de 19de eeuw werd 1 op 8 inwoners permanent gesteund in de steden, 1 op 11 op het platteland en 1 op 10 in heel België. Meestal kregen ze steun in natura, maar ze ontvingen ook geldelijke steun. het bedroeg niet meer dan 5 tot 10 centiemen per week, soms zelfs per maand! Pas later steeg het minimum tot 25 centiemen per week als minimum in 1910.⁴⁶ Dit cijfermateriaal geeft opnieuw enkel een gemiddelde weer; de realiteit in een gemeente als Geetbets lag enigszins anders, waar tot het einde van de 19de eeuw circa 1 inwoner op 4 een vorm van steun verkreeg.

Cijfers in 1899 voor openbare onderstand in België:⁴⁷

- Burgerlijke Godshuizen:	8.234.753 frank
- Bureel van Weldadigheid:	6.089.869 frank
- Gemeenten:	8.274.931 frank
- Algemeen fonds:	3.266.448 frank
- Provincie:	1.553.330 frank
- Staat:	<u>4.400.376 frank</u>
totaal:	31.819.707 frank

Van Leeuwen ziet in Nederland echter verschillen in de manier waarop die steun zich uitte en stelt een schema op waarop volgens hem de hele armenzorg gebaseerd is⁴⁸:

1. eigen armen werden bevoordeeld ten opzichte van andere;
2. politieke families en geloofsgenoten werden bevoordeeld;
3. hogere sociale groepen kregen een voorkeursbehandeling ten opzichte van lagere
4. er werd gefocust op bepaalde categorieën van armen;
5. armenzorg ging gepaard met een zekere mate van gedragsbeïnvloeding op medisch, onderwijskundig, zedelijk, godsdienstig en sociaal gebied.

⁴⁶ Rowntree, B.S., 1910. p.104.

⁴⁷ Rowntree, B.S., 1910. p.480.

⁴⁸ Van Leeuwen, M.H.D., 1992. p.113.

Benjamin Seebohm Rowntree gaf al de aanzet voor deze conclusies in 1910 door de opmerking te maken dat waarschijnlijk geen enkel land zo'n groot aantal liefdadige instellingen had als België.⁴⁹ Wim Depreeuw ging dieper op Rowntree in, in combinatie met de conclusies van Van Leeuwen en trok voor België een gelijkaardige conclusie: "*België is een partijpolitiek land, (...) en dit weerspiegelt zich in de armenzorg op twee manieren: men steunt zijn eigen partijleden en weigert systematisch mensen van een andere politieke gezindheid te helpen of men keert hogere bedragen uit aan eigen geestesgezinten, terwijl de steunverlening bij verkiezingen aanzienlijk wordt opgedreven.*"⁵⁰ Ook Dirk van Damme haalt de al eerder geuite kritieken van de Verlichte filosofen aan, namelijk dat het armenbeleid in België getuigt van inefficiëntie, financiële problemen en het onvermogen om het probleem te verhelpen door de contraproductiviteit van de bestaande instellingen.⁵¹

⁴⁹ Rowntree, BS, 1910. p.504.

⁵⁰ Depreeuw, W., 1988. p.391..

⁵¹ Van Damme, D., "het revolutionaire ideaal van "bienfaisance". Oorsprong, ideeën, wetgeving en teloorgang van de revolutionaire armenpolitiek" [in] Raes, K. (eds.), 1989. Denkers van het licht. Gent p.124.

3.2.3.3. Belang, noodzaak of sociale druk voor de elite?

Zoals hierboven reeds gemeld werd, was het in het belang van de elites om via verschillende wegen de maatschappelijke orde in stand te houden of te vergroten. Het kunnen beschikken over voldoende materiële middelen is hierbij van cruciaal belang, maar macht die louter voortkomt uit repressie door meer middelen, loopt meer het gevaar gecontesteerd te worden door de onderdrukten. De toekomst van de positie van de machthebbers is meer geborgen wanneer de onderdanen instemmen met het gezag, of zoals Nietzsche het stelt: “*indien aalmoezen alleen uit medelijden gegeven werden, waren de bedelaars allemaal al verhongerd.*”

In deze context is het begrip *symbolisch kapitaal* van Bourdieu van belang. Naast sociaal, cultureel en economisch kapitaal merkte hij op dat mensen ook symboolfuncties bekleden. Het slaat op de eerbaarheid, reputatie en waardigheid van een persoon waardoor die een hogere of lagere positie bekleedt in het aanzien van een gemeenschap. Symbolisch kapitaal kan verworven worden door het aanwenden van iemands economisch kapitaal, zoals het geval is bij de liefdadigheid en filantropie. Door het aanwenden van liquide middelen ten bate van de gemeenschap, zoals door hulpbehoevenden rechtstreeks te steunen, krijgt de actor de erkenning van de gemeenschap voor zijn bewezen diensten.

Thorstein Veblen bestudeerde in zijn meest gekende werk *The Theory of the Leisure Class* de Amerikaanse adel uit de 19de eeuw (meerbepaald New York) en kwam tot de conclusie dat het geld dat de leden van de adel aan goederen spendeerden niet noodzakelijk rechtsevenredig was met de intrinsieke waarde van de producten. De impressie en verwondering die het gaf aan de toeschouwer waren het doel van de consumptie. Nouveaux riches probeerden op deze manier hun status te claimen, terwijl oude geslachten zich hierdoor trachtten te legitimeren. Om dit te duiden ontwikkelde Veblen het concept *conspicuous consumption*.⁵² Hiermee wees hij op het feit dat de consumptiepatronen die de hogere klassen aannamen, meer waren dan consumptie an sich. De goederen in kwestie waren op de toeschouwer gericht, waardoor ze voor huislijk gebruik minder geschikt waren. Voorbeelden hiervan zijn onder meer portretten, die vaak opgehangen werden op plaatsen waar bezoekers werden ontvangen, of zilvergerei dat werd uitgehaald wanneer er gasten werden ontvangen, maar ook het aantal knechten dat iemand bezat. De drang om zich te onderscheiden, tussen de verschillende klassen onderling, maar bovendien ook nog eens in elke klasse afzonderlijk uitte zich op talloze manieren. “*The consumption of luxuries, in the true sense, is a consumption*

⁵² De Vliegheer-De Wilde, K., 2005.p.104.

*directed to the comfort of the consumer himself, and is, therefore, a mark of the master.”*⁵³

*“Since the consumption of these more excellent goods is an evidence of wealth, it becomes horific; and conversely, the failure to consume in due quantity and quality becomes a mark of inferiority and demerit.”*⁵⁴

Grant McCracken wijst op het belang van wat hij *patina* noemt, waarmee hij verder bouwt op wat Veblen had aangehaald.⁵⁵ Conspicuous consumption kon dan wel tonen dat je over voldoende middelen beschikte om je een riante levensstijl aan te meten waardoor je status in de gemeenschap werd bestendig of vergroot, maar bij status speelde de anciënniteit van een familie een even grote rol als de rijkdom die ze bezat. McCracken's concept doelt eenvoudig uitgedrukt op de oorzaak van verwerping die een product heeft doorgestaan, namelijk de tijd. Zo kon een familie uit de 19de eeuw een borstbeeld laten aanmaken van het gezinshoofd als uiterlijk teken van rijkdom, maar wanneer de familie een borstbeeld in haar collectie bezat van twee eeuwen eerder, duidde dat op continuïteit met een roemrijk verleden en een familie met een eerwaardige stamboom. Langs deze weg probeerden adellijke families zich te onderscheiden van de nouveaux riches die pas recent hun fortuin hadden vergaard.

Ik meen dat schenkingen aan de lokale maar vaak meerbepaald religieuze gemeenschap ook kunnen ondergebracht worden tot de bovenstaande vormen van consumptie, wat geruggensteund lijkt te worden door de motieven van Stijn Van De Perre om over te gaan tot liefdadigheid of filantropie (zie eerder). Ook Hemelsoet, die het over het engagement van de vrouw in de liefdadigheid heeft, erkent het belang van imponeren en de verbondenheid van status in de sociale kwestie (zie later).

Veblen wijdt in een deel van zijn voorlaatste hoofdstuk in *The Theory of the Leisure class*, “survival of the non-invidious interests”, aan de link tussen liefdadigheid en status, weliswaar in New York. *“The tendency to some other than an invidious purpose in life has worked out in a multitude of organisations, the purpose of which is some work of charity or social amelioration. (...) such, for instance, are the agitation for temperance and similar social reforms, for prison reform, for the spread of education, for the suppression of vice, and for the avoidance of war by arbitration, disarmament, or other means; such are, in some measure, university settlements, neighbourhood guilds, the various organisations typified by the Young Men's Christian Association and the Young People's Society for Christian Endeavour, sewing-cicles, social clubs, art clubs, and even commercial clubs; such are also,*

⁵³ Veblen, T., 1949. p.72

⁵⁴ Veblen, T., 1949. p.74.

⁵⁵ De Vliegheer-De Wilde, K., 2005. p.110.

in some slight measure, the pecuniary foundations of semi-public establishments for charity, education, or amusement, whether they are endowed by wealthy individuals or by contributions collected from persons of smaller means - in so far as these establishments are not of a religious character."⁵⁶ De "consumptie" van het aanbod aan liefdadige instellingen, droeg tussen de lijnen bij tot het claimen en legitimeren van hun sociale status en de verhouding tussen de verschillende klassen. *"These serve to authenticate the pecuniary reputability of their members, as well as gratefully to keep them in mind of their superior status by pointing the contrast between themselves and the lower-lying humanity in whom the work of amelioration is to be wrought.(..) The fact itself that distinction or a decent good fame is sought by this method is evidence or a prevalent sense of the legitimacy, and of the presumptive effectual presence, of a non-emulative, non-invidious interest, as a constituent factor in the habits of thought of modern communities."*⁵⁷ Naast statusbevestiging, kregen de weldoeners vaak ook een materieel teken van appreciatie bijvoorbeeld in de vorm van een inscriptie in de lokale kerk of werden ze opgenomen in de historiek van het hele gebouw, waarvan de talrijke kerkgeschiedenissen nog steeds de drager zijn. Op deze manier werd hun publiek vergroot. De voorbeelden hiervan zijn legio, zoals bijvoorbeeld de Romaanse doopvont in witsteen (12de eeuw) die in 1897 aan de Sint Petrus- en Pauluskerk van Rumbeke werd geschonken door graaf Dirk de Limburg-Stirum. Dergelijke schenkingen gebeurden niet enkel op initiatief van privé-personen, maar konden even goed uitgaan vanuit religieuze of charitatieve verenigingen zoals een schenking van een doopvont aan het bedevaartsoord van Jezus-Eik in Overijse door het broederschap van Halle in 1756.

Door middel van deze schenkingen werd de sociale status van de vereniging of familie verhoogd, al mogen we niet uit het oog verloren dat een aantal donaties anoniem gebeurden. Naar mijn mening valt er een parallel te trekken naar de schenkingen die door privé-personen aan charitatieve instellingen werden overgemaakt, al was het opzet misschien niet altijd uit overtuiging, maar soms uit traditie, familiegewoonte, schuldbesef, altruïsme,... Op die manier kregen organisaties enerzijds ereleden, die mee instonden voor het verzamelen van de nodige financiën, en anderzijds de werkende leden, die de doelstellingen op het terrein trachtten waar te maken. De clerus maande trouwens de mensen niet enkel aan om te geven wat ze konden, maar ook om aan hén te schenken in plaats van rechtstreeks aan de noodlijdende. Zij zagen naar eigen zeggen beter de noden en konden instaan voor een betere verdeling, waarbij ze zich als het ware positioneerden als hoeder. De familie Ryckman de Betz leek deze oproep

⁵⁶ Veblen, T., 1949. p.340.

⁵⁷ Veblen, T., 1949. p.341.

slechts gedeeltelijk te beantwoorden. Ze steunde weliswaar enkele verenigingen, maar het gros van haar uitgaven waren aalmoezen die meteen door de belanghebbende in ontvangst werden genomen. Door erelid van een vereniging te worden, zorgde de persoon in kwestie niet enkel voor inkomsten voor de vereniging. De vereniging verbond zich ertoe om uiting te geven aan haar dankbaarheid naar haar leden toe, wanneer het erelid kwam te overlijden. Zo was het bij de Dames de la Miséricorde de gewoonte om haar ereleden bij hun dood te eren. Wanneer een erelid stierf, na jaarlijks minstens 5 frank te doneren, werd een speciaal overlijdensbericht gedrukt en naar de leden gezonden om ze op te roepen aanwezig te zijn bij de uitvaart.⁵⁸

Het was van belang een bericht van goeie wil naar de gemeenschap te zenden, waardoor grote kosten om ingrijpende veranderingen teweeg te brengen wegviel. Bij een schenking was het bovendien niet ongewoon om het doel te vermelden waartoe de schenking, al dan niet in natura, diende, zoals bijvoorbeeld de onmiddellijke hulp aan een onfortuinlijk gezin of met de expliciete wens om het geld te beleggen opdat de toekomst van de vereniging werd verzekerd. Ook hier maakten de verenigingen gebruik van de mogelijkheid hun aanzien te vergroten zoals de *vereniging der garentwijnders* en *het genootschap van Sint-Ursula* te Aalst: ze zorgden voor de middelen om 4 bedden in het ongeneesbarenahuis Louise op te trekken (waar een aantal van hun leden later zouden terechtkomen). Ik vond geen referentie terug naar of het hier om een ietwat retorische vraag van de instelling ging, of het een strategie van de verenigingen was. In 1855 schonken ze in ieder geval 2.936 frank, in 1862 5.000, in 1867 5.000 en ten slotte in 1872 opnieuw 5.000 frank.⁵⁹ Er waren er in Aalst verschillende vormen om de appreciatie van de gemeente ten opzichte van buitengewone genereuze inwoners duidelijk te maken aan de rest van de gemeenschap: wanneer met 20.000 frank stortte verkreeg de schenker indien hij dat wenste een portret dat werd opgehangen in de kamer van beraadslagingen. Stortte men 10.000 frank werd in de voorgevels van een van de godshuizen een herinneringssteen opgetrokken. De Aalsterse deken De Hert (1771-1851) liet na zijn gift zichzelf door Lebrun portretteren, waarop zijn beeltenis in de publieke ruimte prijkte.⁶⁰

⁵⁸ Courteaux, F., De Kapel van de H.Geest en de armenzorg te Aalst 1470-1970 [in] Het Land van Aalst, 22 (1970), p.225.

⁵⁹ Ibid., p.69.

⁶⁰ Ibid., p.70.

3.2.3.4. Vrouwenzaken

De mannelijke weldoeners of *hommes d'oeuvres*, christelijk of vrijzinnig, zijn kenmerkend voor een welbepaald tijdsbestek van de 19de eeuw, namelijk vanaf 1875 tot 1919-1921.⁶¹ Voorgaande initiatieven kwamen niet enkel van die *hommes d'oeuvres* uit: er waren ook tal van vrouwen van gegoede stand die zich op het maatschappelijk engagement wierpen, zowel aan progressief-liberale, als aan katholieke zijde. De rol van vrouwen in de Franse Revolutie had hen opgezadeld met een veelal negatief discours. Ze werden uit de publieke wereld geweerd en in de huiskamer gedwongen. *“Het schulddiscours hield ook de gedachte in dat vrouwen de wandaden van hun revolutionaire zusters konden compenseren door zich, naast hun niet in vraag te stellen private zorgfunctie voor kind en gezin, in tweede orde toe te leggen op filantropische en caritatieve werken, die als een verlengstuk van hun private zorgtaak werden gezien.”*⁶² Hemelsoet ziet hiernaast ook nog andere motieven voor de grote aanwezigheid van vrouwen op het liefdadige vlak:⁶³

- De zorg voor de medemens werd ingebakken in de opvoeding van adellijke vrouwen. Moeders namen hun dochters mee op huisbezoeken, en maanden ze aan om uit hun zakgeld een deel vrij te maken voor aalmoezen door zichzelf dingen te ontzeggen. Op termijn kregen ze zelfs armen toegewezen voor wie ze verantwoordelijk werden.
- Het werd beschouwd als de taak, maar ook plicht van vrouwen om aan liefdadigheid te doen. Dit komt vooral tot uiting bij de gedragspatronen die werden opgelegd in de kloosters, waarbij armenzorg een belangrijk onderdeel van de dagtaak was. Verder werd het beschouwd als taak van de vrouw om te luisteren naar elke bede om dan te beslissen om al dan niet steun te verstrekken.
- Een ander motief kon altruïsme zijn, ofwel een sterk gevoel om de minder bedeelde mens te helpen.
- Het is intussen duidelijk geworden dat religieuze motieven vaak de basis vormden van de liefdadigheid. Vaak werd de steun zelfs opgedreven wanneer een familielid of naaste ziek was. Door middel van liefdadigheid trachtte men de genade van God te verkrijgen.

⁶¹ De Maeyer, J., "Les hommes d'oeuvres en Belgique (1875-1919/1921): utopistes néomédiévaux ou hommes politiques" [in] Van Ypersele, Laurence en Marcelis, Anne-Dolorès, eds. *Rêves de Chrétienté-Réalités du monde. Imaginaires Catholiques. Actes du colloque, Louvain-la-Neuve 4-6 novembre 1999*. Louvain-la-Neuve, 2001, p. 187

⁶² De Maeyer, J., 2001. "'Les dames d'oeuvres'. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement" [in] Van Molle, L. en Heyrman, P., eds. *Zakenvrouwen en vrouwenzaken. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000*. Gent, p.109.

⁶³ Hemelsoet, A., 2002. p.153.

- Liefdadigheid werd gezien als een verplichting van de adel en als statussymbool. Om deze reden werden initiatieven ook regelmatig naar de stichter genoemd.
- Als laatste haalt Hemelsoet het motief van schuldgevoel of zelfvoldoening aan. Uit schuldbesef, om welke reden dan ook, probeerde men de zonden weg te werken, of men haalde gewoon genoegdoening uit het helpen van anderen.

Ook Veblen erkent dat in verhouding meer vrouwen dan mannen zich op de charitatieve werken stortten. De zorg voor moeder en kind, ofwel *charité maternelle*, werd aanvankelijk het aandachtspunt. Gegoede vrouwen zochten arme moeders en hun pasgeboren kinderen op en namen het op in de goede zorgen van de burgerij, soms tot weken na de geboorte. Zij stonden garant voor een degelijke verzorging en voeding van de baby in deze cruciale periode van zijn of haar leven. De comités zouden de basis vormen voor een latere ontwikkeling richting crèches van fabrieksarbeidsters en verkregen soms zelfs financiële steun van het gemeentebestuur.

De dames vonden elkaar in organisaties zoals ondermeer in de *Dames de la Charité* of *Dames de la Miséricorde* en waren zowat de vrouwelijke tegenhangers van de Vincentianen. Naar het einde van de 19de eeuw steeg hun aantal leden van 227 in 1866 tot 400 in 1892.⁶⁴ Ze richtten hun engagement dan ook op een duidelijke doelgroep, namelijk vrouwen en kinderen: naast crèches, zorgden ze ook voor opvang voor ex-gedetineerde vrouwen, ongehuwde moeders en de oprichting of financiering van kantscholen. Ter financiering richtten zij bijvoorbeeld concerten ten voordele van het goede doel op, waardoor zij maatschappelijk aanzien en macht kregen. Hiervan is ook een voorbeeld te vinden in de boekhouding van de familie, waarvoor ze in augustus 18 frank doneerde. De *dammes d'oeuvres* vonden in de liefdadigheid een manier om zich te laten gelden en waren zich maar al te goed bewust van hun belang. Ze kregen een voorbeeldfunctie, waarnaar opgekeken kon worden, zelfs in die mate dat de Kortrijkse deken De Houck in november 1886 zegt dat de dames meer invloed hadden op de armen dan de clerus.⁶⁵ Een voorbeeld hiervan is te vinden in de persoon van Marie de Hemptinne. Zij zette zich in voor de armen en zieken door ze bezoeken te brengen en te helpen waar mogelijk. Tijdens een van haar ziekenbezoeken liep ze een infectie op waardoor ze op jonge leeftijd kwam te overlijden. Haar uitvaart was bijna te vergelijken met die van een heilige, waarbij ook de Gentse bisschop Louis Joseph (1796-1864) aanwezig was.

⁶⁴ Ibid., p. 111.

⁶⁵ Santy, F., “de “Dames de la Miséricorde”. Sociale hulpverlening in Kortrijk 1879-1902” [in] *De Leiegouw*. 43 (2001) 3-4, p.221.

Er is een verschil op te merken naargelang het statuut van de geëngageerde vrouwen. Naast vrouwen die opereerden vanuit hun veelal fortuinlijke stand, waren ook tal van vrouwen via pensionaten en kloosters actief in de caritatieve werken. De liefdadigheid behoorde tot hun dagtaak, waarmee niet geïnsinueerd wordt dat ze dat minder bewust en met een gebrek aan overgave zouden doen, maar vrouwen die niet waren toegetreden tot een of andere orde handelden meer uit wil. Er is natuurlijk sprake van sociale druk, maar desondanks kon een vrouw ervoor kiezen niet te veel aandacht te besteden aan de sociale werken. Wanneer ze hier toch voor kozen, wijst dat op een groot bewustzijn van de draagwijdte van hun zending in functie van een ideologisch ideaalbeeld. Van deze laatste groep haalt Jan De Maeyer het voorbeeld aan van Zoë Gatti de Gamond (1806-1854). Zij kwam uit een burgerlijk intellectueel milieu en fungeerde als schrijfster en pedagoge. Ze ijverde voor een meer democratisch onderwijs, vooral dan ten opzichte van vrouwen, omdat ze het zag als de te bewandelen weg om de emancipatie van de vrouw te bewerkstelligen, gepaard met recht op arbeid.

Een ander voorbeeld van een dame van stand met een hart vinden we in het werk van Van Den Eynde over de familie Warocqué. Zij gaf in het midden van de negentiende eeuw gemiddeld per dag zo'n 10 frank uit aan liefdadigheid. Elke eerste maandag van de maand deelde ze aalmoezen uit aan de armen. Bij gelegenheid besteedde zij ook een bedrag aan de aankoop van kleding die later verdeeld zou worden over de armen. *“Charité, les pourboires et les cadeaux font partie du mode de vie des familles bourgeoises. Cette rubrique représente une dépense moyenne d'environ 22.000 francs par an ou 13,50% des dépenses pour le ménage, mais ces chiffres ne sont pas d'une rigueur absolue”*⁶⁶

We moeten dus niet verbaasd opkijken wanneer we zien dat rekeningen of betalingsbewijzen ondertekend werden door de vrouw des huizes, zoals de voorbeelden van 1843 en 1861 ons later zullen tonen.

⁶⁶ Van Den Eynde, M., 1989. p.66.

3.2.3.5. Belang voor de armen?

Voor het leeuwendeel van de Europese bevolking school armoede steeds in een klein hoekje. De geringste tegenslag kon de balans in ellende doen omslaan. De industrialisatie had met zich meegebracht dat steeds meer Europeanen loonafhankelijk werden.⁶⁷ Wanneer hun broodwinning om de een of andere reden wegviel, hadden ze weinig om op terug te vallen. Het netwerk van liefdadige en filantropische verenigingen kon nooit iedereen op vangen, maar ook fabrieksdirecteurs hadden hun bestaan intussen opgemerkt. Ze gebruikten de bijstand als excuus om lonen te drukken, daar het verschil wel door de onderstand wel werd verrekend. Het merendeel van hun inkomen besteedden ze aan voedsel, waardoor ze erg kwetsbaar waren voor misoogsten en of prijsstijgingen. Er was nauwelijks speling om fluctuaties in de prijzen op te vangen, een daling gaf hooguit wat ademruimte.

Het zou niet volledig correct zijn om de armenzorg louter als top-downmodel te bekijken. Volgens Van Leeuwen was het aanvaarden van onderstand slechts een van de mogelijke overlevingsstrategieën die men kon aannemen. De vraag om bijstand stond in het rijtje tussen legale vrouwen- en kinderarbeid, het verpand van goederen, op krediet kopen in buurtwinkels (waarop hoge intresten werden gerekend, wat hen meesleepte in een vicieuze cirkel), het maken van schulden zoals bij de huisbaas (die calculeerde het vaak tevoren al in), vragen van hulp bij bureaus, streekgenoten, familieleden of bekenden, migratie en illegale of semi-illegale bezigheden zoals bedelarij, prostitutie, heling, smokkelarij en diefstal.⁶⁸ Vooral prostitutie genereerde relatief hoge verdiensten. Ook bedelarij was wijdverspreid, waarbij je 3 vormen had: bedelen omdat je niet kon werken, omdat je geen werk had, of omdat je niet wou werken. In elk geval werd de praktijk officieel verboden op 15 oktober 1793. Bedelarij kon, ondanks de kans op arrestatie op twee manieren: enerzijds had je ‘beroepsbedelaars’, die gedurende een hele periode van hun leven terugvielen of moesten terugvallen op bedelarij. Het moest de weinige uitgaven die ze hadden dekken. Anderzijds had je ook ‘gelegenheidsbedelaars’, die enkel op bedelarij terugvielen wanneer ze ertoe genoodzaakt waren, bijvoorbeeld wanneer ze niet rond kwamen met hun budget of ze tijdelijk zonder inkomsten kwamen te zitten.

In Frankrijk en Duitsland zien we sterke gelijkenissen tussen de prijs van het graan en diefstallen. Het begrip diefstal kan wel worden geïncubiseerd. Je had enerzijds het stelen aan sich, het verwerven van andermans goed zonder dat er een of andere vorm van ruil heeft

⁶⁷ Van Damme, D., “arbeid en armenzorg. Elementen voor historisch onderzoek naar de functies van de openbare armenzorg in België gedurende de eerste helft van de 19de eeuw” [in] *Handelingen der Koninklijke Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*. 39(1985),p.209-233.

⁶⁸ Van Leeuwen, p.31

plaatsgevonden. Anderzijds is er ook iets zoals 'nemen'. Het meenemen van stukken steenkool op afvalbergen werd gezien als diefstal, maar het was een wijdverspreid gebruik, hoewel het kon rekenen op sanctionering. Ook havenarbeiders namen achtergelaten zakken suiker of graan mee. De voorgaande zaken zijn voorbeelden van het tolerantiegebied of de marge van de wet. Vaak bleek het bovenstaande gewoon onontbeerlijk om te overleven en werd het oogluikend toegestaan. Wanneer bedelaars of dieven toch werden gevat en gesanctioneerd, werden ze naar werkplaatsen gestuurd. Her en der ontsproten op initiatief van private instellingen dan ook liefdadigheidsateliers die werden opgericht om arrestatie te voorkomen.

3.2.3.6. Bijstand gericht op kinderen

In de 19de eeuw waren de kinderen van armen het middel bij uitstek om de theorie van de Verlichting te toetsen aan de praktijk. Meer nog dan bij volwassenen, waren kinderen nog kneedbaar tot een moderne mens die zich kon handhaven in een moderne maatschappij, ze werden beschouwd als een onbeschreven blad die tot alles in staat waren mits een toereikende begeleiding. Tot het einde van de 19de eeuw kwam de hulp voor die doelgroep dan ook vooral uit de liefdadige en filantropische groeperingen. De openbare onderstand zou pas ingrijpen wanneer de private markt het niet redde. In 1813 vaardigde Napoleon een decreet uit met beperkingen op de leeftijd van kinderen op de arbeidsmarkt. Tien jaar werd het minimum vooraleer kinderen naar de fabrieken mochten gestuurd worden. Het eerste echt Belgische decreet ontstond pas in 1884. Ook industriëlen waren het eens dat de leefwereld van de jeugd verbeterd kon worden door scholing te geven, zo blijkt uit enquêtes van Doornik, Dendermonde, Namen, Ieper, Aalst, Charleroi, St. Niklaas, Leuven en Antwerpen.⁶⁹ Dat enthousiasme kende een sterke daling in de komende jaren, tot in 1870 de melding gemaakt wordt van bedrijven waar onderwijs een – weliswaar bescheiden – plaats kreeg, meer bepaald de speldenfabriek van M. De Cuyper te Sint-Niklaas waar kinderen van 8 tot 14 jaar dagelijks 1u les kregen naast hun arbeidsdag (10u). Aan ander voorbeeld was de Vlasspinnerij van Rose Boucher et Cie. in Doornik waar tien kinderen jonger dan 12 jaar werkten en een onderwijzeres in dienst van de fabriek op bepaalde uren les gaf. Het grote nadeel van kostenloze scholen is dat de overdag werden gegeven, of de uren wanneer er gewerkt kon worden. Zelfs de avondschool begon op een uur dat de meeste kinderen nog niet weergekeerd waren van hun arbeidsdag. Het meest schikkende alternatief werd gevonden in zondagsscholen.

3.2.3.6.1. Hulp op het vlak van onderwijs

In de 19de eeuw was men ervan overtuigd dat elke ontsparing van een individu terug te brengen was op een gebrek aan een fatsoenlijke opvoeding. Kinderen die op de rand van de criminaliteit probeerde men op te vangen in kindertehuizen. Men zag het niet als de verantwoordelijkheid van de overheid in te grijpen bij de opvoedende taken waardoor het gros van deze initiatieven in de private sfeer ontstonden. Vrije scholen waren bovendien goedkoper dan die van de gemeenschap omdat bij hen de leraars geen vastgestelde vergoeding ontvingen en ze dezelfde subsidies ontvingen van staat en provincie. Zo richtte dominee C.E. van Koetsveld in Den Haag in 1855 de eerste school voor zwakzinnigen op, helemaal in de lijn

⁶⁹ Scholliers, P., 1980. p.181.

van de Verlichting. Men zag een probleem, fantaseerde erover, bedacht een plan en ging over tot de uitvoering ervan in plaats van lijdzaam toe te kijken. Pas aan het einde van de 19de eeuw verdween het bezwaar inzake verantwoordelijkheid naar de achtergrond. In Engeland zagen zogenaamde *reformatory schools* en *industrial schools* het licht. Ook in België ontstonden technische scholen, waar de kinderen van arbeiders werden voorbereid op het latere beroepsleven. Algemene vakken of persoonlijke groei werd niet gedoceerd, niet enkel door het gebrek aan interesse. Vakken die al konden versleten worden als dusdanig, stonden in dienst van een vlotte productie mogelijk te maken. *“The so-called general courses that were given in the industrial schools were language, natural science, and mathematical courses directly oriented to later specialisation. They contributed to the training of the student as a worker, and not as a person.”*⁷⁰ Het technische onderwijs fungeerde als laatste halte voor een beroepsleven in agricultuur, handel of industrie. Jongens kozen vaak de weg van de industrie waardoor ze in de komende jaren onderricht werden in de technische achtergrond van het beroep. De opvoeding was gestoeld op twee domeinen: een eerste gaf de leerlingen kennis mee inzake mechanica, bouw, de werking van stoommotoren, elektriciteit, aftappen, mijnbouw, metaalkunde en chemie. Een tweede peiler spitste zich toe op de training van de sociale vaardigheden, in de zin van het bevorderen van de wil om te werken en te integreren in de industriële cultuur. Scholing werd door de ontvangers gezien als een manier waarop ze uit hun sociale positie konden ontsnappen, maar bleek in feite dienst te doen om de bestaande orde – die het programma domineerde – te reproduceren.

⁷⁰ D’hoker, M., “Technical training and education during the 19th century” [in] Depaepe, M., et D’hoker, M. (red.), 1987. *Onderwijs, opvoeding en maatschappij in de 19de en 20ste eeuw. liber amicorum Prof. Dr. Maurits De Vroede*. Leuven.p.187.

4. Geetbets

4.1. Algemeen

4.1.1. Naamgeving:

Bece, Beche, Betze, Beze, Beetse, Beche, Beeche, Betz, Geetbets

4.1.2. Ligging:

in het oosten van de provincie Brabant (arrondissement Leuven, kanton Zoutleeuw sinds 1795), waar Hageland en Haspengouw elkaar ontmoeten.

4.1.3. Burgemeesters voor de onderzochte periode:

Frans Coenen (1855-1875)

Denis Jacobs (1875-1881)

Henri De Wyngaert dienstdoende (1881-1885)

Arnold Tallon (1885-1918)

In 1947 zou een Ryckman de Betz het ambiëren en erin slagen om burgemeester te worden, namelijk Alain de Ryckman de Betz

4.1.4. Pastoors voor de onderzochte periode:

Martinus Livinus Vanlooi (1865-1882)

Joannes Ludovicus Braeckmans (1882-1914).

4.1.5. Kerkelijke indeling:

Sinds de verordening van de aartsbisschop van Mechelen in 1875 werd opnieuw een dekanaat Zoutleeuw opgericht met de parochies Zoutleeuw, Budingen, Booienhoven, Geetbets Grazen, Halle, Dormaal, Melkwezen, Neerlinter, Orsmaal, Helenbos, Ransberg, Rummen en Wommersom.

5. Armeezorg te Geetbets

5.1. Armeezorg vanuit parochiale en gemeentelijke hoek te Geetbets

Er is weinig overgeleverd over de initiatieven die voor de Franse Revolutie doorgingen in Geetbets. Wat we wel weten is dat er in de 15de eeuw een zogenaamde Lazarij gevestigd was, waar melaatsen en petslijders afgezonderd werden en er tot in de 17de eeuw een gasthuis moet geweest zijn waar zieke en ouderen werden verpleegd. Vanaf 1400 wordt er gewag gemaakt van de Tafel van de Heilige Geest, dat met de Franse overheersing werd afgeschaft. *“Het waren nog eens tijden van bestendige armoede, zoals de voorgaande eeuwen het geweest waren. Oorzaken daarvan waren vooral de economische toestand op landbouw- en nijverheidsgebied, de lage lonen, het mislukken van den oogst en ziekten. De gemeente Geetbets heeft er nog eens een ruim aandeel in gehad en het “armbestuur” bleef niet bij de pakken zitten, maar helaas! De uitgestoken handen waren altijd te talrijk en de inkomsten te gering”*.⁷¹

De Franse overheersing zorgde ervoor dat de weinige bezittingen die de parochie van een kleine gemeente als Geetbets had, in beslag genomen werden. Doordat de belastingen die zij als religieuze instelling kon heffen, haar werden afgenomen, werd de bron die uitgaven zoals de liefdadigheid moest dekken drooggelegd. *“Het grootste gedeelte (6:7) van wat aanvankelijk, bij de instelling van het parochiewezen, bedoeld was als het middel om het kerkelijk leven, inclusief (voor een derde) de kristelijke liefdadigheid, mogelijk te maken, was te Geetbets, zoals elders, in het bezit van leke machthebbers te zijn onvreemd. Wel waren de tiendeheffers verplicht het kerkgebouw in behoorlijke staat te houden en desnoods te herbouwen. Maar erg toeschietelijk waren zij nooit; telkens, wanneer de nood dwong, moesten zij er toe gepraamd worden, zoals hierachter, wat Geetbets betreft, zal blijken. (...) Het tiendenstelsel werd onder de Franse overheersing afgeschaft. Bij het concordaat 1802 verkreeg de kerk, ter vergoeding hiervoor, het recht van stoelgeld onder de goddelijke diensten (gedurende meer dan een eeuw één cent, na 1918 gelijk aan de muntwaarde aangepast).”*⁷² Ze was nu volledig aangewezen op de welschiktheid van haar inwoners.

Stilaan werden opnieuw bezittingen verworven, waardoor het parochiaal bezit in het midden van de 19de eeuw evolueerde van zo'n 10 Ha, tot 39Ha, 26a, 82ca in 1881.⁷³ In dat jaar ontving de kerk een totaal bedrag van 5.518,75 frank, dat in zijn geheel gespendeerd werd

⁷¹ Borgers, F., 1949. p.171.

⁷² Ibid., p.133.

⁷³ Wauters, A., 1887. p.179.

aan een breed gamma van uitgaven, waaronder liefdadigheid, en ondersteunde hiermee zo'n 106 gezinnen, ofwel 424 personen. Voor een kleine gemeente als Geetbets betekende dit een aanzienlijk aantal. Doorheen de jaren heen werd gemiddeld genomen steeds ongeveer 1 inwoner op 4 op de een of andere manier bijgestaan. Pas vanaf 1900 zou het aandeel van ondersteunde gezinnen dalen tot 26 op een bevolking 2.134 inwoners.

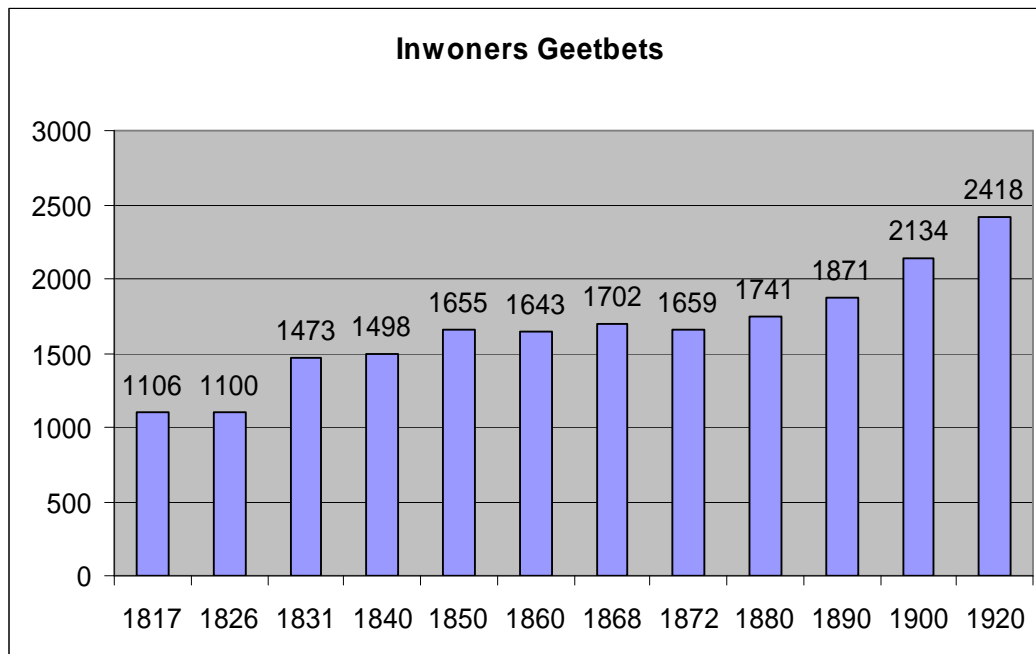

Fig: Grafiek samengesteld op basis van cijfers van Borgers, F., 1949. *Geschiedenis van Geetbets*. Brussel. p.38.

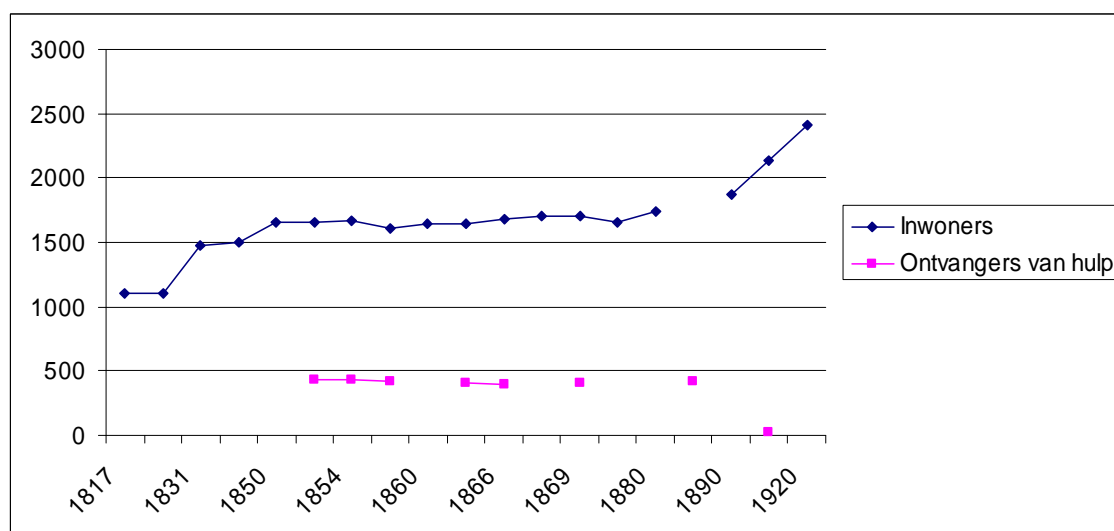

Fig.: Grafiek samengesteld uit de cijfers van Borgers, F., 1949. *Geschiedenis van Geetbets*. Brussel. en Wauters, A., 1887. *La Belgique ancienne et moderne. Géographie et histoire des communes belges*. Brussel

5.2. Hulp van de familie Ryckman de Betz

De familie Ryckman de Betz is een familie die oorspronkelijk afkomstig is uit Frankrijk, maar die vooral gekend is als een wijldvertakte Luikse lage adellijke familie. Aan het einde van de 17de eeuw kochten ze het kasteel te Elsmeren aan, een gehucht in het noorden van de gemeente bij de grens met Halen. Het hof bestond er sinds 1365 als “Thof ter Elsemer”. Het werd in 1599 aangekocht door Francois Baillet, heer van Neerlinter, die de hertogelijke grondheerlijkheid over Geetbets had verworven. Jacques van de Ven liet het Hof van Elsmeren dat erg bouwvallig was geworden afbreken en liet op dezelfde site een nieuw kasteel op optrekken: het kasteel van Bets. Na zijn dood werd het hof te Elsmeren te koop aangeboden en aangekocht door heer Edmond Koenraad van der Vorst, heer van Kortnaken voor de som van 25.000 gulden, maar het ging opnieuw over op de heer Antoine Gheys, kanunnik van de abdij van Park door verwantschap, na de aankoopsom terugbetaald te hebben. Jan Antoon Lancelooc Gheys, zijn minderjarige neef overleed kinderloos en zijn goederen vielen te beurt aan zijn zuster, Josine Isabella Bertholda Gheys, die huwde met Jan de Ryckman (1657-1719). Aan het hof was bovendien een kapel verbonden waarin de mis gelezen werd. Hiervoor had Jan de Ryckman op 7 november 1719 de toestemming van de kerkelijke overheid gekregen, die later werd vernieuwd op 15 juli 1811 ten gunste van Lambert Antoon Berthold de Ryckman. In deze toelating werd vermeld dat de bewoners er hun godsdienstige plichten mochten vervullen omwille van de gezondheidstoestand en de grote afstand tot de dorpskerk. Dagelijks mocht de mis gelezen worden, ook op zondag en op feestdagen, met uitzondering van Pasen, Hemelvaart, Sinksen, Allerheiligen en Kerstmis.⁷⁴

⁷⁴ Borgers, F., 1949. p.102.

5.2.1. Situering van de bron

De uitgaven die de familie had, werden bijgehouden in het zogenaamde *carnet de ménage*, waarin jaarlijks en in verschillende categorieën de verschillende uitgavenposten werden opgetekend. In het geval van de familie Ryckman de Betz waren deze aanvankelijk de volgende (1878):

1. Loyer, contributions, assurances
2. Gages et salaries
3. Blanchissage, chauffage, éclairage
4. Ménage
5. Menu dépenses de ménage
6. Objects divers pour le ménage
7. Profession et métiers divers
8. Toilette
9. Dépenses divers
10. Pension d'Emile
11. Dépenses imprévues

Deze categorieën waren echter niet bindend om elke uitgave in onder te brengen. Zo zien we een jaar later een nieuwe categorie verschijnen namelijk *frais de la campagne*. In 1882, een atypisch jaar in de boekhouding waarover we het later nog zullen hebben, krijgen we opnieuw 11 categorieën, maar waarbij dit keer de *abonnements* een eigen categorie krijgen, net als *frais de décès, aveugles, pauvres, plague,...* ten koste van *pension d'Emile* en *Toilette*. Emile was in dat jaar gestorven, waardoor de kosten voor zijn verzorging, waar we verder geen aanwijzingen over vinden, wegvielen uit het carnet. In het langwerpige boekje werden de categorieën vaak nog onderverdeeld in jaarlijks weerkerende kosten, zoals je kan zien in het onderstaande voorbeeld uit 1880:

I Loyer, contributions, assurances	Loyer Contributions Assurances
II Frais de la campagne	Jardinier Grain pr poulets Fumier, semences etc Transports
III Gages et Salaires	Cuisiniere femme de chambre Gens en journées

Jardinier Louvain	
IV Menues dépenses de ménage	
V Blanchissage, chauffage, éclairage	Bois Charbon Huile Gaz Blanchissage
VI Ménage	Boucher Légumes, lait oeufs Fromage etc Bière Pâtisier Café Farine Beurre Poisonnier Volailles Vin Boulangier Epicier
VII Objects divers pour le ménage	cristaux Parfumerie Brosses etc Quincaillerie Linge etc Mercerie
VIII Professions et métiers divers	plafonneur Menuisier Peintre Louageur Ardoisier Ferblantier-zingeur Vitrier Poëlier Tapissier Méd. & Ph.
IX Toilette	
X Dépenses divers	Bonnes Oeuvres Cadeaux Jouets Etrennes Abonnements Chemin de fer
XI Pension d'Emile	
XII Dépenses imprévues	

Het is niet onbelangrijk na te gaan wie deze bron nu eigenlijk optekende. Aangezien de twee boekjes niet werden ondertekend, waren we genoodzaakt op zoek te gaan naar aantekeningen die ons op het juiste spoor konden zetten. Die werd gevonden in het atypische jaar 1885, waarin de kosten voor de begrafenis werden opgetekend. Daar staat het volgende te lezen: “*Déces frais de deuil et malade de ma belle mère*”. Emile, die als enigste

geïdentificeerd kon worden naargelang de tijd en de locatie én volgens de stamboom van de familie, was op dat ogenblik echter al gestorven (1882). Vermoedelijk werd het dus bijgehouden, of in ieder geval verder gezet, door zijn echtgenote, Berthe de Dieudonné de Corbeek-over-Loo. Hoewel het op het eerste gezicht lijkt dat vrouwen in het verleden weinig inbreng hadden in het financiële reilen en zeilen van het gezin, blijkt dat de huishoudboekjes, met daarin de financiële gegevens van het gezin, toch vaak door hen werden bijgehouden. Deze case is bovendien geen alleenstaand geval: het was in de 19de eeuw niet ongewoon dat de welgestelde dames, die dankzij het dienstpersoneel op zich weinig input dienden te geven aan het gezin, op deze manier het huishouden als een soort eindverantwoordelijke naar zich toe trokken. De wereld van de huiskamer stond onder de verantwoordelijkheid van de vrouw, die gedurende haar opvoeding hierop werd voorbereid. Die opvoeding was gestoeld op de peilers religie, liefdadigheid en de zogenaamde “indoorworld”.⁷⁵ Ze werden klaargestoomd om verantwoordelijk te worden voor de aankopen, de voorbereiding van het eten, het waken over de dienstboden, ze leiden en controleren, het budget, maar ook vrijetijdsbesteding zoals naaien. Het was dan ook eerder gewoonte dan uitzondering dat de vrouw in stond voor het bijhouden van de inkomsten en de uitgaven.⁷⁶

Het carnet had als voornaamste doel te dienen als persoonlijk naslagwerk, waarin kon nagegaan worden of een betaling al dan niet was uitgevoerd, hoeveel iets in vorige jaren kostte of om te zien of de lonen waren uitgekeerd (praktische waarde), en bood weinig ruimte voor emotionaliteit. Bovendien had het ook een symbolische waarde, namelijk het soepel draaiend huishouden weerspiegelen, wat de vrouw des huizes trots en waardigheid toebracht. Het was niet de bedoeling dat het werk door buitenstaanders werd gelezen of gepubliceerd zou worden.⁷⁷ De eenvoudige aantekeningen die gerangschikt werden op datum mogen ons volgens De Vliieger-De Wilde geen indruk wekken van de daadwerkelijke consumptie van de optekenaar: sommige betalingen zijn waarschijnlijk effectief op die dag vereffend, andere tonen het eindresultaat van een amalgaam van rekeningen. Andere kritieken zijn dat ze een onjuist beeld schetsen over het werkelijke verbruik, zoals bijvoorbeeld bij de aankoop van een koets (de koets was veel eerder in het bezit van de nieuwe eigenaar, dan dat de betaling de vorige eigenaar of fabrikant bereikte). Verder is de prijs het enigste aandachtspunt dat naar voor komt: er wordt niets weergegeven over de kwaliteit van de geleverde diensten of

⁷⁵ Hemelsoet, A., 2002. p.31.

⁷⁶ Ibid., p.62.

⁷⁷ B. D'hoore, “Les archives des familles nobles: comment les conserver et les mettre en valeur” [in] *Bulletin de l'association de la noblesse du Royaume de Belgique*. 24 (jan.2005). Brussel. en De Staelen, C., 2002. p.76.

producten. Bovendien mogen we nooit verwachten dat het carnet elke uitgavenpost weergeeft.⁷⁸ Desalniettemin verschaft een dergelijk systeem ons een schat van informatie, hoewel er weinig overgebleven zijn. “*Household accounts are much undervalued as a source for social history, although they are very rare and for this reason, unrepresentative.*”⁷⁹

⁷⁸ De Vlieger-De Wilde, 2005. p.63

⁷⁹ Weatherill, L., 1988. p.4-5.

5.2.2. Liefdadigheid

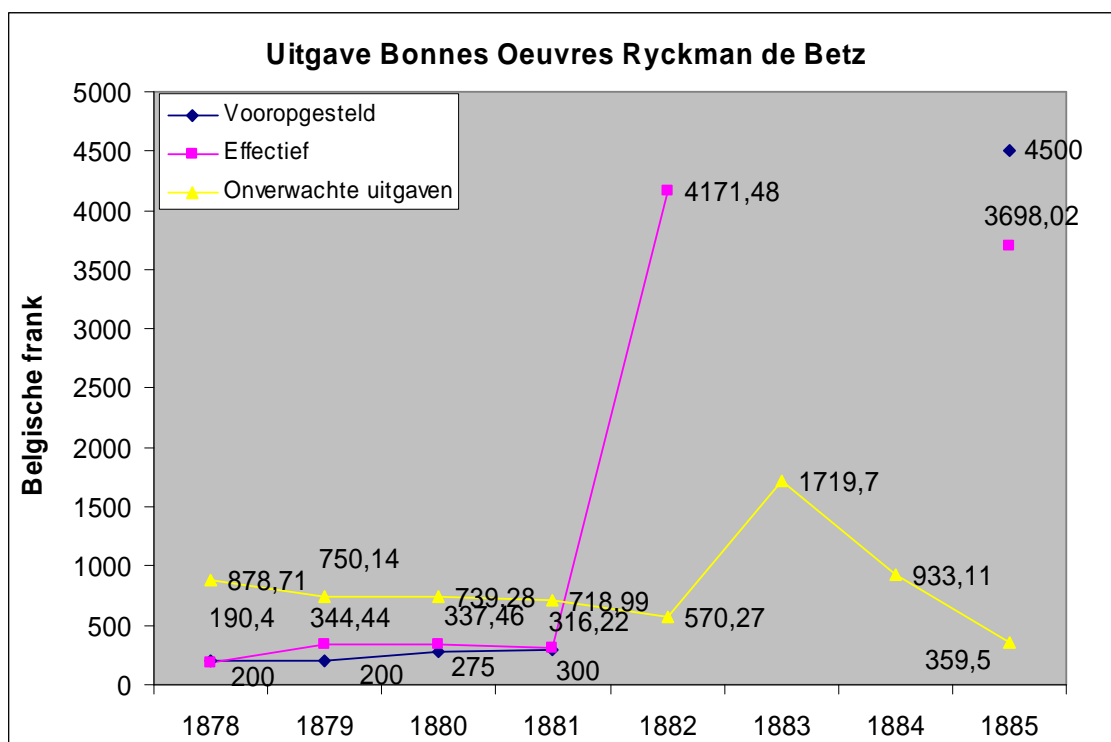
Als vooraanstaande familie van de gemeente en de verwachtingen die die positie met zich meebracht, hield de familie zich ook bezig met liefdadigheid. Hun wapenschild vermeldt niet voor niets de leuze “*Ryck Hart Ryckman*”. Merk op dat er enkel over liefdadigheid gesproken wordt: de familie doneerde enkel en alleen aan religieuze initiatieven. Het ligt niet in onze bedoeling om elke gift van de familie afzonderlijk te bespreken. Zo wordt enkele malen de vage vermelding *bonnes oeuvres* met een vermelding van een bedrag gemaakt, waardoor we niet dieper kunnen ingaan op wat die gift net inhield. Enkele voorbeelden: *bonnes oeuvres* 3 fr. (mei 1880); 5,10 fr. (juni 1880); 11,84 fr. (februari 1881) enzovoort. Dit wordt geruggensteund door de eerdere opmerkingen omtrent de bron zelf, die ons leerde dat het carnet de ménage hoofdzakelijk geschreven werd uit financieel oogpunt en dat de kwaliteit van de diensten bijkomstig was. Er zijn bovendien zowel in het privé-archief van de familie, dat in verschillende onderdelen gedurende verschillende periodes in het Algemeen Rijksarchief werd ondergebracht, als in het archief van het voormalig Bureel van Weldadigheid, dat in het parochiearchief is terechtgekomen, nauwelijks uittreksels te vinden van donaties, met eventueel eraan gekoppelde voorwaarden, zoals wel vaker de gewoonte was bij giften, zowel bij leven als door testament. Er is al helemaal geen materiaal om te vergelijken met de kosten die voor de periode van het onderzochte carnet de ménage opgetekend staan. We kunnen wel alvast stellen dat de uitgaven die de familie Ryckman de Betz aan liefdadigheid besteedde, in absolute cijfers in geen geval te vergelijken zijn met de uitgaven die mevrouw Veuve Abel Warocqué (geboren onder de naam Henriette Marischal) spendeerde. Zij spendeerde per dag zo’n 10 fr., of op jaarbasis 22.000 fr., zo’n 13,50% van het bedrag dat ze aan eten besteedde aan cadeaus, liefdadigheid en fooien. In 1870 zou dat cijfer zelfs oplopen tot bijna 20%. Bovendien financierde ze de bouw van de kerk van Morlanwelz voor een bedrag ter waarde van 10.000 fr. als derde deel van de subsidie die door haar man beloofd was, en nog eens 5.540 fr. voor verschillende werken.⁸⁰ Ze stierf op 20 maart 1875.

We zien dat onze onderzochte familie in de eerste helft van het materiaal nog geen frank per dag spendeerde aan liefdadigheid en ook wanneer we de cijfers vergelijken met het bedrag dat werd uitgegeven aan voeding, is het duidelijk dat de uitgaven van de familie Ryckman de Betz van een heel ander kaliber waren dan die van mevrouw Warocqué:

⁸⁰ Van den Eynde, M., 1989.p.89

	Liefdadigheid	Voeding	Procentueel
1878	190,4	5232,01	3,639137
1879	344,44	5640,25	6,106822
1880	337,46	6661,83	5,065575
1881	316,22	6033,66	5,240932
1882 (Kosten overlijden)	4171,48	6815,64	61,20452
1883 Geen data		6065,92	0
1884 Geen data		5477,51	0
1885 (Overlijden + 510,22 B.O.)	3698,02	2253,44	164,1055

De cijfers voor de jaren 1882 en 1885 waren uitzonderlijk en zijn niet enkel van toepassing op de liefdadigheid zelf. We categoriseren ze wel bij de liefdadigheid omdat de afbakening moeilijk te bewerkstelligen valt. De hoofdkost van de begrafenis bestond immers uit de verschillende diensten die ter ere van de overledene werden gehouden. De jaarlijkse herdenksmis van de familie werd door hen ook ondergebracht in de categorie *Bonnes Oeuvres*, waardoor we ervoor gekozen hebben de begrafenis hier ook bij onder te brengen.

Uit het archiefmateriaal valt af te leiden dat ze hun vooropgestelde kosten vooraf afwogen door te vergelijken met het gependeerde bedrag van het afgelopen jaar. In 1878

bleek de vooropgestelde 200 fr. voldoende en werd opnieuw het zelfde bedrag ingeschreven maar een jaar later bleken de effectieve uitgaven een pak hoger te liggen (344,44 fr.) waarop voor het jaar 1880 een hoger bedrag (275 fr.) werd ingeschreven. De verklaring hiervoor is dat de familie onder invloed van de schoolstrijd op 8 september 1879 aan de plaatselijke katholieke school een schenking doet ter waarde van 100 fr. (met de vermelding “imprévu”). Waarschijnlijk wou de familie een jaar later besparen op de kosten die liefdadigheid met zich meebracht, maar dit lukt nauwelijks (van 344,44 fr. in 1879 naar 337,46 fr. in 1880), hoewel ze toch proportioneel gezien dichter tegen hun vooropgestelde uitgaven belandden.

5.2.2.1. De liefdadigheidsuitgaven onder de loep

De uitgaven werden dan wel gedetailleerd bijgehouden, toch ontbreekt elke keer dat tikkeltje meer informatie om sluitende conclusies te kunnen trekken over wie nu net geholpen wordt. De meest voorkomende notities zijn “pauvres”, “église”, “aumônes” en “bonnes oeuvres”, al dan niet met elkaar gecombineerd en steeds verschillend op het vlak van hoeveel steun er werd gegeven. Soms waren ze erg klein, bijvoorbeeld *aumônes et église, 3,56 fr.* (juni 1879) of *bonnes oeuvres, 0,61 fr.* (mei, 1880), andere keren waren de bedragen aanzienlijker, zoals *pauvres, 17,63 fr.* (januari 1878), *bonnes oeuvres et église, 28,40 fr.* (juni (1878)), of *bonnes oeuvres, 11,84 fr.* (februari 1881). Dit kan mede verklaard worden door de kritiek op de huishoudboekjes dat ze geen werkelijk beeld van de consumptie naar voor brengen, doordat sommige kosten niet opgetekend werden en andere de uitkomst zijn van verscheidene eerder gebeurde betalingen. Een indicatie hiervan kan de vermelding *quittes été* zijn (februari 1885). Ook de notities werden niet systematisch opgetekend. Zo komen we voor het volgende probleem te staan: in januari 1879 wordt de melding gemaakt van een donatie ten voordele van *orphelin Saint-Vincent*, ter waarde van 10 frank. Waarschijnlijk gaat het hier om een gift waarmee de familie een specifieke wees ondersteunde die onder de hoede was van de Sint-Vincentiusbeweging, of een donatie aan die vereniging om *een* wees te helpen. In december 1880 wordt echter voor hetzelfde bedrag opnieuw *orphelin* ingeschreven, maar zonder de vermelding van Saint-Vincent. We kunnen enkel vermoeden dat de gift op dezelfde eindbestemming is geraakt. Een jaar later (december 1881) wordt opnieuw een gelijkaardige gift ingeschreven namelijk *orphelin, loterie* ter waarde van 15 fr.

Er is in de details van hun uitgaven geen spoor te merken van enig systeem, zoals tevoren werd gemeld over de familie Warocqué: mevrouw Warocqué deelde elke eerste maandag van de maand aalmoezen uit. Bij de familie uit Geetbets merken we dat ze wel op geregelde tijdstippen aan liefdadigheid doen, maar er is geen patroon te merken in het tijdstip,

het bedrag en de bestemming van het geld. Dit kan de verklaring vormen waardoor er ook telkens fluctuaties zijn in de verhouding van het vooropgestelde en het effectief gespendeerde bedrag. Het gemiddelde van nog geen frank per dag is dan ook niet meer dan louter een gemiddelde. Er vallen geen conclusies te trekken richting gemiddelde uitgaven per dag, week of maand. Bovendien deden ze giften aan zowel streekeigen organisaties of instellingen, als aan organisaties in het Luikse, zoals de *frères de la charité* of aan organisaties in Brussel.

Wat we wel kunnen afleiden is dat er gedurende de wintermaanden opvallend meer steun werd verleend dan tijdens de zomer, vaak in de vorm van brood, kleding en dekens, maar ook verschillende aalmoezen. Voorbeelden hiervan zijn: *vêtements pauvres*, 3,50 fr. (januari 1880), *couvertures pauvres* 5 fr. (januari 1880), *viande pour pauvres*, 9fr. (december 1880).

Er zijn wel enkele kosten die herhaald worden, zij het de meeste van een verschillende waarde of op een ander moment. In januari droeg de familie jaarlijks een mis op ter ere van gestorven familieleden. De kosten hiervan werden onder liefdadigheid gecategoriseerd. In 1878 was de kostprijs hiervoor 15 fr., geen vermelding in 1879, in 1880 18 fr. en in 1881 nog 10 fr. Jaarlijks werd ook een bedrag ter waarde van 5 fr. overgemaakt aan de Vincentiusbeweging. Vanaf 1879 werd jaarlijks 100 frank overgemaakt aan de plaatselijke katholieke school waar Frans van Gheyseghem het lessenpakket verzorgde. Het eerste jaar vond de schenking plaats in oktober, het volgende in september en in 1881 in augustus. In 1885 werd de bijdrage gehalveerd en uitbetaald in januari. De familie steunde ook nog andere scholen maar deze bijdragen lijken uit het carnet de ménage op eenmalige donaties bv. *Minimes école gratuite* (november 1879). Een notitie die vaak terugkeert is “*aumônes + église*”, of elk afzonderlijk, maar telkens voor een verschillend bedrag. Naast de gebruikelijke aalmoezen en kleine donaties aan de kerk, wordt ook twee maal de vermelding gemaakt van de aankoop van speelgoed dat werd uitgedeeld aan de armen (september 1880, 5fr.; augustus 1881, 2,35 fr.)

Vele religieuze organisaties dienden door hun gebrek aan een juridische status zelf steeds op zoek te gaan naar een manier om inkomsten te genereren. Een fancy fair was een van de mogelijkheden. De grote nationale of internationale bewegingen hadden door hun prestige minder moeite om aan de nodige fondsen te geraken, maar hadden dan ook meer verschillende rollen te spelen. De kleinere private verenigingen haalden hun inkomsten uit de jaarlijkse inschrijvingen, vrijwillige giften en bijzondere inkomsten door omhalingen,

concerten of loterijen.⁸¹

Fancy Fair

Op 9 september 1880 en in augustus 1881 werd een aanzienlijk bedrag vrij gemaakt voor de plaatselijke **fancy fair**. Een fancy fair was een namiddag voor kinderen waarbij ze door middel van spelletjes prijzen en snoepgoed konden verdienen. De activiteit ging vaak uit vanuit scholen of jeugdvereniging en had als doel geld in het laatje te brengen. Om dit mogelijk te maken werden op voorhand sponsors gezocht en in Geetbets was de familie Ryckman de Betz hier een van. In 1879 maakten ze hiervoor 29,5 fr. voor vrij, een jaar later zelfs 44,2. Er was ook een ander soort fancy fair, waarop ook tal van activiteiten plaatsvonden, maar waarbij het eigenlijke doel was door middel van een veiling zoveel mogelijk geld in het laatje te brengen ten voordele van de charitatieve initiatieven. Net zoals bij concerten ten voordele van de liefdadigheid, werd wereldlijk vermaak gekoppeld aan de charitatieve gevoelens en noden. Tal van personen schonken goederen ten voordele van deze fancy fair, waarop de goederen, waarbij telkens de schenker vermeld werd, geveild werden. Voor de bezoekers kwam het entertainment, de namiddag uit, echter meestal op de eerste plaats, hoewel de kosten bij onze familie toch bij liefdadigheid werden ingeschreven, wat enigszins vergelijkbaar is met het concert de charité (december 1881). Een fancy fair, die ook wel eens *ventes de charité* of *kermesses flamandes* genoemd werd,⁸² werd georganiseerd door een of ander committee en uiteindelijk geautoriseerd door de burgemeester. Ze konden variëren tussen erg kleinschalige plaatselijke initiatieven, tot grootschalige evenementen, zoals de fancy fair van Gent in 1874 in de Salle de Sodalité, die niet minder dan 25.926 goudfrank opbracht.⁸³ Soms werd als teken van dankbaarheid aan de schenkers of kopers een hommage gebracht, zoals in Luik door middel van een boek: *Hommage des membres de la Société de Saint-Vincent de Paul aux bienfaitrices de leurs pauvres*. (Luik, 29 maart 1876. Anniversaire de la fancy fair de 1875.)

Opgetekende donaties: 29,5 fr. (januari 1879), 44,2 fr. (november 1880)

⁸¹ Ibid., p.85.

⁸² Saint-Vincent, L., Vloeberghs, Ch., Beernaert, A. 1904. *Belgique charitable*.

⁸³ Hemelsoet, A., 2002. p.147.

Sint-Vincentius à Paulo

In de literatuur wordt steeds veel aandacht besteed aan de rol die de **Sint-Vincentius à Paulo** beweging heeft gespeeld. In 1833 werd onder voorzitter Bailly hiervan de eerste conferentie opgericht in Parijs. Het was een kleinschalige lekenbeweging die zocht naar individuele geloofsverdieping in collectief verband. Vanaf 1841-1854 kende de beweging een spectaculaire verspreiding in België omdat het een antwoord bood aan de maatschappelijke en religieuze aspiraties van jonge katholieke intellectuelen, adel en hoge burgerij.⁸⁴ De verschillende conferenties ijverden voor een recuperatie van de maatschappelijke rol van de kerk in de samenleving. De aandacht voor de armen was een praktische keuze tussen hun engagement en anderzijds de uiting van het 19de eeuwse filantropisch humanisme, maar ze schakelden ook de pers in om hun doel te bereiken. In 1841 bezocht de secretaris-generaal van de Algemene Raad in Parijs en legde toen al de nadruk op het belang van de armenbezoeken en tevens op werkverschaffing aan werkloze arbeiders. Hun bezoeken waren in die tijd redelijk revolutionair omdat het in ging tegen de burgerlijke conventies. Liefdadigheid moest de brug naar de massa vormen, maar het doel van de vereniging kan verklaard worden door hun slagzin “Dieu comme but, les pauvres comme moyen”.

Het bestuur van de Vincentianen bestond uit een hoofdraad of algemene raad, een centrale raad of middenraad (provinciaal vlak), een bijzondere raad (stedelijk niveau) en ten slotte de plaatselijke parochie of wijkgebonden conferenties. Zoals bij vele bewegingen kende ook de Sint-Vincentius à Paulo beweging een interne dynamiek die los stond van de eigenlijke doelstelling. De conferentie begon een belangrijke rol te spelen in de sociale contacten van de burgerij en bijgevolg sociale promotie. Zo kunnen we uit de onderstaande gegevens afleiden dat de presidenten van de plaatselijke conferenties duidelijk uit functies met aanzien kwamen.

Répartition socio-professionnelle des présidents de conférences (1878)⁸⁵

- a. propriétaires – rentiers: 105 (28,6%)
- b. bankiers, négociants, commercants, fabricants, industriels: 68 (18,5%)
- c. Cultivateurs: 84 (22,9%)
- d. Ouvriers, artisans: 6 (1,6%)
- e. Ingénieurs, docteurs, pharmaciens, advocates, avoués, notaires, artistes: 35 (9,5%)

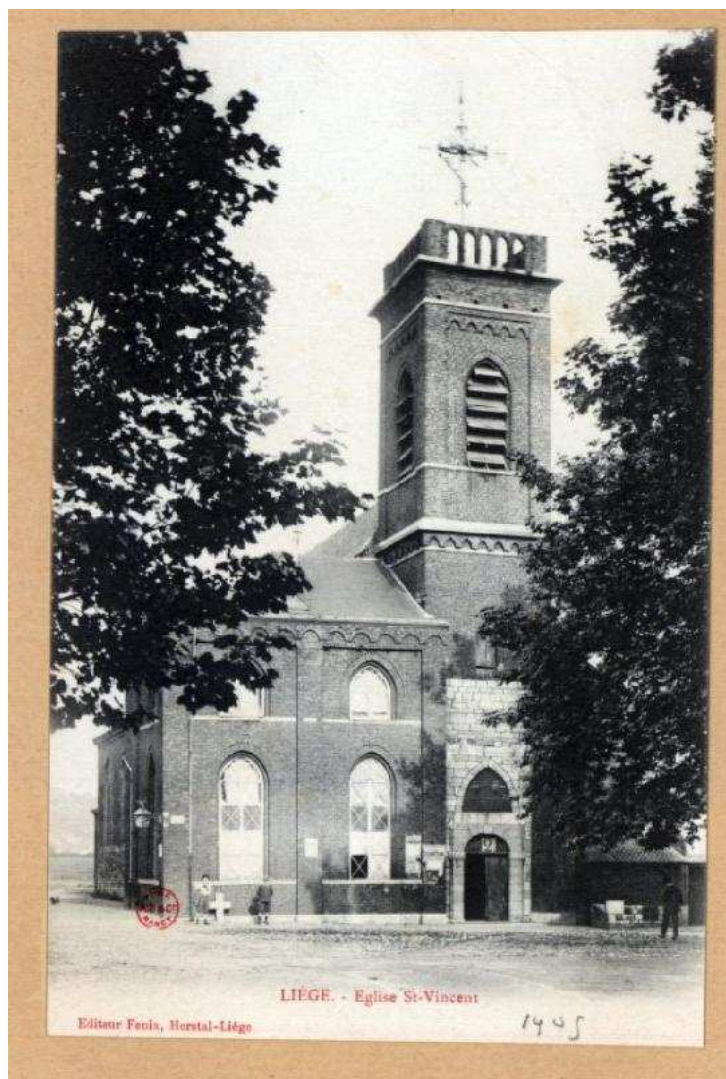
⁸⁴ De Maeyer, J., en Wynants, P. (eds.), 1992. p.8.

⁸⁵ Ibid., p.56.

- f. Enseignants de divers niveaux, magistrates, fonctionnaires: 36 (9,8%)
- g. Titulaires d'un mandate politique: 21 (5,7%)
- h. Members du clergé, clerics, sacristans: 8 (2,2%)
- i. Divers: 4 (1,1%)

De familie Ryckman de Betz was een heel bescheiden financier van de plaatselijke conferentie in de Sint-Paulus parochie. Wel stond ze in voor verschillende initiatieven, waardoor we de donaties gezamenlijk bekijken.

Opgetekende donaties: 10 fr. *orphelin Saint-Vincent* (januari 1879), 5 fr. *pauvres Saint-Vincent* (september 1879), 5 fr. *quête Saint-Vincent* (januari 1880), 5fr. *quête Saint-Vincent* (januari 1881). Hierboven werd opgemerkt dat er nog andere jaren een vermelding maken van een gift aan een wees, maar doordat er niet vermeld werd of het om een weeskind bij de Vincentianen gaat, werden deze data veiligheidshalve niet in de bovenstaande rij ondergebracht, hoewel we vermoeden dat het hier om dezelfde bestemming gaat. In de buurt van Luik waren er volgens Belgique Charitable op die moment drie weeshuizen: *Orphelinat des garçons* (Rue du Vent-Bois 11), *Orphelinat des filles* (Hospice Sainte Barbe, place Ste. Barbe, 10) en *Saint-Jean Berchmans pour garçons* (Rue des Wallons 57).

Afbeelding: De Sint-Vincentiuskerk te Luik. (Eigendom van de Universiteitsbibliotheek Gent.)

Dames de la Miséricorde

Een andere organisatie die de familie ondersteunde was de **Dames de la Miséricorde**. Deze was onder meer sinds 1819 in Luik vertegenwoordigd. In de Rue des Clarisses 51 zorgden zij voor de christelijke opvoeding van arme meisjes. Wie de opvoeding van deze beweging wenste voor zijn of haar dochters en het kon veroorloven diende wel eenmalig sleutelgeld ter waarde van 350 frank te betalen. Ze konden er verblijven tot de uiterste leeftijd van 23 jaar. Naast deze opvoeding, hadden de Dames het volgende doel: *“Le but de l’Association des Dames de Miséricorde est de travailler a leur propre sanctification, et de procurer l’amélioration de la classe ouvrière et indigente, en allant visiter les pauvres et les malades à*

domicile. Cette Oeuvre est placée sous la protection de la Sainte Vierge, Mère de Miséricorde, et de Saint-Vincent de Paul.”⁸⁶ Artikel XIII leert ons verder iets meer over de werkwijze en voorzichtigheid waarmee de bezoeken gepaard gingen: *“Les Dames de Charité font généralement leurs visites à deux, en évitant que deux jeunes personnes visitent ensemble. On va chez les pauvres chaque semaine en hiver, tous les quinze jours en été. Il ne faut pas s’y rendre avec une régularité périodique; cette précaution aide à objouer les petites intrigues que la misère peut inspirer.”*⁸⁷ Er werd hen ook aangemaand zich niet in straten te begeven waar zij zich niet veilig voelden. De familie ondersteunde deze vereniging maar op zo’n manier dat haar hulp allesbehalve als noodzakelijk kan bestempeld worden.

Opgetekende donaties: 2,5 fr. (december 1878), 4 fr. (november 1879), 3,5 fr. (december 1880), 5 fr. (november 1881).

Frères de la Charité

De **Frères de la Charité** of ook wel **Broeders van Liefde** komen in ons overzicht ook enkele malen, en niet voor het minste bedrag, naar voor. De stichting vond in 1807 plaats onder leiding van priester Petrus Jozef Triest. In de geest van de Vincentiusbeweging wou ze zich onder de leuze “Deus caritas est” inzetten voor de mensen in nood. De frères zorgden voor de verzorging van zieken wanneer zij zich geen medische hulp konden veroorloven. Ze verbonden zich er ook toe in te staan voor de verspreiding van het onderwijs door in zee te gaan met scholen en boekjes uit te brengen zoals *“Algemeene aardrijkskunde. Een kijkje in, op en om onze aarde. Door de Broeders van Liefde.”* Tessenderloo, 1933, *“Weerkunde en oceanografie door de Broeders van Liefde”* Oostende, *“De kleinen bij Jezus. Eenvoudige mis-, biecht-, communie- en lofgebeden voor de leerlingen van den 2en graad, door de Broeders van Liefde”*, *“Scheikundige proeven en oefeningen, ten gebuike van 't lager normaalonderwijs, door de Broeders van Liefde”* en ga zo maar door. Aangezien deze beweging geen legale status had, was zij toegewezen op giften van de gemeenschap. Het doel van de congregatie was het volgende:

“De Congregatie der Broeders van Liefde is een genootschap, dat ten doel heeft zijne leden door het betrachten der kloosterlijke deugden en het beoefenen der liefdewerken te heiligen. Deze liefdewerken, welke de Cognregatie in hare Gestichten uitoefent, bestaan namelijk in

⁸⁶ Vloeberghs, Mme Ch., 1893. p.15.

⁸⁷ Ibid., p.36.

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

*zieken, ouderlingen, krankzinnigen te onderhouden en te verplegen; arme werklieden te herbergen; kinderen van allen stand, maar vooral armen en weezen, jonge verooreelden, doofstommen en blinden op te voeden en te onderwijzen; eindelijk alle andere liefdewerken van dezelfde aard uit te oefenen.”*⁸⁸ De geest van deze doelstelling ligt duidelijk in de lijn van de Vicentianen, namelijk “dieu comme but, les pauvres comme moyen”. De familie gaf in de onderzochte periode waarschijnlijk 3 keer een aanzienlijke gift, althans, in het licht van de giften aan andere instellingen.

Opgetekende donaties: 25 fr. (februari 1879), 25 fr. (februari 1881) en misschien: 20 fr. (april 1885) maar hier wordt enkel de vermelding “frères” gemaakt.

Quête de l’Université

Vanaf 1880 zien we ook – overigens heel bescheiden - schenkingen aan de **Quête (de l’) Université** verschijnen. Mogelijks gaat het hier om een onderdeel van de Vincentiusbeweging, namelijk de conférence de Saint-François de Sales van de katholieke leden van de Luikse universiteit, gelegen op de Boulevard de la Sauvenière, nummer 114.

Opgetekende donaties: 2 fr. (februari 1880), 2 fr. (maart 1881), 2,5 fr. (maart 1885).

Bonne Presse

De donaties die gecategoriseerd werden onder het begrip **Bonne Presse** zorgden voor moeilijkheden omtrent de ontvanger. We vonden enkel online informatie die moeilijk te verifiëren valt. Mogelijks gaat het hier om Maison de la Bonne Presse, ofwel een uitgeverij, gesticht in 1873 onder de naam Le Pèlerin. Deze uitgeverij bracht bulletins uit van pelgrimstochten naar bijvoorbeeld Lourdes en had als doel de samenleving terug te doordringen van religie. Later zou de naam wijzigen in Bayard. De uitgeverij zou gedragen worden door “La congrégation des Augustins de l’Assomption”, die in 1850 gesticht werd door Emmanuel d’Alzon. Op hun website staat het volgende te lezen: “*Les Assomptionnistes possèdent et animent Bayard, une des plus grandes entreprises de presse multimédia catholique du monde qui a des antennes dans une dizaine de pays et qui se développe*

⁸⁸ Eeuwfeest van de Congregatie der Broeders van Liefde te Gent. 1908. p.152.

actuellement en Asie. C'est Bayard qui édite le seul quotidien catholique de France, la Croix. Cette entreprise a une position de leader dans la presse jeune, la presse explicitement catholique et une place importante dans la presse senior. Les publications du Groupe Bayard promeuvent une information qui aide à la formation des consciences et des intelligences. Elles veulent être une voix chrétienne dans le concert des cultures et des idéologies et enfin apporter aux chrétiens une nourriture pour leur foi." ⁸⁹ Mogelijks zocht de vereniging in de jaren na haar oprichting de nodige fondsen bijeen door beroep te doen op giften of lidmaatschap.

Opgetekende donaties: 10 fr. (oktober 1879), 10 fr. (november 1880), 10 fr. (december 1881)

Minimes

Er is in de literatuur weinig specifieke informatie te vinden over de zogenaamde Miniemen. We krijgen enkel encyclopedische kennis meegedeeld zoals dat de beweging in 1435 werd gesticht in Calabria (Italië) door St. Francis of Paola. Het hoogtepunt van hun organisatie lag in de 16de eeuw, wanneer ze zo'n 9.000 volgelingen hadden en vertegenwoordigd waren in zo'n 400 gemeenten. Hun oorspronkelijke regel was sterk gebaseerd op de regel van Fransiscus van Assisi en die werd erkend door de paus Alexander VI in 1493. De Franse Revolutie zorgde voor een aderlating in hun organisatie, waardoor er gedurende de 19de eeuw nog maar weinig getuigenissen van de beweging zijn. Tot zover de encyclopedische kennis. Wat we wel weten, is dat er in Leuven een centrum was van diezelfde beweging dat er als volgt uitzag:

⁸⁹ http://www.assomption.org/totale_decouvrez.php

Afbeelding: Eigendom van de Universiteitsbibliotheek Gent.

Concert Charité

Liefdadige instellingen konden mits goedkeuring een concert organiseren om geld in het laatje te brengen. Bij concerten die door andere verenigingen gepland waren, konden ze het recht laten gelden om een deel van het stoelgeld te eisen voor hun initiatieven. In de winter van 1881, meer bepaald in december, vond volgens het carnet een dergelijk evenement plaats, al vonden we geen uitnodiging of affiche tussen de verschillende documenten. Wat we wel weten is dat de familie hiervoor 5 frank entree betaalde, dat werd ingeschreven bij de rest van de liefdadige uitgaven. Kwam het entertainment op de tweede plaats en was het de hoofdzakelijke bedoeling een steentje bij te dragen? Net zoals bij een fancy fair (zie eerder), is dit initiatief een manier om entertainment en liefdadigheid hand in hand te laten gaan, waar bij de ene bezoeker het altruïsme misschien meer de bovenhand haalt, en bij de ander het vermaak tijdens de wintermaanden. Het stoelgeld bleef echter voor beide hetzelfde.

Kosten in 1882

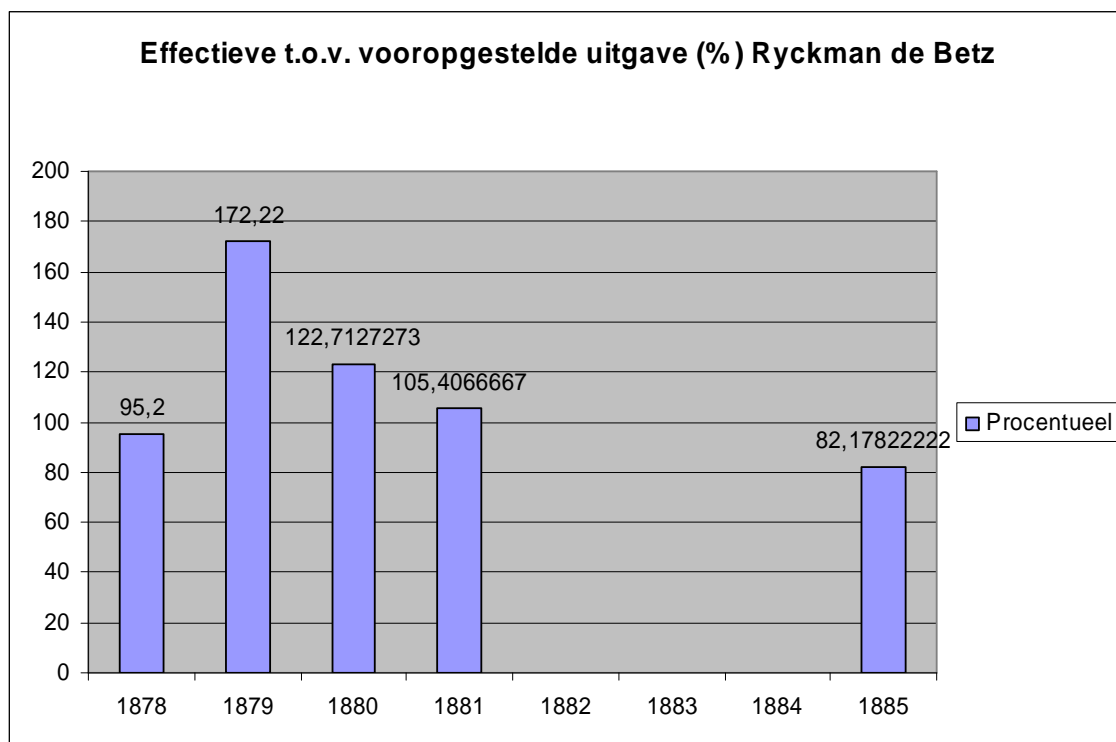
In het jaar 1882 werden enkele eenmalige kosten gedaan: soeurs Fransiscaines (40 fr.), pauvres des trentaines (40 fr.), aveugles (30), plague pour cerceuil (10 fr.).

We denken te kunnen veronderstellen dat hier gaat om eenmalige kosten die gemaakt werden in het kader van het overlijden van Emile. Het was immers de gewoonte dat bij een overlijden verschillende uitgaven richting de minderbedeelden in de samenleving gingen, wat strookt met de religieuze motieven van Hemelsoet. Over het begrafenisritueel zullen we het in deze scriptie later nog hebben.

Wat opvalt is dat de familie steeds relatief kleine bedragen aan grote bekende instellingen gaf. Voorbeelden : *Dames de Miséricorde* 2,50fr. (1878), *Minimes* 10fr. (1880), *Dames Miséricorde* 3,50fr. (1880), *confrérie Notre Dame de Lourdes* 0,5fr. (1880). Dit kan net zo goed een teken zijn van een gebrek aan vertrouwen, als de overtuiging dat ze over voldoende middelen beschikten om hun doelen waar te maken en dus eerder fungeerde als lidmaatschap zonder extra financieel engagement. Een andere mogelijkheid is dat de notitie de weergave is van een omhaling door de vereniging georganiseerd.

Het is deze aanwijzing die ons doet vermoeden dat de familie zich wel plooid naar de sociale normen, zonder blijk te geven van overtuiging om zich in het sociale vraagstuk te werpen zoals tijdgenoten dat deden. Als erelid verkreeg zij aanzien, doordat er extra overlijdensberichten werden gedrukt door de verenigingen waar zij bij aangesloten was, maar haar inbreng was altijd van een relatief onbelangrijke aard om verschillen teweeg te brengen.

Van enkele van de eenmalige uitgaven zijn wel rekeninguittreksels bewaard, maar niet voor de onderzochte periode, zoals een ten bate van de *frères de la charité* te Leuven (1861) maar het is mogelijk dat het hier om een andere tak van dezelfde familie gaat: “*le supérieur des frères de la charité déclare d’avoir reçu la somme de vingt francs de la famille Deryckman de Bets, pour solde de l’assistance des enfans pauvres au service funèbre de feu Madame Deryckman de Bets. Louvain, le 24 Mai 1861. (ondertekend) frère Martin.*” Een ander voorbeeld uit Brussel: “*Etablissement et soutien de bonnes écoles. Pour les enfans pauvres de Bruxelles (exercice de 1843). Reçu de Madame la douarière Ryckman la somme de cinq francs montant de sa souscription annuelle au profit de l’Oeuvre de Bonnes Ecoles, pour l’année 1800 quarante trois. Bruxelles, le 6 mai 1843. (ondertekend) M. De Janti.*”

In bovenstaande figuur wordt er geen vermelding gemaakt van de kosten voor 1882, omdat in het *carnet de ménage* geen bedrag vooropgesteld werd. Het cijfer voor 1885 is een samenraapsel van enerzijds de vooropgestelde en effectieve kosten ten bate van de liefdadigheid (500 en 510,22 fr.) en anderzijds de kosten die gepaard gingen met het overlijden. Dit maal werd er wel tevoren een kostenraming gedaan, namelijk 4.000 (waarschijnlijk aan de hand van de vorige uitvaart drie jaar eerder), ofwel een effectieve kost ter waarde van 3187,8 frank. We krijgen echter geen zicht op de spreiding van de uitgaven van dit laatste jaar. Het laatste jaar lijkt het *carnet* in het algemeen met minder zorg bijgehouden geweest te zijn: de vaste kosten zoals huur en lonen bleven doorlopen, maar de uitgaven aan voeding liggen bijzonder laag. Er kan vermoed worden dat de familie teerde op haar voedselreserves maar de uitgaven aan verse producten zoals bijvoorbeeld boter, vis en vlees sluiten die mogelijkheid uit. Een andere optie is dat de familie tijdelijk elders resideerde, maar ook de kosten in de subcategorie *voyages* (bij *dépenses diverses*) liggen laag: 242,08 ten opzichte van 200 fr. tevoren geraamd. Bijgevolg kunnen we enkel vermoeden dat op het vlak van voeding het *carnet* minder nauwgezet werd bijgehouden.

Fig: Frans Van Leemputten - Brooduitdeling op het dorp (1892)

Het was de gewoonte dat op ijkpunten in het leven van fortuinlijke burgers, ze hun minder bedeelde streekgenoten lieten delen in de vreugde of het verdriet. Bij de **begrafenisceremonie** was het gedurende eeuwen gebruiken om niet enkel familie en vrienden een maaltijd aan te bieden na de dienst, maar ook de plaatselijke gemeenschap. Op die momenten kreeg de bevolking een extra toebedeling, vaak in de vorm van brood. De grootte van die bedeling werd bepaald door de stervende indien nog in leven, of door middel van het testament. Bij de dood werden soms bovendien goederen of zelfs huizen geschonken aan liefdadige instellingen, zoals we eerder al aanhaalden.

Het hoefde niet te blijven bij de eigen belangrijke momenten: dorpsgenoten die hun eerste communie deden, werden bijgesprongen door families om de kosten te dekken. De familie Ryckman de Betz was bereid om in te staan voor de kosten van de kleding van de **communicanten**. Zo spendeerden ze in december 1880 30,88 fr. aan 2 kostuums, die werden ingeschreven onder de categorie liefdadigheid, en nog eens *objects pour lière communion* ter waarde van 8,5 frank in maart 1885. Het was de gewoonte van rijke families om enkele kinderen die nauwgezet de catechese volgden onder hun hoede te nemen in de aanloop naar hun communie. Naast onze familie is ook de barones Dons de Lovendeghem hiervan een

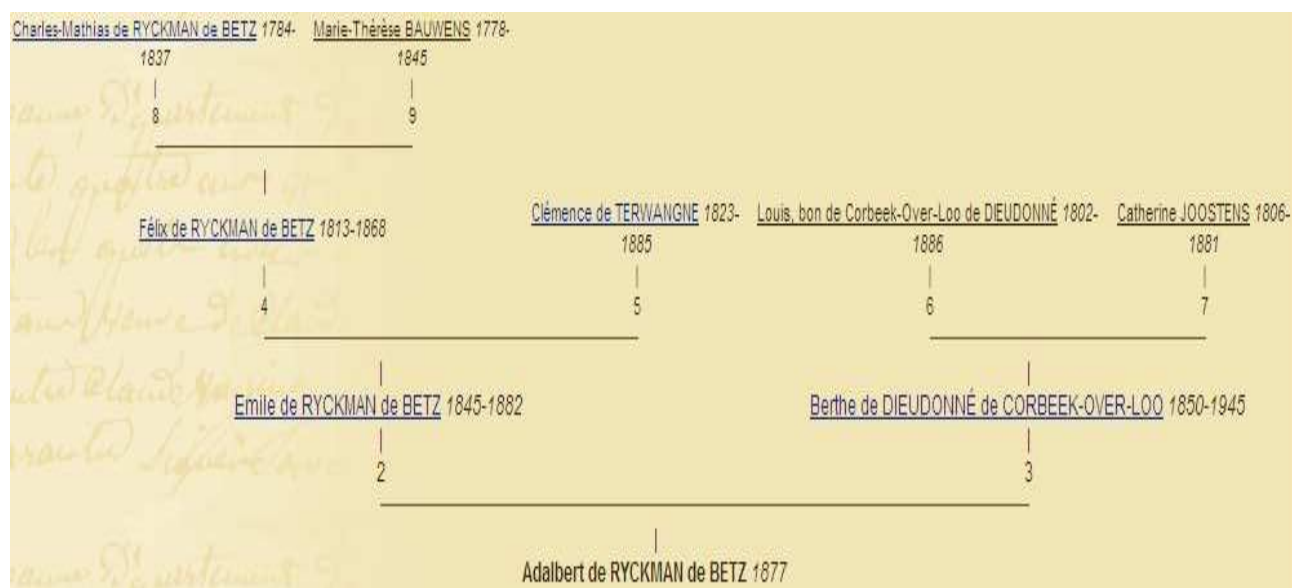
Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

.
voorbeeld.⁹⁰ In Luik was er bovendien, met hulp van de Vicentianen, een organisatie opgestart die dit trachtte te coördineren, namelijk het *Oeuvre de la Première Communion*.

⁹⁰ Hemelsoet, A., 2002. p.112.

5.3 De begrafenis van 1882

Het archiefmateriaal zadelt ons opnieuw op met het zoeken naar een ‘waarschijnlijkheid’: het *carnet de ménage* maakt gewag van 2 begrafenissen, namelijk in 1882 en 1885. Het probleem ligt hem echter in het feit dat het carnet niet ondertekend is en de bronnen ons niet meedelen wie nu net in het hof te Elsmeren woonde op het moment dat het carnet werd opgetekend. De stamboom van de familie Ryckman die in de onderzochte periode residentieerde te Geetbets ziet er als volgt uit:

Nu zien we dat de begrafenis uit 1882 ter nagedachtenis van Emile (voluit Emile Jean Auguste Félix) werd gehouden, maar bij de begrafenis van 1885 staat de vermelding “*Décès frais de deuil et malade de ma belle mère*”⁹¹ dus kan het carnet niet opgetekend geweest zijn door Emile zelf. Vermoedelijk werd het dus bijgehouden of verder gezet door zijn echtgenote, Berthe de Dieudonné de Corbeek-over-Loo, wat eigenlijk niet verbaast: in het officiële discours waren vrouwen in de 19de eeuw dan wel ondergeschikt aan mannen, vaak waren ze de spil van het huishouden. Vandaar dat zij naar alle waarschijnlijkheid de financiën beheerde en blijkbaar was de band met de moeder van haar inmiddels gestorven echtgenoot zo sterk, dat Berthe haar als haar eigen moeder beschouwde.

Het archiefmateriaal maakte ons elders duidelijk dat de begrafenis in 1882 inderdaad draaide om het overlijden van Emile, hoewel het totale bedrag niet overeenstemt met het bedrag dat werd opgetekend. Mogelijks geraakten sommige kosten in het hectische moment in

⁹¹ Data in bijlage II (op bijgevoegde CD-ROM), naar: AR: Carnet de dépenses de ménage 1880-1885.

de vergetelheid. Wel krijgen we een relatief gedetailleerd beeld over een groot deel van de kosten gemaakt werden ter herdenking van de overledene.

Les frais des funérailles d'Emile

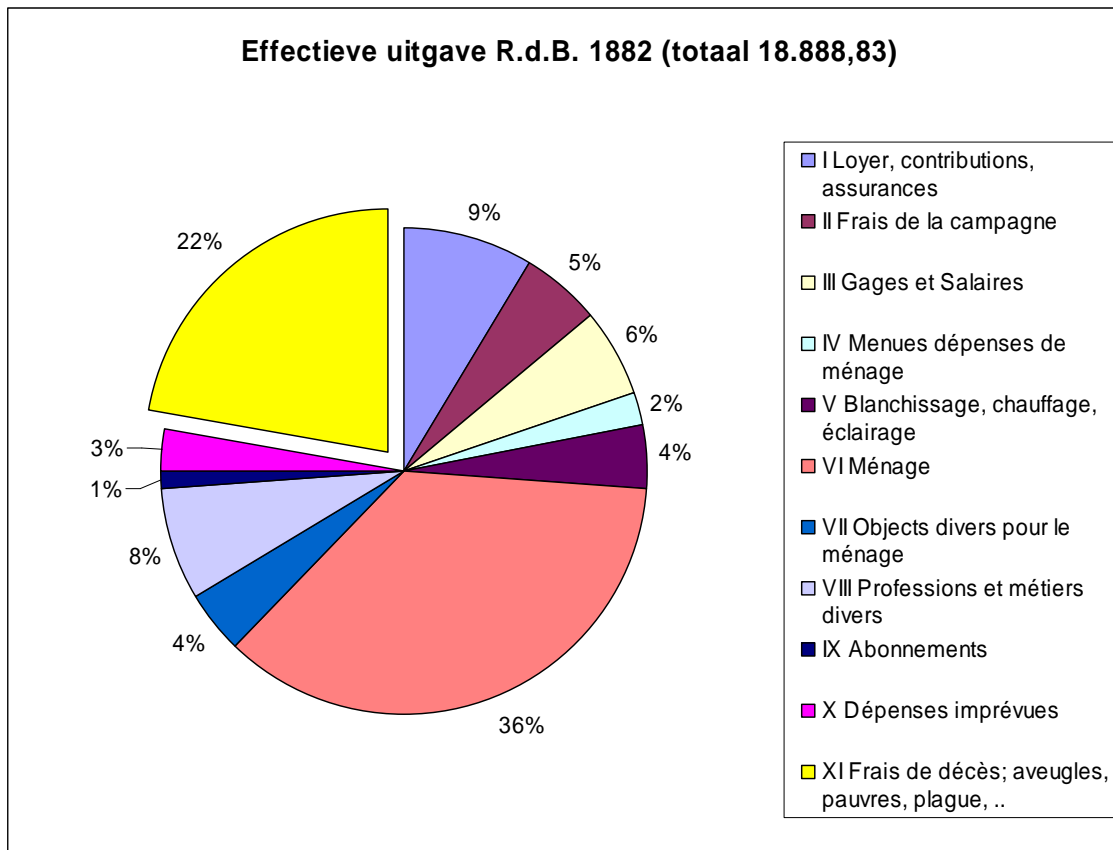
frais de la ville	131,50
pour les pauvres	40
Aveugles	30
plage pour le cercueil	10
voiture pour l'enterrement	302
peinture des blasons funèbres	185
lire à la maison mortuaire	381,35
service à Saint-Pierre à Louvain	635,25
lire à l'église	343,75
pains du service	33,75
service à Pellenberg	160,50
lire à Pellenberg	151,60
cercueil et chapelle ardente à Louvain	208,20
chapelle ardente et tentures à l'église de Pellenberg	270,20
lettres de décès	476,25
Sœurs franciscanes pour la veillée mortuaire	40
quêtes et offrandes	32,20

Totaal : 3324,05

Dit materiaal is ook te vinden in het *carnet de ménage*, zij het dat opnieuw niet alle kosten werden opgetekend. Wanneer we deze nota's overlopen zien we enkele vermeldingen die weerkeren, zoals : *quêtes et offrandes*, *Sœurs franciscanes*, *information note de la ville* (= *frais de la ville*), *pauvres des trentaines*, *aveugles*, *plage pour le cercueil*, *peinture*, *note d'Hendrickx* (= *lire à la maison mortuaire*), *note de Carla – voitures* (= *voiture pour l'enterrement*), *pains du service*, *service à Saint-Pierre*, *lire à l'église*, *service à Pellenberg*, *lire à Pellenberg*, *cercueil et chapelle ardente à Louvain*.

Enkele kleinere kosten werden in het bovenstaande document niet opgetekend, maar wel in het carnet: *souvenir à l'Athe* (50fr.), *serveur pour enterrement* (5fr.), *crêpe de chapeau* (2fr.), *service au sacre coeur* (10fr.), *souvenirs à Bruges* (57,28fr.) en *pains de service* (33,75fr.).

Hoe dan ook nam deze onverwachte kost een stevige hap uit het budget, namelijk 4.171,48 frank op een totale jaarlijkse uitgave van 18.888,83 frank (22%) ofwel 6.209,83 boven de totale jaarlijkse voorspelling.

6. Schoolstrijd en de gevolgen ervan voor Geetbets

De geschiedenis van het onderwijs in België kent twee grote lichtbakens waar alle aandacht op gevestigd wordt, namelijk de schoolstrijd van 1879-1884 en die van 1950-1958. Hieronder zullen wij beschrijven welke impact het machtsspel dat in het laatste kwart van de 19de eeuw op het hoogste niveau gespeeld werd, had op een kleine, arme en onbelangrijke gemeente als Geetbets. Niet enkel de stad werd in deze strijd meegesleurd, ook de familie Ryckman de Betz kreeg de vraag zich te engageren *voor het goede doel*, in dit geval de ziel van het kind en het katholieke onderwijs.

Onder het Hollandse bewind, bezorgde Willem I aan de gros van de Belgische gemeenten een openbare lagere school met bekwame onderwijzer. Geetbets was een van de kleine gemeenten die net uit de boot vielen. Op die moment was er wel al een school aanwezig. In 1823 gaf Godefridus Mertens les aan de plaatselijke jeugd, in aantal schommelend tussen 12 tot 30 jongens en 18 tot 40 meisjes. In de zitting van 22 juni 1863 werd onder burgemeester Frans Coenen (1855-1875) de wens geopperd een nieuw stuk grond te kopen om er een gloednieuw schoolgebouw op te kunnen trekken. Er werd een tussenkomst van de staat ter waarde van 1.900 frank gevraagd, maar het verzoek werd later geweigerd. Drie jaar later vroeg het gemeentebestuur andermaal een toelage met als doel nieuwe schoollokalen te kunnen oprichten, maar ook ten bate van het gemeentehuis en woningen voor het onderwijzend personeel. Op 3 juni 1866 werd door de burgemeester in aanwezigheid van het gemeentebestuur de eerste steen gelegd van het nieuwe schoolgebouw en het oude schoollokaal aan de pastorie waar pastoor Martinus Livinus Vanlooi (in dienst tussen 1865-1882) woonde, werd afgebroken. Een jaar later was de bouw voltooi en Jan Van Der Eycken deed zijn intrede als schoolmeester, waarbij hij niet enkel ten dienste van de kinderen stond, maar ook voor volwassen die er avondschoon konden volgen. Bij gebrek aan leerlingen zou dat laatste in 1871 opnieuw afgeschaft worden. Van Der Eycken kreeg op jaarbasis 800 frank, plus een bijkomende vergoeding voor de extra aandacht voor behoeftige kinderen. Intussen was ook een meisjesschool opgericht waar sinds 1 januari 1870 mejuffer M. Vandertaelen tot onderwijzeres benoemd was.

In 1879 dienden de liberalen onder Frère-Orban een wetsvoorstel in om de hervorming van het lager onderwijs door te voeren, de zogenaamde Wet van Humbeeck. De liberalen zochten een partner om de hervorming daadwerkelijk te kunnen doorvoeren en ze dachten die te vinden bij in het kamp van de progressieve katholieken. Het onderwijs was in katholieke kringen, zowel progressieve als conservatieve een teer punt. Ze voelden dat de katholieke macht die zich reproduceerde via het vrije onderwijs (of in katholieke termen 'de ziel van het

kind'), op het punt stond teruggedrongen te worden. Ze beriepen zich in hun weerwerk op de grondwettelijke vrijheid van onderwijs en de vrijheid van de gemeenten. Hun doel was het *“streven naar omvorming van individualistische geïnciseerde moderne maatschappij naar een historisch-organisch gefundeerde solidaire maar hiërarchische en statisch opgebouwde christelijk-corporatieve samenleving.”*⁹² Paus Pius IX zorgde voor een ideologisch kader door de uitvaardiging van de encycliek *Quanta Cura* (1864) over de plaats van de kerk in de Belgische samenleving. Die encycliek leidde tot een heftig offensief van de ultramontanen, zoals onder meer met de oprichting van de archiconfrérie de Saint-Pierre (1871) onder leiding van Joseph de Hemptinne, dat eender welk liberaal voorstel bekampte, in plaats van te gaan kijken naar wat het initiatief inhield. De beweging kwam in conflict met het episcopaat, wat uiteindelijk zou leiden tot een breuk. Onder impuls van graaf Charles-Antoine de Villermont werd later een mildere, maar nog steeds ultramontaanse, confrérie de Saint-Michel opgericht, dat op haar hoogtepunt een zestigtal leden kende, waaronder leden van adel, grootgrondbezitters, grootindustriëlen en universiteitsprofessoren, kortom personen die heel wat gewicht in de schaal konden leggen. De discrete besloten actiegroep ijverde voor de confessionalisering van het maatschappelijk leven en kwam op voor een meer intense geloofsbeleving, zowel individueel als collectief en stelde zichzelf daar niet vrij van: er was een strikte leefregel waarin gebed, boete en christelijke liefdadigheid centraal stonden. Ze wou de secularisering terugdringen door in te zetten op katholieke werken, het geloofsleven de ruimte te geven om zich te manifesteren en de liberale ideologie en maatschappijopvatting te bekampen. De ontwortelende krachten van de revoluties had de mens doelloos achtergelaten en zij zouden ervoor zorgen dat het slachtoffer opgevangen zou worden binnen haar beschermende structuren.

Kristof Dams schrijft dat de strijd tussen de twee politieke partijen niet zozeer een strijd van radicale ideologische tegenstellingen was, maar eerder een vormtwist: *“katholieke zowel als liberale machtsgroep zou de nieuwe, kapitalistische maatschappij voorstaan, en de school gebruiken als middel om de lagere klassen te ‘integreren in de burgerdemocratie’.* *De schoolstrijd wordt zo een twist om maatschappelijke dominantie, waarbij ‘religie’ niet veel meer was dan een symbolische inzet.”*⁹³

In 1879 bouwden de katholieken onder de slogan ‘in iedere parochie een katholieke school’ een eigen scholennet uit, dat 5 jaar later zou erkend worden. De werkelijke leiding

⁹² De Maeyer, J., “de ultramontanen” [in] Lamberts, L., 1984. *De kruistocht tegen het liberalisme : facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw.* Leuven. p.222.

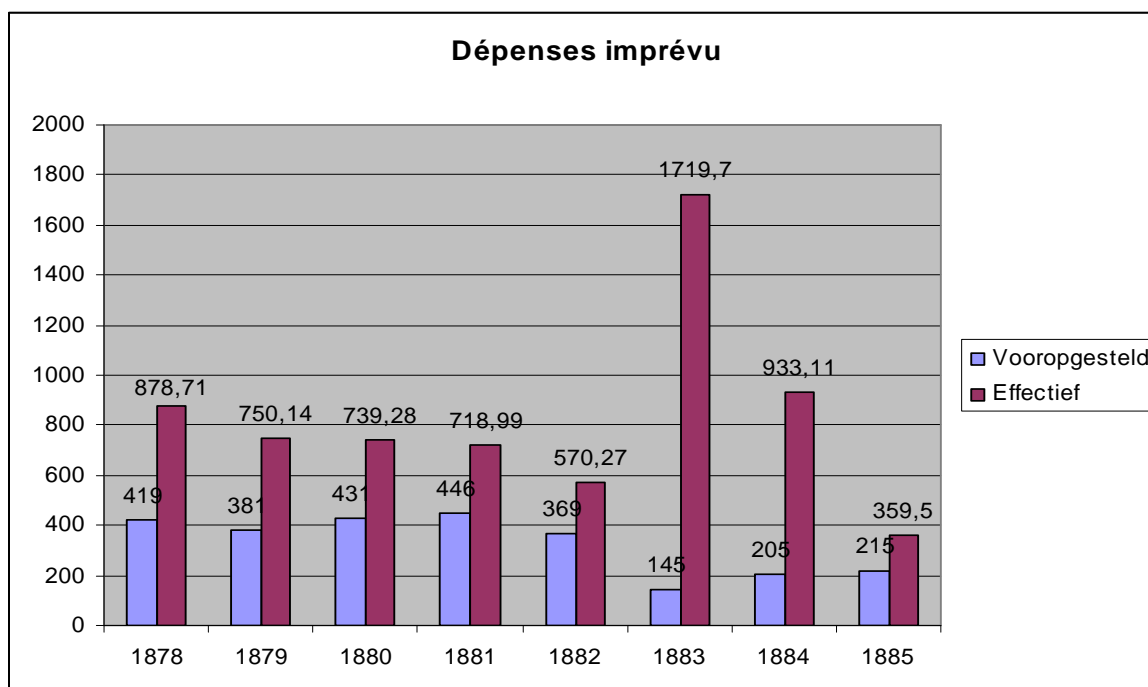
⁹³ DAMS, K., “Inzet en omvang van de schoolstrijd. Doorlichting van Individu, Gemeenschap en School in twee opvoedkundige tijdschriften (1879-1914)” [in] *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1996, 3-4, p.

van de actie lag bij de diocesane schoolcomités die steunden op ultramontanen. Vanuit de confrérie werd het belang van een goede samenwerking tussen schoolcomité en de Vincentius à Paulo beweging. Die laatste zouden kunnen zorgen voor de benodigde financiën en leerlingen. Armen die door de liberalen omwille van een katholieke schoolkeuze gesanctioneerd zouden worden, werden door de confrérie in beschermcomités opgevangen. Ook Geetbets werd meegesleurd in het machtsspel tussen liberalen en katholieken. In de kleine gemeente werd de familie Ryckman de Betz aangesproken om hun **christelijke plicht ten opzichte van de ziel van het kind** te vervullen. In het *carnet de ménage* staat voor dat jaar dan ook de onverwachte kost van 100 frank ingeschreven als onderdeel van de liefdadigheid: *école catholique imprévu: 100*. Klaarblijkelijk had de familie niet verwacht dat de schoolstrijd ook hun gemeente zou treffen of dat zij mee zouden moeten instaan voor de kosten dat die strijd met zich meebracht: op het vlak van de subcategorie *Bonnes Oeuvres* bij de *dépenses diverses* had de familie voor dat jaar gepland 200 frank uit te geven. Dit jaar werden de vooropgestelde kosten ruimschoots overschreden: er werd 100 frank ingeschreven ten bate van de nieuwe katholieke school, die werd opgericht in een oude schuur gelegen in het dorp en de leiding werd toevertrouwd aan Frans van Gheyseghem. Het gependeerde bedrag aan liefdadigheid bedroeg dat jaar, de donatie aan de school inclusief, 344,44 frank, ofwel 144,44 frank meer dan het vooropgestelde budget. Ook in de daaropvolgende jaren werd het plaatselijke katholieke onderwijs door de familie Ryckman de Betz bedeed. In 1880 ontving de school opnieuw hetzelfde bedrag, al had dit maal de familie de kost grotendeels ingecalculeerd: het vooropgestelde bedrag bedroeg 275 frank, uiteindelijk werd 337,46 frank uitgegeven, of 62,46 frank meer dan gepland. Het jaar erop werd het geplande budget opnieuw opgetrokken met 25 frank, tot 300 in totaal, waarvan opnieuw 100 frank rechtstreeks naar het katholieke onderwijs ging. De totale kosten aan liefdadigheid voor dat jaar bedroegen 316,22 ofwel 16,22 frank boven het vooropgestelde bedrag.

De jaren erop is er een verandering te merken in de manier waarop het *carnet de ménage* werd opgesteld. *Bonnes Oeuvres* verdween als subcategorie bij *dépenses divers*, maar er zijn wel nog onderdelen die we als liefdadigheid kunnen erkennen te vinden in de vage categorie *dépenses imprévues*. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de familie minder aandacht schonk in het nauwgezet categoriseren van kleine uitgaven, maar lijkt niet plausibel omdat een jaarlijkse uitgave van 100 frank toch een aanzienlijk bedrag was. Deze laatste kost vinden we echter ook niet meer terug in de categorie van onverwachte uitgaven, terwijl andere en kleinere uitgaven toch vermeld worden zoals een schenking aan de fransiscanerzusters ter waarde van 40 frank en een donatie om het leed van de blinden te

verzachten aan 30 frank. Een alternatieve verklaring kan zijn dat de familie dat jaar de schenkingen aan de school stopzette omdat er in het *carnet de ménage* gewag werd gemaakt van een overlijden en een plaag. In dat jaar, en enkel in dat jaar, werd er een nieuwe categorie opgesteld namelijk: *Frais de décès; aveugles, pauvres, plague, ..* (zie eerder).

Ook in 1883 en 1884 zijn de kosten voor de liefdadigheid uit de boekhouding verdwenen. De enige kanttekening die we kunnen maken is dat in 1883 bij de categorie *dépenses imprévues* (vooropgesteld bedrag 145) er uit het niets een bedrag gespendeerd wordt ter waarde van 1.719,7 frank, ofwel een verschil van 1.574,7. In de rand staat als enigste opmerking “950 pour l'ordre”, ofwel een boekhoudkundige constructie om de rekeningen te doen kloppen. Een verklaring kan liggen in het kosten die gepaard gingen met de naweeën van het dreigende nieuws van een plaag een jaar eerder. Bovendien liggen de algemene kosten zelfs lager dan de andere jaren, met uitzondering van het begin- en eindjaar. Het jaar 1884 toont ook een meerkost aan in *dépenses imprévues*: waar in de andere jaren normaal niet meer dan twee maal het vooropgestelde bedrag effectief werd uitgegeven (met uitzondering van 1883), werd in 1884 meer dan vier keer uitgegeven wat de familie gepland had. Het bovenstaande kan als verklaring dienen voor het wegvallen van de categorie van *Bonnes Oeuvres* maar blijft door het gebrek aan bronnen giswerk en we kunnen dus niet concluderen dat de kosten voor liefdadigheid op boekhoudkundig vlak onderbracht werden bij de onverwachte kosten.

Er werd ook aandacht aan het onderwijs voor meisjes besteed, waarvoor mejuffer H. Gomand aangesteld werd om het te onderwijzen in het naaiwerk. Van Geyseghem nam in 1882 ontslag om toe te treden tot een klooster en een jaar later zou ook meester Jan Van Der Eycken na een loopbaan van 41 jaar het voor bekeken houden. Die laatste zou vervangen worden door Louis Raymaekers uit Neerlinter, voor een jaarwedde van 1.692 frank, dat later werd teruggebracht op 1.600 frank.

In 1883 kwam het liberale ministerie ten val en het onderwijs kwam terug onder katholiek bestuur. In Geetbets werd een school afgeschaft en de heer Ernst van Geyseghem werd, om de toevloed van leerlingen die de overstap maakten van openbare naar katholieke school, benoemd tot tijdelijke hulponderwijzer, tegen een vergoeding van 800 frank per jaar. In 1886 werd Ernst van Geyseghem definitief benoemd tot hulponderwijzer, tegen een jaarlijkse wedde van 1.000 frank. Hij zou echter datzelfde jaar nog ontslag nemen. Mevrouw Claes-Vandertaelen werd belast met het onderwijs van de meisjes en intussen werden nog 2 klassen bijgebouwd. Na het ontslag van mevrouw Claes-Vandertaelen kwam het onderwijs van de meisjes terecht in de handen van de eerwaarde zusters der christelijke scholen. In 1893 werd in Belgique Charitable nog geen gewag gemaakt van de school maar ze duikt wel op in de versie van 1903. Dit hoeft niet te betekenen dat er in 1893 geen sprake was van een plaatselijke school: de versie uit 1903 was een uitbreiding en update voor de versie van 10 jaar eerder.

7. Conclusie

Het onderzoek naar de uitgaven van de familie Ryckman de Betz aan liefdadigheid toont aan dat we voorzichtig moeten zijn met het gebruik van gemiddelden in literatuur en dat we bovendien niet enkel genoeg mogen nemen met het onderzoek naar bestedingspatronen van personen van wie erg veel archiefmateriaal overgebleven is. Het kan weliswaar onze aandacht naar de thema's trekken maar we moeten er steeds rekening mee houden dat dergelijke personen veelal uitzonderingen vormen en dat de realiteit ook bestaat uit vele kleine engagementen vanuit verschillende hoeken.

De familie Ryckman de Betz blijkt uit het onderzochte materiaal een kleine maar daarom niet onbelangrijke familie te zijn die binnen de lijnen van het culturele paradigma kleurde, zonder er echter een eigen toets aan te geven. Ze betaalde lidgeld bij de liefdadige verenigingen zonder extra middelen ter beschikking te stellen om daadwerkelijk grote veranderingen teweeg te brengen, terwijl de gemeente toch een relatief grote groep mensen in verhouding tot haar inwoners ondersteunde. Wanneer leden van verschillende religieuze instellingen met de collectebus, werden ze door de vrouw des huizes niet zonder meer wandelen gestuurd. Berthe de Dieudonné de Corbeek-over-Loo was in dit huis de spilfiguur, die elke uitgave zorgvuldig afwoog en optekende, zoals haar dat in haar jeugd was aangeleerd. De trots van de vrouw lag in het soepel draaiende huishouden en een nauwgezette boekhouding was hierbij van groot belang. De kosten die ze maakte op het vlak van liefdadigheid waren bescheiden, maar wel vaak rechtstreeks gericht op de belanghebbende. Er is geen systeem op te merken in de verschillende uitgavenposten, wat onze stelling beaamt dat deze familie niet op de kap van de liefdadigheid haar roem te maken. Natuurlijk dient opgemerkt te worden dat deze erg gedetailleerde boekhouding maar een kleine periode bestrijkt (1878-1885) en niet altijd even volledig is en enkel te bestuderen viel vanuit de positie van de familie, door een gebrek aan materiaal in het oude archief van het Bureel van Weldadigheid, dat werd overgebracht naar het OCMW-archief.

Naar de motieven van Berthe de Dieudonné de Corbeek-over-Loo om zich op het sociale vraagstuk te werpen blijft het gissen, al volgde ze niet zonder meer de richting die sommige religieuzen haar uitstuurden: hoewel opgeroepen werd om bedelaars geen geld te geven maar de oeuvres te laten instaan voor de hulpverlening, ging een groot deel van het budget voor liefdadigheid toch naar aalmoezen en occasioneel een aankoop van kleding of voedsel voor de armen. Het lijkt erop dat het een combinatie is van de verschillende motieven die Hemelsoet aanhaalde; een mengeling van gedragspatronen opgelegd in haar opvoeding, het gevoel dat liefdadigheid de taak en plicht van de vrouw zijn, altruïsme en religieuze

motieven. Het gebruik van de liefdadigheid om te fungeren als uitstalraam voor de eigen welstand en reputatie lijkt in deze casus door het geringe budget, ook in verhouding tot het totale, niet aan de orde.

We kunnen natuurlijk de vraag stellen in welke mate dit carnet alle kosten behelst die werden gemaakt. Door de nauwgezetheid die blijkt door zelfs uitgaven van minder dan 1 frank op te schrijven, hebben de uitgaven uit het carnet de ménage een grote kans om te stroken met de realiteit. Het was Berthe's taak om goed zorg te dragen voor de gezinsuitgaven en ze deed dit dan ook zorgvuldig, een occasionele rekenfout buiten beschouwing gelaten.

8. Bijlagen

I. Gedetailleerde liefdadige uitgaven

1878		
januari	pauvres	17,63
februari	id.	8,04
januari	Messes	15
maart		13,09
april	confréries, sacré coeur et Lourdes	1
mei	aumônes, église	15,35
juni	bonnes oeuvres, église	28,4
juli	bonnes oeuvres	6
augustus	bonnes oeuvres, église	6,53
september		1,35
oktober	bonnes oeuvres, église	10,76
november	Saint-Charles, Minimes	20
december	Dames Miséricorde	2,5
	pauvres claires	2
	bonnes oeuvres divers	15,99
		13,16
1879		
januari	Orphelin Saint-Vincent	10
	aumônes divers, fancy fair	29,5
februari	frère de charité	25
	bonnes oeuvres, église, livre ménage	34,31
maart	pauvres, église	8,44
april	messes anniversaires	10
	??	8,65
	église, pauvres	3,6
mei	??	2
	aumônes, église	10,81
juni	pauvres femmes	2
	service Cathérine	10,25
	aumônes, église	3,56
juli	Bonnes oeuvres	1,33
	id. à Joseph	8
augustus	Bonnes oeuvres, église	6,7
september	pauvres Saint-Vicent	5
	pauvres	4,81
oktober	confrérie Notre Dame de Lourdes	0,5
	Bonne presse	10
	Saré soeur	0,5
	Ecole Catholique (imprévu)	100
	église, pauvres	2,78
November	pauvres, église	5,46
	Minimes, école gratuite	10
	etrennes pauvres claires	1
	Dames Miséricorde	4
	souscription	10
December	pauvres, église	16,24

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

	1880	
januari	messes anniversaires et autres	18
	vêtements pauvres	3,5
	quête Saint Vincent	5
	couverture pauvres	5
	aumônes	1,45
	aumônes	5,58
februari	pauvres	2
	quête université	2
	aumônes, église	3,62
maart	aumônes, église	3,82
april	bonnes oeuvres, église	9,55
mei	??	3
juni	bonnes oeuvres	5,1
juli	aumônes, église	6,68
augustus	bonnes oeuvres	3,02
september	bonnes oeuvres, chaises d'église Erps	24,07
oktober	école catholique	100
		1,17
november	Minimes	10
	Bonne presse	10
	aumônes	2,8
	fancy fair	44,2
december	petits soeurs	4
	Dames Miséricorde	3,5
	pauvres	4,41
	viande pour pauvres	9
	Orphelin	10
	2 costumes 1e communion	30,8
	confrérie Notre Dame de Lourdes	0,5
	jouets pauvres	5
	1881	
januari	quête Saint-Vincent	5
	messes anniversaires	10
	aumônes diverses	7,92
februari	frères de charité	25
	bonnes oeuvres	11,84
maart	quête université	2
	aumônes, église	10,14
april	aumônes, église	5
	aumônes, église	2,96
	??	3
	viande et aumônes	4,25
	Petites soeurs	2
mei	aumônes diverses	3,24
juni	aumônes diverses	7,28
juli	aumônes	3,98
augustus	bonnes oeuvres	4,57
september	bonnes oeuvres	5,72
oktober	confrérie Notre Dame de Lourdes	1

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

	école catholique	100
	aumônes	6,9
	pauvres, aveugles, billets loterie	10
november	Dames Miséricorde	5
	école gardienne Minimés	10
	pauvres, église	9,56
	jouets pauvres	2,35
december	concert charité	5
	?	2
	église, pauvres	5,43
	jouets pauvres	1,25
	Bonne presse	10
	effets pauvres	16,13
	orphelin, loterie	15
	Charles	2,7
	Geen afzonderlijke categorie in 1882, 1883 en 1884	
	<u>1882 (bij dépenses imprévues)</u>	
	chaises de l'église à Erps	9
	logement militaire	5
	frais de décès	
	soeurs Fransiscaines	40
	pauvres des trentaines	40
	aveugles idem	30
	plague pour cercueil	10
	<u>1884 (bij imprévues)</u>	
	objects pour la chapelle	30
	chaises de l'église	33
	objects pour la chapelle	36
	bougies pour l'église	9,52
	<u>1885</u>	
januari	école catholique	50
november	denier	10
	société des ouvriers	10
		25
januari	pauvres	12,5
	couvertures	5
	calporteur	5
februari	pauvres, quittes été	11,2
maart	pauvres été	9,5
	objects pour 1e communion	8,5
	quête de l'université	2,5
april	frères	20
	pauvres	8,05
	pauvres et quêtes	1,54
mei	pauvres	10,45
	pauvres	0,75
juni	pauvres	11

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

	effets pour pauvres	24,85
	cadeau à l'église	50
juli	pauvres, quêtes et messe	6,5
augustus	pauvres, quêtes et messe	4
	aumônes	10
september	pauvres, quêtes, école apostolique	4
oktober	pauvres, école apostolique	5,5
november	pauvres	20,58
december	pauvres	14,3

II. Carnet de ménage algemeen

Legende:

Ef.U. : Effectieve Uitgave

Subcat. : Subcategorie

V.B. : Vooropgesteld bedrag.

Versch. Subcat. : Verschil Subcategorie

Versch. Tot. : Verschil Totaal

9. Bibliografie

Bronnen: (Algemeen Rijksarchief)

Documents déposés en 1942:

Carnet de dépenses de ménage (par rubriques) 1878-1879.

Carnet de dépenses de ménage (par rubriques) 1880-1885.

Quatre registres de comptes, 19e siècle.

Acquits 19e siècle.

Quittances, 19e siècle.

Souvenir de la fancy fair Liègeois. 1875. hommage des membres de la Société de Saint-Vincent de Paul aux bienfaitrices de leurs pauvres. (Liège, le 29 mars 1876. Anniversaire de la fancy fair de 1875).

Broeders van liefde (1807-1907), Eeuwfeest van de congregatie der Broeders van Liefde te Gent. gevierd te Gent den 6n, 7n en 8n augustus 1907. 1908.

Literatuur:

ART, J. “Geschiedenis van het 19de-eeuwse katholicisme: om wat te doen?” [in] *DIGO*, 1992.

ART, J., “Social Control in Belgium: The Catholic factor” [in] *Social Control in Europe 1800-2000*, Vol.2, 2004.

BAGGERMAN, A., en DEKKER, R., “Kinderdagboeken als ideaal van de Verlichting – de dagboeken van Otto van Eck” [in] *Spiegel historiael*, nr.3, jg.40.

BEYAERT. Ch., 1897. *Petit guide de la charité Catholique à Bruges*. Brugge.

BORGERS, F., 1949. *Geschiedenis van Geetbets*. Brussel.

BOONE, M., GAUS, H., SCHOLLIERS, P., VANDENBROEKE, C., “Dagelijks leven: sociaal-culturele omstandigheden vroeger en nu” [in] *Culturele geschiedenis van Vlaanderen, deel 10*. Deurne. p.83-84.

COURTEAUX, F. “De Kapel van de H.Geest en de armenzorg te Aalst 1470-1970” [in] *Het Land van Aalst*. 22 (1970), p.49-78.

CHLEPNER, B.S., 1956. *Cent ans d'histoire sociale en Belgique*. Brussel.

CLEMMINCK, J., 2002. *De Belgische adel: een mentaliteitsstudie (1900-1950) : studie gebaseerd op het familiearchief van de familie Lippens-de Béthune*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Gent.

D’HOORE, B. “Les archives des familles nobles: comment les conserver et les mettre en valeur” [in] *Bulletin de l’association de la noblesse du Royaume de Belgique*. 24 (jan.2005). Brussel.

DAMS, K., "Inzet en omvang van de schoolstrijd. Doorlichting van Individu, Gemeenschap en School in twee opvoedkundige tijdschriften (1879-1914)" [in] *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1996, 3-4, p.139-200.

DE MAEYER, J. en WYNANTS, P. (eds.), 1992. *De Vincentianen in België. Les Vincentiens en Belgique. 1842-1992*. (KADOC-Studies, nr. 14). Leuven.

DE MAEYER, J., 1994. *Arthur Verhaegen 1847-1917*. Leuven.

DE MAEYER J., 2001. "Les dames d'oeuvres'. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement" [in] Leen VAN MOLLE en Peter HEYRMAN, eds. *Zakenvrouwen en vrouwenzaken. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000*. Gent, p. 109-127.

DE MAEYER, J., "Les hommes d'oeuvres en Belgique (1875-1919/1921): utopistes néomédiévaux ou hommes politiques" [in] VAN YPERSELE, L. en MARCELIS, A.-D.(eds.). *Rêves de Chrétienté-Réalités du monde. Imaginaires Catholiques. Actes du colloque, Louvain-la-Neuve 4-6 novembre 1999*. Louvain-la-Neuve, 2001, p. 185-204.

DE RYCKMAN DE BETZ, F., 1952. *Les Ryckman. Cinq cents ans d'histoire familiale, sociale et économique*. Brussel.

DE STAELEN, C., 2002. *Levenswijze en consumptiepatroon van een Antwerpse weduwe: het huishoudjournaal van Elisabeth Moretus (1664-1675)*. (ongepubliceerde licentiaatverhandeling). Gent.

DE VLIEGER-DE WILDE, K., 2005. *Adellijke levensstijl: dienstpersoneel, consumptie en materiële leefwereld van Jan van Brouhoven en Maria Livina de Beer*. Leuven.

DE VRIES, B., "van Kind tot Burger" [in] *Spiegel Historiael*, nr. 11 & 12, jg.40. p.464-469.

DEPAEPE, M., et D'HOKER, M. (red.). 1987. *Onderwijs, opvoeding en maatschappij in de 19de en 20ste eeuw. liber amicorum Prof. Dr. Maurits De Vroede*. Leuven.

DEPOORTER, K., 1977. *Mentaliteitsstudie van de 19de eeuwse adel in België (1789-1914) : peiling aan de hand van gedrukte bronnen*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Gent.

DEPREEUW, W., 1988. *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid: een socio-historische analyse van repressie, bijstand en instellingen*. Antwerpen.

HEMELSOET, A., 2002. *Liefdadigheid als roeping van de dame. Het sociaal engagement van de adellijke vrouw in het 19de eeuwse Gent*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Gent.

HENS, K., 2002. *Meer dan een halve eeuw private liefdadigheid te Gent : 'De Zonder Naam niet Zonder Hart' (1855-1914)*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Gent.

HOMANS, E., "de kapel van Sint-Rochus en de besmettelijke ziekten te Geetbets" [in] *Eigen Schoon en de Brabander. Orgaan van de geschied- en oudheidkundige kringen van westbrabant en oostbrabant*. XXII, 1939, p.129-138.

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

JACOBS, M., “Sociaal kapitaal, verenigingsleven en regionale geschiedenis” [in] *Mores, tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*. Nr.3, jg.1, juli-september 2000. Brussel.

JANSSEN, R., 1973. *Mentaliteitstrekken van adellijke families in de XIXe eeuw : probleemstelling en benadering via familiearchieven*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Gent.

JOURNEE, J., 2004. *Uit de plooiën van de geschiedenis: Bets en Brabant*. Sint-Truiden.

JOURNEE, J., 2006. *Mijn dorp aan de Gete*. Geetbets.

La congrégation ds Soeurs de la Miséricorde. Histoire de son origine et de ses développements. 1919. Luik.

LAMBERTS, L., 1984. *De kruistocht tegen het liberalisme: facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw*. Leuven.

LEEMAN, P., 1987. *Het bureel van weldadigheid te Aalst (1845-1900)*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling). Gent.

LEUS, G, RUITINX, L., en LANDERLOOS, R., 1995. *Geetbets, Rummen, Grazen: het is niet meer zoals het was*. Nieuwkerken-Waas.

LEUS, G., 1996. *Ontsluierd: 100 jaar zusters van de Christelijke scholen in het onderwijs te Geetbets*. Geetbets.

LEUS, G., 1999. *De heren van Bets. Kroniek van de rijke historie van een dorp zonder geschiedenis*. Geetbets.

LEUS, G., 2006. *Van Abdij van Vlierbeek tot Zwarte Duivels. 850 jaar Geetbets*. Geetbets.

LIS, C., SOLY, H., en VAN DAMME, D., 1985. *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*. Leuven.

Manuel à l'usage des membres visiteurs des conférences de Louvain. Deuxième édition. Leuven. 1900.

MASU-STROOBANT, G. en HUMBLET, P.C., 2004. *Mères et nourrissons: de la bienfaisance à la protection médico-sociale (1830-1945)*. Brussel.

MATHIJSEN, M., “de maatschappijverbeteraars; burgerinitiatieven in de 19de eeuw” [in] *Spiegel Historiae*, nr. 11 & 12, jg.40. p.498-505.

MIJNHARDT, W., “de droom van de volmaakte burger” [in] *Spiegel Historiae*, nr. 11 & 12, jg.40. p.470-476.

MITCHELL, B.R., 2007. *International historical statistics 1750-2005. Africa, Asia & Oceania, The Americas, Europe*. New York.

OSTROWER, F., 1993. *Why the wealthy give: the culture of elite philanthropy*. Princeton.

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

RAES, K. (eds.), 1989. *Denkers van het licht. Opstellen over de Verlichting, Revolutie en moderniteit*. Gent.

REGINALD, 1904. *Les Merveilles de la Charité*. Doornik.

ROWNTREE, B.S., 1910. *Comment diminuer la misère. Etudes sur la Belgique. Traduit de l'anglais par A.-J.-A. Hotermans*. Parijs.

SAINT-VINCENT, L., 1893. *Belgique charitable. Bruxelles. Charité, bienfaisance, philanthropie, etc., etc.* Brussel.

SAINT-VINCENT, L., VLOEBERGHES, Ch., BEERNAERT, A., 1904. *Belgique charitable*. Brussel.

SANTY, F., “de “Dames de la Miséricorde”. Sociale hulpverlening in Kortrijk 1879-1902” [in] *De Leiegouw*. 43 (2001) 3-4.p.219-240.

SAVOY, E., 1922. *Paupérisme et bienfaisance*. Fribourg.

SCHOLLIERS, P., 1980. *Lonen in de Brusselse drukkerij Hayez (1865-1934)*. Brussel.

SCHOLLIERS, P.(ed), 1989. *Real wages in 19th and 20th century Europe: historical and comparative perspectives*. New York.

SCHOLLIERS, P., 1993. *Arm en rijk aan tafel: tweehonderd jaar eetcultuur in België*. Brussel.

SMITH, Bonnie G., 1981. *Ladies of the leisure class. The bourgeoisies of Northern France in the nineteenth century*. Princeton.

VAN DAMME, D., “arbeid en armenzorg. Elementen voor historisch onderzoek naar de functies van de openbare armenzorg in België gedurende de eerste helft van de 19de eeuw” [in] *Handelingen der Koninklijke Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*. 39(1985).p.209-233.

VAN DAMME, D., 1990. *Beyond the pale, behind bars : marginalization and institutionalization from the 18th to the 20th century*. Gent.

VAN DAMME, D., “onderstandswoonst, sedentarisering en stad-platteland-tegenstellingen” [in] *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. XXI, (1990), 3-4, p.483-534.

VAN DAMME, D., 1990. *Armenzorg en de staat. Comparatief-historische studie van de origines van de moderne verzorgingsstaat in West-Europa (voornamelijk achttiende tot begin negentiende eeuw)*. Gent.

VAN DE PERRE, S., “Public Charity and Private Assistance in Nineteenth-Century Belgium” [in] Brandes, I, en Marx-Jaskulski, K. (eds). *Armenfürsorge und Wohltätigkeit. Ländliche gesellschaften in Europa, 1850-1930*. p.93-124.

Gijs De Boeck, Negentiende-eeuwse liefdadigheid in de praktijk

VAN DEN EECKHOUT, P., 1989. "de Openbare Onderstand" [in] *De Erfenis van de Franse Revolutie 1794-1814*. Brussel.

VAN DEN EYNDE, M., 1989. *La vie quotidienne de grands bourgeois au XIXe siècle. Les Warocqué*, Morlanwelz.

VAN LEEUWEN, M.H.D., 1992. *Bijstand in Amsterdam, ca. 1800-1850. Armeezorg als beheersings- en overlevingsstrategie*. Zwolle-Amsterdam.

VANDENBERGHE, G., 1981. *Van liefdadigheid naar verplichte sociale zekerheid*. Brussel.

VAN DER LINDEN, E., 1875. *Etude sur l'amélioration des ouvrières et sur l'organisation du domicile de secours en Belgique*. Brussel.

VANNOPPEN, H., "de alledaagsheid van Armoede. Van bedelaarsweg tot OCMW" [in] *Mores, tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*. Nr.3, jg.3, juli-september 2002. Brussel.p.21-28.

VEBLEN, T., 1949. *The theory of the leisure class. An economic study of institutions*. Londen.

VLOEBERGHES, Mme Charles, née BERLANGER, 1893. *Manuel de l'archiassociation des Dames de charité de la miséricorde*. Brussel.

WAUTERS, A., 1887. *La Belgique ancienne et moderne. Géographie et histoire des communes belges*. Brussel.

WEATHERILL, L., 1988. *Consumer behaviour and material culture in Britain, 1660-1760*. Londen.

QUAGHEBEUR, P., 1986. *Welzijn door vooruitzicht, een kijk op de christelijke mutualiteitsbeweging in het arrondissement Gent tijdens de 19de en 20ste eeuw*. Gent.

Websites:

DE SCHRIJVER, K., *Cholera in Antwerpen in de negentiende eeuw* [op] <http://www.zorg-en-gezondheid.be/defaultSubsite.aspx?id=9426> [geconsulteerd op 11 mei 2009].

SCHOLLIERS, P., *Sociaal-economische problemen van de Hedendaagse Periode. Grafieken, kaarten, bibliografie en URL's* [op] <http://www.vub.ac.be/SGES/scholliers1.html> [geconsulteerd op 11 mei 2009].

VANDAELE, A., *Kinderarbeid in het Internationale Recht Vroeger en NU* [op] <http://law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/wp/WP08n.pdf> [geconsulteerd op 9 mei 2009].

Augustins de l'Assomption [op] http://www.assomption.org/totale_decouvrez.php [geconsulteerd op 2 augustus 2009].